

FARKAS GÁBOR FARKAS

Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetésével kapcsolatban*

Nekünk tényleg Mohács kell, amit mi sem bizonyít jobban, hogy – leszámítva persze a 20. század napi politikával átítatott interpretációit – egyedül a magyar őstörténet iránti érdeklődés zárkozhat fel az alig egy évtized múlva félévezredes fordulóját ünneplő kérdés mellé: mi is veszett ott tulajdonképpen 1526. augusztus 29-én? A kérdésre, mint annyi mindenre, a történelem iránt érdeklődő összes magyarnak van válasza, s ezek a válaszok a szokásnak megfelelően sokszínűek, egymással kibékíthetetlenül szembeállók a tudomány határán innen és túl (haszonlóan a magyarság eredetéhez kapcsolódó problémakörhöz). Lehet-e ennyi év, ennyi forráselemzés, régészeti feltárás, szakmai vita után bármi újat is mondani? Az utóbbi évek kutatásai azt bizonyítják, hogy igen, mindig akad valami novum, amire óhatatlanul rácsodálkozik a Mohács bűvöletébe lassan 30 éve foglyul ejtett könyvtáros.

Ilyen örömteli újdonságok voltak – ha csak az elmúlt évtizedből válogatunk a fiatal történészekről – B. Szabó János, Bárány Attila, Botlik Richárd, Csorba Dávid, Illik Péter, Kasza Péter, Pálffy Géza és Tóth Zsombor munkái,¹ vagy

* Itt mondok köszönetet B. Szabó Jánosnak, Bakos Józsefnek, Besenyői Dénesnek, Boross Klárának, Csorba Dávidnak, Jobbágy Andrásnak, Kasza Péternek, Kovács Attilának, Magyar Lórántnak, Pálffy Gézának, Rácz Piroskának, Rozsonдай Bélának, Szebelédi Zsoltnek, Szvorényi Róbertnek és Zsoldos Endrének, hogy véleményükkel, kiegészítéseikkel és kritikájukkal segítették a történet újragondolását. Az esetleges tévedésekért én vagyok a felelős.

¹ B. SZABÓ János, *A mohácsi csata*, Budapest, Corvina, 2013; BÁRÁNY Attila, *A szulejmáni ajánlat – Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat (1521–1524)*, Máriabesnyő, Attraktor, 2014; BOTLIK Richárd, *VIII. Henrik angol király magyar szövetségesei*, Kaposvár, E-book Könyvház és K., 2013; CSORBA Dávid, *Mohács – egy „mesemondó” szemével: emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012 (Modus Hodiernus, 4); ILLIK Péter, *A Mohács-kód, A csatavesztés a magyar köztudatban*, Budapest, Unicus Műhely, 2015; BRODARICS-emlékkönyv: *egy különleges pártváltás a mohácsi csata után*, Brodarics István szerémi pöspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz: 1527. március 18., Dévény, [összeáll. Kasza Péter, Pálffy Géza], Budapest, MOL, 2011; TÓTH Zsombor, *The Making of... Hogyan készült(t) Mohács? = Diskurzusok, perspektívák, relevanciák, Rodosz-tanulmányok 2001*, Nyelv-, Irodalom-, Történettudományi Szakosztály, szerk. Szabó Levente, Tóth Zsombor, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001, 57–91.

Szebelédi Zsolt rövid közleménye² a *Magyar Könyvszemle* hasábjain, ahol végre nyugvópontra került a Szerémi-kézirat csonkasága körüli vita, és Szádeczky Lajos felfedezése után 120 évvel magyarul is teljessé vált az inkriminált szöveg. 2014-ben pedig egy különös tanulmány jelent meg az *Orvosi Hetilap* 12. számában Nemes István és Tolvaj Balázs, a két szombathelyi orvos klaviatúrájából.³ A közlemény visszhangtalan maradt eddig.⁴ A szerzők 2014 őszén megismételték igen erős konklúziójukat Tapolcán is, ahol a „Fejlődési rendellenességek történelmi aspektusai” címmel tartottak előadást. A szájsebész és a patológus nem hagynak semmi kétséget, egyértelműen fogalmaznak a 2014-es tanulmányukban: „A Czettritzék⁵ által fellelt halott férfi véleményünk szerint – amennyiben Sárffy szavai megfelelnek a valóságnak – nem 1526. augusztus 29-én, hanem a megtalálását [október közepét, FGF] megelőzően legfeljebb néhány nappal vesztette életét.” Érezzük a dolog súlyát. Ha ez igaz, akkor két eset lehetséges, és mind a kettő alapjaiban változtatja meg a mohácsi csata utáni közvetlen eseményekről eddig alkotott feltételezéseinket. Vagy nem a mohácsi csatában, hanem utána legalább másfél hónappal halt meg szegény Lajos királyunk, vagy nem őt találták meg és temették el Székesfehérvárott 1526. november 9-én. Ez utóbbit tették egyértelművé a szerzők a konferencia-előadásukban: „Véleményünk szerint egyszerűen nem II. Lajos holttestét találták meg, és a későbbiek során Szapolyai János által Székesfehérváron eltemetett tetem nem is volt a királyé!”⁶ Ez esetben – ha jól értem a szerzők álláspontját – nem kell azzal foglalkoznunk, hogy hol lehetett a magyar király augusztus 29. és október közepe között, hiszen nem őt találták meg a mocsár melletti sírban Sárffyk, s ennek megfelelően nem tudjuk, hogy mi történt valójában Lajossal a vesztes csata után, és hol került végső nyughelyére.

És már meg is érkeztünk Grandpierre Endre elhíresült teóriájához: „egy szerencsétlen ifjú friss hullája feküdt; akárkié, de nem II. Lajos király három hónapja bomladozó hullája.”⁷ A szombathelyi orvosok véleménye egybecsengene Burgio pápai nuncius beszámolójával, amelyet a királygyilkosságban hívók gyakran (de

² Szebelédi Zsolt, *Juhász László Szerémi-fordításának kézirati kérdései = Magyar Könyvszemle*, 2012, 256–262.

³ Nemes István, Tolvaj Balázs, *II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása, Az 1926-ban írt igazságügyi orvos szakértői vélemény elemzése és újraértelmezése = Orvosi Hetilap*, 2014, 12, 475–480. Az innen vett idézeteket – a továbbiakban – nem jelzem külön lábjegyzetben.

⁴ Egy rövid híradást (és a hírportálokban megjelent beszámolókat) leszámítva. *Fókuszban. Mégsem fulladt bele a Csele-patakba II. Lajos király? = BBC History*, 2015, március, 12–14.

⁵ A név helyesírásánál a Sárffy-féle latin nyelvű levél szövegközlését követjük (vö. Kasza Péter *Holttest a patakban* című írását a *Magyar Könyvszemle* jelen számában), azonban a szakirodalmi hivatkozásokban megtartjuk az ott alkalmazott írásváltozatot. – [A szerk.]

⁶ Az előadás tartalmi kivonatát l. *A Magyar Arc-, Állcsont- és Szájsebészeti Társaság XVIII. Nemzeti Kongresszusa 2014. október 2–4. Tapolca, Hunguest Hotel Pelion, Program füzet*, 25.

⁷ Grandpierre K. Endre, *Lajos király három halála és négy temetése*, Budapest, Móra, 1989, 151; Uő, *Királygyilkosságok: hogyan haltak meg a magyar királyok?*, Budapest, Titokfejtő, 1991 (Magyarok titkos története), 260–286.

csak csonkán) idéznek: „Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a király tovább is eljutott, mint addig a patakig, amelybe a kamarás szerint belefulladt...”, de Burgio így folytatja: „de azért sokkal hihetőbb az előbbi magyarázat [tudniillik II. Lajos belefulladt a patakba, FGF], mert a csata napja óta már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit.”⁸ A Mohács-legenda fontos – itt most nem részletezendő – elemei közé tartozik a Dunaszekcsőn eltemetett és kiásott két hulla már a 19. századtól, amelyeket az akkor széles körben megismert Szerémi-féle rémtörténettel kötöttek össze.⁹ Így bizonyára az összeesküvésben hívők örömmel olvassák majd azt a híradást, miszerint nem II. Lajost temették el a többi magyar király közé – a másnap királlyá koronázott Szapolyai János jelenlétében – Székesfehérvárott, hanem valaki mást. Ez a történeti fonal tökéletesen beilleszthető az ismert, egészen korai hírlap tudósítása közé, amelyben a következőket olvashatjuk II. Lajosról: „De senki sem tudja, mi lett vele. Azt hiszem, hogy néhány magyar megölte és elrejtette, mert a török nem találta meg.”¹⁰ A kortárs törökök is elképesztőnek találták, hogy a magyarok hagyták vízbe fulladni az uralkodójukat: „A pasa Łaskihoz: (...) Bizony azt hittük, hogy a magyarok kiváló férfiak, de nem találtuk jó harcosoknak azokat, akik restek voltak megmenteni saját királyukat, nem tölünk, hanem a sekély víztől. Mi bizony még a legutolsó emberünket sem hagynánk ilyen halállal meghalni.”¹¹ Később Zrínyi Miklós is kitért erre a *Vitéz hadnagy* című munkájában: „Másfelől nézzük meg, a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hová tette, hogy egy hínáros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszem fabulához hasonló dolog ez, pedig nem fabula, hanem igaz.”¹² Vagyis sokan érezték már régebben is, hogy valami nincs rendben a magyar

⁸ *Mohács*, szerk. B. Szabó János, Budapest, Osiris, 2006 (Nemzet és Emlékezet), [továbbiakban: *Mohács*] 93. Bartoniek Emma fordítása.

⁹ „Találtak is két férfi csontvázat egymás mellett fekvő, melyek egyikének feje hóna alatt volt, mi több, homlokán vágás által ejtett lyuk is látszott.” CSAJÁGHY Károly, *A mohácsi szerencsétlen csata emlékére állítandó oszlop tárgyában némely jegyzetek = Mohács*, i. m. 494; „ez előtt néhány évvel a szekcsői egyházban ugyanott hová Szerémy utasíta, felásás történvén, két holttest maradványaira akadtak.” JÁSZAY Pál, *A magyar nemzet végnapjai a mohácsi vész után*, Pest, Hartleben, 1846, 106; „egy sírban két egymás mellé helyezett ember csontjaira akadtak; de a melyet az ásó emberek – miglen az ásatásra felügyelő hajdu oda érkezett – szétszortak.” *Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból: I. Mátyás király utódainak kiirtásáról; a gyulai nemzetfejedelmi temetésekről és II. Lajos magyar király meggyilkolásáról*, latinból ford. s közli id. Mogyoróssy János, B.-Gyula, Dobay Ny., 1882, 36; „Igazolja e tényt a helybeli nép, mely az ásatás körülményeire még élénken emlékezik. Ime a királygyilkos és annak megbosszulója egy sírban! Szerző.” GOSZTONYI Jenő, *Duna-Szekcső a multban és jelenben*, Pécsset, Taizs Józsefnél, 1891, 31.

¹⁰ *Mohács*, i. m. 133. Katona Tamás fordítása.

¹¹ *Két tárgyalás Sztambulban, Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében, Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól*, [a kötetet összeáll. Barta Gábor], [a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Barta Gábor és Fodor Pál], [a dokumentumokat ford. Barta Gábor és Kun József], Budapest, Balassi, 1996 (Régi magyar könyvtár, Források, 5), 101.

¹² *Zrínyi Miklós prózai munkái*, sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Kulcsár Péter, Budapest, Akadémiai, 2004 (Zrínyi Miklós összes művei), 68.

király halálával kapcsolatban. Ezt megerősítették az olyan korabeli rémtörténetek és jóslatok, melyek később bekerültek a krónikairódalomba és a népmondákba. Ennek legismertebb példája Martin Fumée történetíró 16. századi francia és angol, 17. századi német, illetve 19. századi magyar nyelvű meséje II. Lajosról. „Dunaszekcső alá érve, hirtelen egy vén cigányasszony ugrik eléje egy bokorból, s merőn rá nézve ezt kiáltja neki: «Nem tudom, ki vagy, de orcádon a halál jele! Eljöttél ide, de élve nem mégy el innen!» De mire a cigányasszonyt megfogni akarták, úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna.”¹³

A két kutatóorvos közleményében számos olyan kérdést tesz fel, amelyek megválaszolhatók a források ismeretében. Czetricz látta, hogy II. Lajos és Aczél István is megfulladt, így – segíteni már úgysem tudott volna – folytatta a menekülését, mivel a vesztes csata után csak a lovasoknak volt esélyük az életben maradásra. A törökök (és Kanizsai Dorottya) azért nem találták meg a magyar király holttestét, mert környékbeliek elrejtették a mocsaras területen, később pedig elföldelték. Szulejmánék október elején (legkésőbb 12-én) hagyták el az országot, így addig egyszerűen nem volt biztonságos a király holttestének a felkutatása egy háborús övezetben. Sárffy levele¹⁴ október 19-i keltezésű, tehát egy hét állt Mária királyné embereinek a rendelkezésére Lajos megtalálására. Ferdinánd számára is rendkívül fontos volt a holttest felkutatása, mivel október 23-án koronázzák cseh királlyá, tehát addig el kellett dölnie a kérdésnek, hogy mi is történt valójában sógorával, a magyar–cseh királlyal.

A két szombathelyi orvos tanulmánya gerincét Kenyeres Balázs 1926-os szakértői véleményének¹⁵ alapos kritikája adja. Kenyeres, a törvényszéki orvostan professzora Gyalókey Jenő hadtörténész kérésére próbálta feloldani a Sárffy-jelentésben olvasható látszólagos ellentmondást a 400. évfordulóra kiadott Mohács-kötetben: miszerint a több mint másfél hónapig földben heverő holttest miért nem volt oszlódó formában, ugyanakkor miért nem az arcáról ismerték fel a magyar királyt. Nemes és Tolvaj szigorú véleményt mond erről: „igen nehéz feladat még ma is egy több száz éve halott királyról – látatlanban és korabeli orvosi lelet nélkül – egyértelmű szakvéleményt kialakítani.” A kérdés az, hogy nekik sikerült-e. Milyen problémákról számolnak be? Nem látják bizonyítotttnak, hogy Sárffyk a királyt valóban felismerték. A jelentésben nincs szó semmi olyan tünetről (ráncosodás, bűz), mely a rothadásra utalt volna. Vitatják azt a Kenyeres-féle megállapítást, miszerint a holttest állapota összefügg azzal, hogy hetekig

¹³ SZENDREY Zsigmond, *Mohács a magyar folklórebán = Népelet*, 1923/1924, 12; FARKAS Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála = Magyar Könyvszemle*, 2001, 57–58.

¹⁴ Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek = *Mohács emlékezete, a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, szerk. Katona Tamás, Budapest, Európa, 1979, 158–160. Bartoniek Emma fordítása. Az innen vett idézeteket – a továbbiakban – nem jelzem külön lábjegyzetben.

¹⁵ GYALÓKEY Jenő, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) = Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Budapest, Egyetemi, 1926, 253. illetve a 331. jegyzet.

vizes talajban, koporsó nélkül feküdt. Mivel a holttestet kiemelték a mocsaras vízből pár nappal Lajos halála után (ezt Gyalókey szeptember 3-ra teszi) a környékbeli jobbágyság – miután a törökök Buda felé vonultak és a kiáradt víz is lepadt –, így elindulhatott a bomlás az elföldelés után. A szerzők kiemelik, hogy a hullaviasz kialakulásának feltétele a megfelelő nedves, agyagos talaj. Első jelei a halál után egy hónappal jelentkeznek, s 6–8 hónapig is eltarthat jellegzetes hullabűzt árasztva. Ilyen környezetben „átalakult holttest meglepően jó állapotban megmaradhat”. Ennek az egyik legfontosabb előfeltétele, hogy „a tetem a kezdetektől oda kerüljön, mert a már elkezdődött oszlás, rothadás vissza nem fordítható elváltozásokat okoz”.

Tehát arra kell választ kapnunk, hogy mennyi idő telt el II. Lajos halála és az elföldelése között. A szerzők könnyedén elfogadják Gyalókey hipotézisét, miszerint legalább öt nap telt el, elvégre ez erősíti meg az elméletüket. Ezt semmi sem bizonyítja, hiszen nem tudjuk, hogy az áradás pontosan mikor és mennyire húzódott vissza, magát a helyet sem ismerjük, vagyis képtelenség ezt megbecsülni. Ha a megfulladt király végtagjai, a díszesen felszerszámozott lovának bizonyos testrészei már másnap is látszódtak a vízből, akkor alig 24 órán belül is elhantolhatták a jobbágyság, egyes forrásokban halászok a nedves, agyagos földre: „Lajos király az hadból megfutamik, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárba vesze. (...) János vajda Fejérvárra mene, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezeiről s sárból, kinek testit az halászok sárba benyomták vala, hogy az terek meg ne találja. János vajda az Lajos király testit Fejérvárott királyi módon temetteté.”¹⁶ Ennek fontosságát a király első eltemetői pontosan tudhatták, mivel 1527 nyaráig becsületesen megőrizték Lajos király pecsétgyűrűjét (ruházatával együtt) és visszaszolgáltatták.¹⁷ Ugyanannyi érvünk van – írott forrás hiányában – mellette és ellene.

A másik neuralgikus pont, hogy milyen mélyen volt a hulla. A Sárffy-beszámolóiból ezt nem lehet egzakt módon meghatározni, bár az orvosok az általuk felvetett két lehetőség (30–60 cm és 120 cm) közül a koncepciójukba („a bomlást elősegítő tényező”) jobban illeszkedő kevesebbet, az alig fél métert választják. Mivel a latin szövegben csak friss sírdomb (sepulchrum novum) szerepel, ez bármekkora lehetett, inkább nagyobb, mint kisebb, mivel „Czettricz rögtön elkezdte a földet lekaparni, mi is követtük a példáját *mindnyájan* [kiemelés tőlem, FGF]”, tehát több mint egy tucat ember (vegyük figyelembe a Sárffy-jelentésben szereplő „Ulrikot és más hű szolgálit” illetve „tizenkét lovast bocsássak rendelkezésére” szövegrészeket) munkája kellett, hogy a hulla lába (!) előkerüljön. Mivel elképzelésünk sincsen a sírhant méretéről, így nem tudhatjuk, hogy ez a „kaparászás” hogyan zajlott le. Azzal viszont számolnunk kell, hogy a 12 lovasból néhányan őrt is álltak az exhumálás során. Sárffyk nem csak II. Lajos feltételezett földi

¹⁶ Verancsics Antal összes munkái, közli Szalay László, Wenzel Gusztáv, I–XII, Pest, Akadémia, 1857–1875 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores), II, 24–25.

¹⁷ PROKOPP Gyula, *II. Lajos pecsétgyűrűje = Vigilia*, 1967, 527–530; Kiss Béla, *II. Lajos halála = Vigilia*, 1976, 507–512.

maradványait, hanem a lova tetemét és a fegyvereit is megtalálták a helyszínen, így a halálnak ott kellett bekövetkeznie. Am elképzelhető egy másik kronológia is. A magyar király holtteste több hétig, akár október közepéig mélyen a hideg, mocsaras vízben feküdt, és a friss sírhant arra utalhatott, hogy valóban a Sárffy-féle expedíció előtt közvetlenül temették el a környékbeli jobbágyság Lajos előbukkanó hulláját. Ebben az esetben arra kellene választ kapni, hogy a közel hét hetes mély, hideg vízben lévő test milyen állapotban lehetett október közepén az exhumáláskor. A szerzőkkel ellentétben túl magas hőfokúnak ítélem meg a 20 fokos vizet („a Duna hőmérséklete augusztus végén, szeptember elején mintegy 20 °C”), könnyen lehetséges, hogy a szeptembertől fokozatosan lehűlő víz 18, később csak 14–15 (vagy annál is kevesebb) volt.¹⁸ Ahogyan a szerzők fogalmaznak: „A vízben való bomlást nagyban meghatározza a víz hőmérséklete, hideg vízben lassabb, melegben pedig gyorsabb a holttest feloszlási folyamata.”

Ami viszont elgondolkodtató, hogy a hullaviaszos átalakulás jellegzetes bűz-jel jár. Erre a következőt mondják a szerzők: „ezért abszolút megkérdőjelezhető annak a korabeli leírásnak kritika nélküli elfogadása, miszerint a holttest semmiféle kellemetlen szagot nem árasztott”. Ezzel csak az a baj, hogy a Sárffy-jelentésben szó sincs arról, hogy Lajos hullája nem árasztott volna szagot, igaz, a győri várkapitány azt sem írta, hogy bűdös lett volna a tetem. Sárffy (a harc-edzett katonatiszt, aki sok halált láthatott már) inkább arra utalhatott a jelentésében, hogy nem az a látvány fogadta, amire felkészült egy hat-hét hete elföldelt hulla esetében. Itt is feltételezésre vagyunk utalva: Sárffynak nem illett megírni a kancellárnak (aki később Czetriczcel együtt Máriának is beszámolt Lajos testének megtalálásáról) – kegyeleti okokból, gondoljunk csak a Szent László-legenda vonatkozó soraira –, hogy Magyarország királyának földi maradványai erősen szaglottak, mikor vitték eltemetni Mohácsról Fehérvárra. Szerémi György egészen odáig ment a krónikájában, hogy: „testét szag nélkül vittük Székesfehérvárra a temetésre”.¹⁹

Érdekes és tanulságos a „fogszakorvosi vélemény kialakítása”.²⁰ Egyértelmű,

¹⁸ Azt nem tudjuk, hogy 1526. augusztus végétől október közepéig milyen időjárási viszonyok uralkodtak a térségben, milyen hőmérsékletű lehetett a Duna és az árterülete, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a tárgyalt időintervallum fő klimatikus jellemzője az úgynevezett kis jégkorszak. L. erre VADAS András, RÁCZ Lajos, *Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején* = *Agrártörténeti Szemle*, 2010, 39–61.

¹⁹ SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetést és a jegyzeteket írta, Székely György, Budapest, Magyar Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica, 5), 289.

²⁰ A szerzők külön kitérnek a Sárffy-jelentésben található „szövegproblémára”. Véleményem szerint egyszerű gépelési hiba lehet a regia/regis, hiszen Gyalóky Jenő 1926-os cikkében, i. m. 330. jegyzet, olvasható csak ez a szöveg (az antik írógépek betűkiosztásában is az *a*, illetve az *s* egymás mellett van), míg az előző kiadásokban, illetve a modern szaktanulmányokban a helyes változatot olvashatjuk: „quae regia Maiestas in dentibus ferebat”. PRAY György, *Annales regum Hungariae*, Vindobonae, Bernard, 1770, 122; BOTLIK Richárd, *1526. október 19., Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez* = *Századok*, 2002, 672.

hogy Czetricz az, aki felismerte a királyt „azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak”, hiszen egy győri várkapitány nem feltétlenül ismerhette II. Lajost. De ennek a lehetőségét sem zárhatjuk ki. Nem tudjuk, hogy milyen jegyek lehetnek ezek, de az udvari ember számára közismertek voltak és egyértelművé tették az azonosítást. Ezt a szerzők vitatják. Szerintük nem lehetséges, hogy a 16. században egy gyakorlatlan ember ilyen állapotban lévő hullát pontosan „agnoszkáljon” a fogain (és tegyük hozzá: a lábán) található jegyek alapján. Véleményem szerint lehettek olyan különleges jegyei (születési rendellenesség, sérülések), amelyek egyértelművé teszik annak számára az azonosítást, aki mindennap látta az udvarban a magyar királyt. Lajos születése sem volt problémamentes, édesanyja a szülés után hamarosan elhunyt, ő pedig egy természetes (frissen leölt disznók gyomrából készített) inkubátorban élte túl a kritikus heteket.²¹ Bár csodálkoznak azon a szerzők, hogy a korabeli források – már ami megmaradt – nem írnak semmit sem Lajos esetleges deformításáról, de ebben semmi különös nincsen, és a trónörökösre (illetve az uralkodóra) nézve végzetes is lehetett, ha erről szóló hír terjed el Európában. Erre jó analógia III. Richárd újonnan feltárt súlyos és eltitkolt gerincferdülése (scoliosis).²² Lehet, hogy olyan rejtett (vadászat vagy bajvívás során szerzett) sérülése volt a lábán, amit ruhája eltakart, s a fogai állapotát sem láthatták a budai udvarban megforduló követek. Ugyanakkor Lajos gyakran mutatkozott mezítelenül az udvaroncai előtt: „A kamarában bárki beléphet, aki akar, és amikor csak akar. Mindenki, a sok belépő előtt is, mezítelen testtel mutatkozik.”²³ Tehát a király testével kapcsolatban nem sok minden maradhatott titokban a budai várban. Salamon Henrik igyekezett alaposan megvizsgálni a kérdést, s arra jutott, hogy a Valois-ággal rokonságban lévő II. Lajos felső állcsontjának rendellenessége (retrognathia superior) lehetett az a jegy, ami alapján felismerhették a hulláját.²⁴ Bár azt problematikusnak tartom, hogy ehhez – mivel más nem állt a rendelkezésére – II. Lajos festményeken, metszeteken és pénzérméken szereplő képeit használta fel.²⁵

Antonio Boemo velencei kém november 12-i (tehát Lajos eltemetése utáni)

²¹ GROÁK Lajos, *Egy király születése – A frissen leölt sertések bendőjében nevelt II. Lajos király (Krúdy Gyula „Mohács” című regényének orvostörténeti vonatkozásai)* = *Irodalomismeret*, 2000, 1, 88–90.

²² Mary Ann LUND, *Richard's back: death, scoliosis and myth making* = *Medical Humanities*, doi:10.1136/medhum-2014-010647

²³ FRAKNÓI Vilmos, *Brandenburgi György, II. Lajos nevelője* = *Budapesti Szemle*, 1883, 352; *Krysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból*, sajtó alá rendezte Zombori István, Budapest, METEM, 2004, 22. Boronkainé Bellus Ibolya fordítása.

²⁴ SALAMON Henrik, *Adalékok a magyar fogászat történetéhez. 4. II. Lajos tetemének felismerése* = *Fogorvosok Lapja*, 1941, 147–158.

²⁵ Idézve Rácz Piroska antropológus levélben elküldött szakvéleményéből (2015. április 2.): „II. Lajos felső állcsontjának retrognath voltára Salamon Henrik korabeli ábrázolások alapján következtetett. Ez módszertanilag helyes, annál inkább, mivel más megfigyelési lehetőség nem állt rendelkezésére; ám az ilyen megfigyelések értéke jóval kisebb a közvetlenül az emberi maradványokon végzett vizsgálatoknál, nem bizonyító erejű.”

jelentésében a következőt olvashatjuk, miszerint Czetricz: „egy kis gyűrűt is talált; amit a királynő ajándékozott urának. A bőrt lenyúzva húzta le ujjáról a gyűrűt; levágott szakállát egy kendőbe tette, és megmutatta a királynénak. A király testén nem talált sebet. A holttestet egy kátránnyal bevont ládába tették és Székesfehérvárra vitték. Antonio ott látta, a templom közepén.”²⁶ Bár a velencei kém rosszul idézte fel Czetricz és Sárffy beszámolóját, miszerint Lajost a vízben, fegyverei között találták meg, ő is a magyar királyként azonosította a Székesfehérvárbán később eltemetett holttestet. Nyilvánvalóan Velencét igen érdekelte volna, ha arról kap beszámolót, miszerint Szapolyai nem a magyar királyt temette el 1526 novemberében, viszont ezzel ellentétben Boemo is kiemeli, hogy Lajos testén nem volt seb. Semmi gyanús nincsen tehát abban, ha egy udvari ember pontosan azonosítja a magyar királyt olyan jegyeiről, amelyekről nem maradt fenn 500 évvel ezelőtt írott forrásban említés. Ha hitelesnek fogadjuk el a velencei kém jelentését, akkor a testi jegyek (a fogazat, a jobb láb) mellett a szakálldarab és a gyűrű is segíthette az azonosítást. Ez a gondolatsor érdekes megvilágításba helyezi Szerémi szövegét is: „[Lajos] nyakában vékony aranyláncon függő kis kereszttel, s a házassági hűség aranygyűrűjével az ujján; mindezt rajta hagyták jelül a megismerésre.”²⁷ Vagyis az 1527-ben visszaszolgáltató gyűrű a királyi pecsétgyűrű volt (ezt nem lelték meg Sárffyk 1526 októberében), viszont a győri várkapitányék a megtalált jegygyűrű és a szakálldarab (illetve a többi testi jegy) segítségével egyértelműen azonosították Lajos hulláját.

A szerzők szerint a Sárffy-jelentésben leírtak nem támasztják alá a másfél hónapos, nedves földben heverő hulla állapotát (mosónőbőrszerű elváltozások, bűzös szag, rothadás, esetleg penészesedés, féreg, rovar és rágcsló okozta sérülések jelei). Véleményem szerint éppen az, hogy nem volt „undorító és ijesztő” Lajos hullája, magyarázat arra, hogy nem történt meg a rothadás, hanem hat hét után, a megfelelő környezet hatására kezdett kialakulni a hullaviasz (adipocire). Talán a hullaviaszosodással függhet össze, hogy Czetricz a király kezéről „a bőrt lenyúzva húzta le ujjáról a gyűrűt”. És már a hetedik hétben járunk, ami eltelt a mohácsi csata óta, mikor megtalálják Lajos földi maradványait. A rothadással – gondoljunk a jelentésben olvasható „ennyire épen maradt” szövegrészre – kapcsolatban maguk az orvosok állapítják meg Kenyeressel vitatkozva, hogy „Sárffy azonban semmiféle ráncosodásról nem számolt be”. Egy várkapitány munkájának velejárója a halál, ám az élet rendje szerint a holttesteket elföldelik, és igen ritkán történik meg egy párhetes hulla exhumálása.

Tehát ez olvasható ki Sárffy megdöbbenésében, a friss hullák és emberi csontok között „félúton” tartó hullaviaszosodással nem találkozhatott még, ezért beszélt arról, hogy nem volt ijesztő és undorító. Sárffy arról írt, hogy a holttest nem volt feloszlóban. Nem patológus volt, hanem egy katona, így a rövid – nyilván-

²⁶ *Mohács*, i. m. 118. Erdősi Péter fordítása; Ezt megerősítette később Charles Rym németalföldi diplomata útleírása is: MARGALITS Ede, *Horvát történelmi repertorium*, I–II, Budapest, MTA, 1902, II, 91.

²⁷ SZERÉMI 1961, i. m. 288.

valóan nem szakszerű – megjegyzését: „nem volt a legkisebb része sem feloszlóban”, értelmezhetjük úgy is, hogy szegény Lajos még egyben volt, nem hiányzott semmije sem. Ne felejtjük el azt sem, hogy a középkori magyar krónikakompozíció szövegeiben is szerepel már exhumált romlatlan királyi test: Aba Sámuel történeténél. Tanulságos, hogy a – hitelességüket e tekintetben igencsak megkérdőjelezhető – későbbi forrásokban teljes volt a zűrzavar például a magyar király fejét illetően. Legjobb példa erre Stephan Gerlach német teológus, aki Ungnád Dáviddal együtt járta meg Konstantinápolyt Habsburg-követségben 1573–1578 között. Meglehetősen bizarr történetben tudósított egy Sztambulban őrzött levágott fejről, amit II. Lajosénak tartottak: „A szerájban őrzik Lajos magyar király fejét is, egy Indiából hozott fekete fadobozban, mely olyan illatos, mint a balzsam. A fej gyapottal és balzsammal tartósítva fekszik.”²⁸

A Sárffy-jelentésnek két fontos üzenete volt: egyrészt meg kellett találni és azonosítani a magyar királyt (ezt egyébként megerősítette a székesfehérvári bírós is), hogy a következő uralkodót megválaszthassák, másrészt a már szélteben-hosszában terjesztett gyilkosság vádját eloszlassák. Ezért emelhette ki a győri kapitány Brodaricsnak, hogy „nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsike az ajkán”. Ezt tekinthetjük megszépítésnek, hiszen abban feltétlenül igazat kell adnom az orvos szerzőknek, hogy 1. szinte kizárt, hogy férgek, rovarok és rágcsálók nem fértek volna hozzá a holttesthez 2. egy ilyen állapotban lévő hullánál a lehetetlennel határos egy tűszúrást észrevenni. Ráadásul egy másik szövegváltozat²⁹ szerint nem tűszúrásnyi, hanem egy aranyérme nagyságú seb volt Lajos holttestén. Talán innen jöhetett a Szerémi-legenda a három élű cseh kard által ejtett sérülésről: „Itt már kedves olvasó uraim, jól figyeljetelek írásban tett nyilatkozatomat Lajos király haláláról. Amikor testét nézegettük, három szúrás találtunk; cseh karddal volt átdöfve.” Szerémi megemlékezik erről a Tatai-féle levelében is: „[Szapolyai György] Megragadta a királyt dühösen a hajánál, s mindjárt jobb oldalába három helyen beledöfött a három élű cseh karddal.”³⁰

De mit is mondott a patológus és a szájsebész korábban? „Mély, hideg vízben, illetve nedves-agyagos környezetben a (részben) hullaviaszosan átalakult holttest *meglepően jó állapotban maradhat* [kiemelés tőlem, FGF].” Ez a feltétel megállja a helyét, ha nem ragaszkodunk Gyalóky határidejéhez (miszerint legalább öt napig hevert Lajos holtteste a langyosnak mondott mocsaras vízben), ha a Sárffy-jelentés „ne lett volna undorító és ijesztő” illetve „nem volt a legkisebb része sem feloszlóban” megfogalmazása a hullaviaszosodásra utalt. Az orvosokkal ellentétben nem látom problémásnak azt, hogy „Sárffy nyilatkozata a holttest állapotáról és az, hogy a fogairól (tudniillik nem az arcáról) lehetett felismerni”. Ugyanis a hullaviaszosodás következtében Lajos arca a felismerhetetlenségig eltorzult, s csak a jellegzetes fogai és a lábán lévő egyedi jellegzetesség (ahogyan

²⁸ Mohács, i. m. 447. Kovács József László fordítása. De hozhatunk török példákat is erre.

²⁹ BOTLIK 2002, i. m. 673.

³⁰ SZERÉMI 1961, i. m. 112; 266.

Sárfy fogalmazott: „felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt”) alapján lehetett beazonosítani. Ezt az azonosítást megtette a fehérvári bíró is: „Felnőttök ezután a koporsót, s megmutattuk a város bírójának, aki szintén felismerte benne az urát, azután újra bezártuk a koporsót, s átadtuk Horváth Mártonnak megőrzés végett”. De a november 9-i temetésen résztvevők, Szapolyai Jánossal az élen szintén felismerték Lajost. Teljesen hihetetlen – s ezt Sárfy is alátámasztja: „mindaz, amit Czetricz annak idején a király haláláról elmondott, a színigazság” –, hogy ennyi ember eljuttassa a temetést és évtizedekig eltitkolja, miszerint nem II. Lajos nyugszik Székesfehérvárott.

A Sárfy-jelentés megállapításait megerősítette Szapolyai János Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárhoz írott levele is. Ahogyan ebben a levélben kihangsúlyozta: „Iparkodtunk tehát eltemetni a felséges Lajos király úr földi maradványait, mivel a már régóta oszladozó tetemét nem lehetett tovább a föld színén tartani. A felség iránti hűségünk, tiszteletünk és őszinte igaz jóakaratunkból kifolyólag tehát a Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe előtti pénteken a felség földi maradványait – amint az a királyok testéhez illik –, ünnepélyes szertartással, méltó temetési pompával, nagyszámú ember jelenlétében ősei sírboltjában helyeztük el.”³¹ Maga Szapolyai is kísérletet tett Lajos holttestének a felkutatására, elküldte Czibak Imre volt temesi ispánt és Szerecsen János dunántúli nemes urat a keresésre, de Czetriczek megelőzték őket. Legkésőbb egy év múlva, 1527 novemberében a szegény magyar király újratemetésekor, immár Ferdinánd, Anna és Mária jelenlétében kiderülhetett volna a feltételezett család: a holttest kicserélése. A magyar királyné 1558-as végrendeletében kitért arra az arany szívre, amelyet Lajos a haláláig hordott és Mária azt csak a magyar király halála után akaszthatta a nyakába: „A király, férjem halála óta arany szívet hordtam magamon, melyet ő is élete végéig viselt volt.”³² Feltételezhetően ez a medál tűnik fel az 1526 utáni Mária-ábrázolásokon (festményeken, domborműveken, metszeteken és emlékérmeken).³³ Caspar Ursinus Velius pedig így tudósított az eseményről: „Ezek után Lajos királynak nagyszabású temetési szertartást rendeztek, oly hatalmas pompával, hogy emberemlékezet óta egy királynak sem volt költségesebb, sem nagyobb szabású temetése.”³⁴

³¹ Lásd Szebelédi Zsolt fordítását a *Magyar Könyvszemle* 2015. évi 4. számában.

³² RÉTHELYI Orsolya, „...*Maria regina ... nuda venerat ad Hungariam...*” *A királyné kincsei = Habsburg Mária, Mohács özvegye: a királyné és udvara, 1521–1531: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9.* [a katalógust szerk. Réthelyi Orsolya et al.], Budapest, BTM, 2005, 107, VIII-17. Ortvyai Tivadar fordítása.

³³ ORTVAY Tivadar, *Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558*, Budapest, Magyar Tört. Társ., 1914 (Magyar történeti életrajzok, 60), 82–86; HERI Vera, *II. Lajos magyar király és Mária királyné medallion-árképei = Művészettörténeti Értesítő*, 1982, 222; BÁRÁNY Attila, *Adalékok Mohács emlékezetéhez a Habsburgok államaiban: II. Lajos ábrázolásai a brüsszeli katedrálisban = A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. Varga Pál, Száz Orsolya, Takács Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Loci Memoriae Hungaricae, 2), 377.

³⁴ VELIUS, Caspar Ursinus, *Tíz könyv a magyar háborúról*, ford., jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Szebelédi Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013 (Scriptores Rerum Hungaricarum, 7), 36.

A szombathelyi orvos páros túlságosan is a 21. század szakorvosi szemével nézi a félévezrede megtörtént halálesetét, így nem lehet olyan dolgokat számon kérni, hogy „Czettritz és Sárffy pedig sem orvosi, fogorvosi ismeretekkel, sem alapvető diagnosztikai eszközökkel nem rendelkezett”. Abszurdnak tartom azt az elvárást is, miszerint alapos dokumentációt kellett volna készíteni Sárffynak (haj, bőr, szőrzet, életkor becslése, testmagasság, hegek, testi hibák, alkat stb. leírása). Mint már említettem, Sárffy küldetése két fontos feladatból állt: megtalálni Lajos holttestét (gondoljunk csak arra, hogy Burgio is már szeptember első hetében a magyar király halálát valószínűsíti), s megnyugtatóan rendezni a haláleset körülményeit, nevezetesen meggyilkolták-e vagy nem. Sárffy mind a kettőt kielégítő módon teljesítette, Lajosnak megadták a végtisztességet és nem találtak arra utaló jelet, hogy meggyilkolták volna.

Ugyanakkor teljes mértékben egyet lehet érteni a szombathelyi orvosok azon véleményével, miszerint a kérdés eldöntéséhez megkerülhetetlenül szükséges lenne II. Lajos földi maradványainak antropológiai vizsgálata. Sajnos ez nehéz küldetésnek tűnik a székesfehérvári királysírok tragikus története miatt.³⁵ Mégis – amennyiben fontosnak tartjuk a nemzeti emlékezet már-már propagandisztikus, átpolitizált, viták kereszttűzében álló programját, akkor – kiváló lehetőség lenne a Szent István-mauzóleum előtt kialakított *Ossarium* (bár egyes feldolgozásokban felvetődött, hogy Lajos maradványai a budavári Mátyás-templomba kerültek 1900-ban) tartalmának tudományos vizsgálata és a középkori királyaink – a lehetőségeink szerinti – azonosítása. Idézve a szerzőket: „Mindenféleképpen fontos lenne legalább a még fellelhető királyi koponyákat korszerű szakértői vizsgálatok alá vonni, keresve a rokoni kapcsolatokat, a koponya- és az arccsontok, fogazatok Salamon Henrik által leírt esetleges fejlődési rendellenességeit vagy sérüléseit.” Gondoljunk csak arra, hogy az utóbbi években több régészeti szenzáció kapcsolódott össze a földi maradványok azonosításával (III. Richárd, IV. Henrik, XVI. Lajos, Janus Pannonius, Kopernikusz, Pázmány Péter és a legfrissebb: Cervantes exhumálása, illetve rekonstrukciója).³⁶

Nemes István és Tolvaj Balázs úgy fogalmaznak: „az agnosztikációt hivatalosan eredménytelennek kell nyilvánítani”. Tegyük hozzá, az igazságügyi orvostan 21. századi gyakorlata alapján. A két orvos viszonylag szélesre tárja az ajtót a királygyilkosságban és az összeesküvésekben hívók előtt azzal a kijelentésükkel, hogy „az a mondat pedig, amely Gyalóky könyvfejezetében olvasható, hogy

³⁵ Ennek kutatástörténetét Éry Kinga foglalta össze: *A székesfehérvári királyi bazilika ember-tani leletei 1848–2002*, szerk. Éry Kinga, Budapest, Balassi (Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albalregalis, I), 2008, 15–30. – Természetesen már a 16–17. században is komoly károk érték a fehérvári királysírokat a fosztogató zsoldosok és a törökök részéről. L. FODOR PÁL, *A török hódítók és a királysírok = História*, 1989, 3, 11–12.

³⁶ Rác Piroska (Székesfehérvár, Szent István Múzeum) antropológus *A székesfehérvári királyi bazilika rangosabb temetkezései* című „Nekünk mégis Mohács kell...” szimpóziumon (Országos Széchényi Könyvtár, 2015. augusztus 29.) tartott előadásában egyértelművé tette, hogy ez nem lehetséges.

a király halálát vízbe fúlás okozta, *abszolút helytelen* [kiemelés tőlem, FGF], ez csak egy lehetséges, nem kizárható variáció, mivel a halál oka külsérelmi nyom nélkül is lehet erőszakkal kivitelezett gyilkosság (...) vagy éppen mérgezés, de lehet természetes kórfolyamat (...) is, meghatározni azonban csak boncolással lehetséges”. A történész ennél biztosabban fogalmazhat – ameddig nem kerül elő például a gyilkosságot, vagy a holttest kicserélését pontosan leíró hiteles beszámoló –, mert az ismert források azt valószínűsítik, hogy II. Lajos menekülés közben belefulladt a mocsaras vízbe, majd eltemették Székesfehérvárott. Jelen pillanatban ugyanis a Burgio- és a Szapolyai-levelek, illetve a Sárffy- és a Boemo-jelentések állnak a rendelkezésünkre, amelyek – bár nem minden ponton, de – megerősítik a történeti szakirodalom álláspontját II. Lajos halálát illetően. Szükséges tehát olyan hiteles forrás vagy inkább források, amelyek azt a változatot támogatják meg, miszerint nem a magyar király holttestét hantolták ki 1526. október közepén Mohács mellett.

Érdemes kitérni arra a történelmi szálra, hogy egyes 16–17. századi forrásokban II. Lajost nem Szapolyai, hanem Szulejmán exhumáltatta ki a mocsárból és temettette el Székesfehérvárott a többi magyar király teste közé. Időrendben erről Marc’Antonio Pigafetta beszámolójában olvashatunk először: „A mohácsi vészről is megemlékezik és elmondja, hogy a király, midőn látta seregének vereségét, a szokott úton Buda felé menekült és belefulladt egy mocsárba, melyben nyolc ló fulladt már bele. Ez a mocsár a harctértől egy olasz mérföldre volt egy domb aljában, mely nincs messze a Dunától. Ezen domb és a Duna között, mely csak egy nyíllövésnyire van, még több mocsár is van, melyeken át egy keskeny fahíd vezetett. A király e hídon akart áthaladni, de az telve volt menekülő kocsikkal és emberekkel, a király eléjük akart kerülni és átugratott a híd melletti mocsáron, de lovastól együtt belebukott. A törökök azt beszélik, hogy holttestét két nap múlva megtalálták és Szolimán egy közeli templomban temettette el.”³⁷ Az úti beszámoló modern kiadásában Pigafetta arról tudósít, hogy Lajost abban a közeli templomban temették el, amelyet a csatamezőtől nem túl messze láttak a követ-ség tagjai.³⁸ Mivel Pigafetta utána közvetlenül felsorolja az utazás során érintett települések között Ete (Echi villa) és a dunaszekcsői Várhegyen álló, római alapokon nyugvó középkori erőd romjait (Zecchiù rocca)³⁹ is, így feltételezhető,

³⁷ MARGALITS 1902, i. m. II, 49. Margalits Ede tartalmi kivonata.

³⁸ PIGAFETTA, Marc’Antonio, *Itinerario di Marc’Antonio Pigafetta gentil’uomo Vicentio*, a cura di Michaela Petrizzelli, Vincenza, Istituzione Biblioteca civica Bertoliana, 2008, 248. „Dicono i Turchi che solamente fu trovato due giorni dopo la giornata, e che Solimano lo fece sepolire in una chiesa, la qual noi vedemmo non troppo distante.”

³⁹ PIGAFETTA 2008, i. m. 248. „Da Moacch partendoci in hore sei e meza, e miglia venti, venimo ad Echi villa. Passammo Zecchiù rocca, e Bata ch’era una richa e bella abatia, e Batazi.”; Dunaszekcsőt „Szecső” formában említik 1628-ban. *Magyarországi török kincstári defterek*, fordította Velics Antal, bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kammerer Ernő, I–II, Budapest, MTA, 1886–1890, I, 431; Pigafetta művét sajtó alá rendező Petrizzelli így oldotta fel az „Echi villa” települést a tárgyi jegyzetekben, PIGAFETTA 2008, i. m. 289. egy magyar falu Mohács közelében (Ethi, villaggio ungherese vicino Mohács); MIKLÓS Zsuzsa, VÍZI Márta, *Ete: egy elpusztult középkori mezőváros Tolna*

hogy itt a Mohács-legendáriumból már említett szekcsői templomról, vagyis az „Angyalok Kápolnájá”-ról⁴⁰ beszél, ahol elföldelték volna a magyar királyt. Henrik Ottendorf 1663-as leírásában lerajzolta a jobb állapotban lévő palánkvárat, illetve a Szerémit is megihető régi romba dőlt kastélyt, vagy kolostort.⁴¹

Későbbi források közül Kjátib Mohammed Zaímot felhasználó (bár ebben a történeti szálban őt nem követő) Ibrahim Pecsevi krónikaírónál olvashatjuk azt, hogy Szulejmán temette el Lajost: „Alkonyodáskor a harctéren egy ellenség sem találkozott; a megszalasztott király csak a mező végén lévő Kral köprösü (királyhíd) névvel híres mocsár partjához ért. Itt a rémülés üldözte pogányok tolakodva oly sűrű tömegekben csoportosultak, hogy azokon keresztülhatni nem embereknek, hanem ebnek is, lehetetlen vala. Az utána érkező futók a zűrzavart csak öregbíték, s az elulállókat a mocsárba fulasztották. Köztük volt a király is, ki a többivel együtt a mocsáron keresztül a pokol fenekére talált utat. Később, mikorra a Padisah Magyarországból visszatért, hulláját kikeresték, és Fejérvárat a többi királyok sírboltjában eltemették.”⁴² Ezt megerősítette Evlija Cselebi történetíró két helyen is: „Építője Lajos nevű király, aki Szulejmán khánnal Mohácsnál megütközött és mocsárba süllyedt. Szulejmán khán Székesfehérvárra küldötte holttestét és eltemettetvén, sírjára pecsétet üttetett.” illetve „A király kíséretével futás közben egy mocsárban süllyedt; a fejét elhozták. (...) Szulejmán khán Lajos király holttestét, az ékszereket ruhájáról leszedetvén, Székesfehérvárra küldi s ott Menait templomában eltemetik.”⁴³ Az előbbi történet még bonyolultabbnak látszik, ha figyelembe vesszük Pecsevi későbbi fordítását, amelyben maguk a magyarok (és nem a törökök) ásták ki és temették el a holttestet: „A boldogságos padisah hazatérése után a hitetlenek kiemelték (a testét), majd Székesfehérvárra, a többi király temetkezőhelyére vitték és eltemették.”⁴⁴ Ezt erősítette meg jóval előbb, 1578-ban befejezett munkájában a már idézett Kjátib Mohammed Zaím is:

megyében, Szekszárd, Wosinszky Mór M. Múz., 2013, 2. Ez nehezen lehetett a Szekszárdtól 10 km-re délre fekvő, a 17. században elpusztult Ete, vagy Pigafetta – közel két évtizeddel az események után – tévedett a települések sorrendjében, hiszen Szekcső után Bata és Bataaszék következett és a küldöttség később érinthette Etét.

⁴⁰ GOSZTONYI 1891, i. m. 65. – Úgy gondolja, hogy a Duna bal partján fekvő „Angyalok kápolnája” mellett lévő paplakban történt volna II. Lajos meggyilkolása, melyre semmiféle forrást nem hoz. Itt a szerző valószínűleg a római korból fennmaradt *Contra Florentiam* erődjének romjaira utalt.

⁴¹ OTTENDORFF, Henri, *Budáról Belgrádba 1663-ban*, szöveget kiad., ford. és bev. Hermann Egyed, [Pécs], Tolna Vármegye Közönsége, 1943 (Tolna vármegye multjából, 7), 53. „Az egyik hegy tetején rombadőlt kastély vagy kolostor (Schloss oder Closter) régi épülete áll, – inkább az utóbbihoz hasonlít, – és rögtön vele szemben a másik hegyen egy palánk van.” Hermann Egyed fordítása.

⁴² VÁMBÉRY Ármin, *A mohácsi ütközet* = *Új Magyar Múzeum*, 1860, 1, 35.

⁴³ EVLIA Cselebi, *Evlija Cselebi török világutazó Magyarországi utazásai 1660–1664*, ford. Karácson Imre, az előszót és a szómagyarázatokat írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál, Budapest, Gondolat, 1985, 114–115, 225.

⁴⁴ HANCZ Erika, *Ibrahim Pecsevi két leírása a mohácsi csatáról, Hogyan születik meg egy oszmán történeti szöveg?* = „A küzdelemnek vége, és még sincs vége” IV. Nemzetközi Vámbéry

„Ekkor még nem lehetett tudni, hogy a király életben maradt-e, vagy meghalt; de egy hét múlva megtalálták a tévelygő király holttestét egy tóban megfulladva és levágott fejjel. A gyaurok a holttestet Usztulni-Belgirád [Székesfehérvár] várába vitték, – mely régtől fogva temető helye volt Magyarország királyainak – és ott eltemették.”⁴⁵

Így könnyen lehet, hogy Marc’Antonio Pigafetta 16. századi históriájából – melyet talán Mohács környékén, törököktől és esetleg magyaroktól⁴⁶ hallhatott elbeszélésekből, énekekből rakott össze – születhetett az a legendás történet, miszerint Szulejmán hantoltatta ki és temettette el tiszteességgel a legyőzött magyar királyt Dunaszekcsőn vagy egy másik változatban: Székesfehérvárott. Annyi igazság magva lehetett a történetnek, hogy Szulejmán számára is szimbolikus dátummá vált augusztus 29-e, amit mi sem bizonyít jobban, hogy Székesfehérvár 1543-as elfoglalásakor az első muszlim szertartás alkalmával nem csak a királýsírokat szemlélte meg, hanem II. Lajos sírjára díszes selyemleplet terített. ⁴⁷ Összefoglalva mindezeket: a 16–17. században senkiben sem vetődött fel az, hogy nem a magyar király nyugszik a fehérvári sírban. Emellett meg kell azt jegyeznünk, hogy a neves itáliai utazó után két évtizeddel, a Mohácsot 1587-ben felkereső Reinhold Lubenau königsbergi gyógyszerész – aki Bartholomäus Pezzen, II. Rudolf követének társaságában igyekezett Isztambulba – megemlítette az útinaplójában, hogy török vendéglátói megmutatták nekik azt a helyet egy malom mellett, ahol II. Lajos a mocsárba (im Sumpf) fulladt. Vagyis a 16. század második felében is élt erősen a környéken annak az emléke, hogy a magyar király milyen méltatlan körülmények között vesztette el az életét.⁴⁸ Ugyanerről számolt be Salomon Schweigger német evangélikus lelkész is az utazása során 1577-ben.⁴⁹

Végignézzve az elmúlt közel 500 év szövegeit először Grandpierre Endre 1989-es könyvében bukkantam arra az elméletre, miszerint nem II. Lajos fe-

Konferencia kötete, [összeáll. Dobrovits Mihály], Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007 (Vámbéry tanulmányok), 28. Hancz Erika fordítása.

⁴⁵ *Mohács*, i. m. 238. Thúry József fordítása.

⁴⁶ SZENDREY 1923–1924, i. m. 14. „S hallottam is, hogy az öregek közül még többen ismernek egy egész hosszú «nótát» a Lajos király megmeneküléséről és meggyilkoltatásáról.”

⁴⁷ Erről bővebben I. FODOR Pál, *Az oszmán-törökök szerencsenapja: augusztus 29. = Félhold és kereszt: konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2001. október 17.*, szerk. Szabó Ágnes, Horváth Zsolt, Budapest, FSZEK, 2002, 23–30.

⁴⁸ *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Hrsg. W. Sahn, I–II, Königsberg i Pr., Ferd. Beyers, 1912–1920 (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zum Königsberg i. Pr., IV, VI–VII), I, 91. „Ehe wier aber dahin kamen, lies der Herr anlenden und befahl, den Turcken mit uns zu gehen. Die fuhreten uns nicht weidt von der Thona zu einem Dorf, Mohatsch genandt und zeigten uns bei einer Muhlen den Ohrt, da Konigk Ludowicus vom Solimanno, anno 1526 den 29. Augusti in die Flucht geschlagen, des Konigks Krigsvolck erleget und der Konigk mit seinem Pferde bei der Muhlen im Gemos gesturtzt und im Sumpf ersticket.”

⁴⁹ *Ungarnbilder im 17. Jahrhundert: Studien und Editionen der Texte ...*, Hrsg. und ed. von András F. Balogh in Verbindung mit Orsolya Lénárt und Kinga Barbara Hajdú, Budapest, ELTE Eötvös J. Collegium, 2013, 196–197.

küdt a Czetriczék által megtalált sírhalom alatt. Természetesen nem zárom ki azt sem, hogy Grandpierre is olvasta (tehát nem kitalálta) ezt a történetet valamilyik korábbi feldolgozásban, csak a figyelmemet elkerülte ez a szöveg. De az is lehetséges, hogy Nemeskürty István egy odavetett megjegyzését („ha ugyan az ő [II. Lajos] teteme feküdt ott felravatalozva!”) gondolta tovább.⁵⁰ Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a népszerű író – sok más hajmeresztő állításával együtt – elképzelése a megtalált hulláról mindössze hipotézis, forrásokkal nem adatolható, illetve a Sárffy-jelentés Bartoniek Emma téves datálása (december 14-én kelt volna a győri várparancsnok levele) félreértelmezéséből fakadt. Még az összeesküvésekben gazdag Szerémi-krónikában is kihangsúlyozta a korabeli szerző, hogy Lajost temették el Székesfehérvárott, pedig a dunaszekcsői mészárlásból akár egyenesen is következhetett volna, hogy a Szerémi György által igen gyűlölt erdélyi vajda eltüntetve a nyomokat kicseréli a holttestet a királygyilkosság után. E rémtörténet későbbi változatában – bár hitelességét természetesen semmiféle forrás nem támasztja alá – François baron de Tott, a 18. századi magyar származású francia tábornok felmenői: György és Mihály, akik maguk is részt vettek a mohácsi csatában. Majd II. Lajos oldalán harcoltak Szapolyai György emberei ellen a dunaszekcsői kastélyban, ahol nemcsak a magyar király és a kalocsai érsek, hanem az erdélyi vajda öccse is elesett. A három holttest későbbi sorsáról viszont nem esett szó a családi legendáriumban.⁵¹

Ugyanakkor az inspiráló, új szemléletű kérdésfelvetésért mindenképpen hálaság lehetünk a két szombathelyi orvosnak, talán így lehetővé válik újabb végiggondolása annak a problémának, miszerint a Sárffyk által megtalált holttest állapota és az azonosítása között létezik-e ellentmondás. Ahogyan ők fogalmaznak zárógondolatukban: „ezúton hívjuk fel a magyar történészek figyelmét a szakvéleményünkre, ami (...) új alapokra helyezheti a II. Lajos halála körüli események kutatását.” Fontosnak tartom továbbá, hogy a korszak (és a Mohács-kérdéskör) történészei állást foglaljanak abban a feltevésben, miszerint nem II. Lajost temették el 1526. november 9-én Székesfehérvárott. Ugyanis a szájsebész és a patológus története alapján olyan „kellemetlen” kérdéseket kellene feltenni, hogy mi történt valójában II. Lajossal, hol vannak a magyar király földi maradványai, kit és miért temettek el helyette, illetve mi volt ebben a szerepe Szapolyai Jánosnak, az özvegy Máriának, Ferdinándnak és az életben maradt magyar főuraknak. Mind emellett feltételezve, hogy a szombathelyi orvosoknak az a megállapítása helyes, miszerint valóban egy pár napos hullát exhumáltak ki október közepén Sárffyk, viszont Czetriczék egyértelműen azonosították a magyar királyt a holttestben, tovább bonyolódik a történet. Mi van akkor, ha az említett hiteles források állítása, nevezetesen Szapolyai II. Lajost temette el 1526-ban, és az ő holttestét exhumálta

⁵⁰ NEMESKÜRTY István, *Ez történt Mohács után, Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről 1526–1541*, Budapest, Szépirodalmi, 1966, 33.

⁵¹ PALÓCZI Edgár, *Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője (1733–1793)*, Budapest, a Vörös Félhold Támogatására Alakult Orsz. Biz., 1916, 273–274. Fejérgyarmati Tóth Gyula szóbeli közlése szerint a históriát leíró „egykorú irat” elkallódott.

Ferdinánd (Mária és Anna jelenlétében) 1527 novemberében Székesfehérvárott, igaznak bizonyul, mert akkor a magyar király – mielőtt rejtélyes körülmények között elhalálozott és ismeretlenek elföldelték volna 1526. október elején – hol volt több mint egy hónapig a veszített csata után? Nekünk tényleg Mohács kell, és úgy tűnik (a szó legszebb értelmében), hogy megint megkaptuk.

FARKAS GÁBOR, FARKAS

Quelques nouvelles interrogations au sujet de la mort mystérieuse et de l'enterrement de Louis II

Si l'on peut accorder confiance aux études historiques, Louis II, roi de Hongrie et de Bohême, fuyant les Turcs victorieux après la bataille de Mohács, a trouvé la mort dans un torrent fangeux. Les contemporains ont déjà subodoré quelque chose de louche à propos des circonstances de la mort du roi, et les semaines suivant de près la bataille ont vu la propagation de la rumeur d'un assassinat dont le roi aurait été victime. L'un des éléments récurrents de ce qu'on a l'habitude d'appeler *la problématique Mohács* est justement l'étude du mystère de la mort du monarque. Il y peu de temps, deux médecins de Szombathely ont publié une étude remarquable dans la *Revue de Médecine* (2014). Ils y affirment que le corps retrouvé et enterré à Székesfehérvár, en 1526 n'est pas celui de Louis II. En désaccord avec l'affirmation principale de leur étude, je n'exclus pas que si l'auteur du rapport de Sárffy a trouvé le cadavre intact et sans aucune trace de corruption, cela soit à cause de la production de gras de cadavre. Les autres éléments problématiques du rapport sont en partie topiques (pas d'odeur cadavérique), en partie expliquables de manière satisfaisante avec des arguments scientifiques (la température de l'eau, les dimensions de la tombe, la chronologie). Notre étude soumet à l'analyse la légende née au 16e siècle qui veut que le corps du roi hongrois vaincu ait été retrouvé, puis enterré à Székesfehérvár par les hommes de Soliman Ier. La première apparition connue de cette légende remonte à la description préparée par le voyageur italien Marc'Antonio Pigafetta, qui localise – comme György Szerémi l'a fait – la tombe de Louis II à Dunaszekcső. Les sources turques connues, quoique divergentes, remontent sans doute à un ancêtre commun.

Keywords: Louis II of Hungary, battle of Mohács, murder, history of Hungary, adipocere, 16th century.

KASZA PÉTER

Holttest a patakban*

Marc Bloch mondta, hogy a történelemnek, ha semmi más mentsége nem volna, még mindig elmondhatná magáról, hogy szórakoztató.¹ De azon túl, hogy érdekes, sokszor nyugtalanító és rejtélyes is. Különösen igaz ez a sorsfordítónak tűnő eseményekkel kapcsolatban: mi lett volna, ha Julianus barát hazavezeti a keleti magyarokat; nyerhettünk volna-e Mohácsnál; vadkan ölte-e meg Imre herceget vagy Zrínyi Miklóst; kik bombázták Kassát 1941-ben? Vagy valóban a Csele-patakba fulladt-e II. Lajos? Bár az eseményekre a legtöbbször van nagyon egyszerű magyarázat, az ember természete már csak olyan, hogy nehezen hiszi el, hogy egy tragikus következményekhez vezető eseményláncolat elején olyan banális ok is állhat, mint egy vadász- vagy lovasbaleset.

A mohácsi vereség és II. Lajos halála különösen sokat vitatott pontja történelmünknek. A késő középkor világában felnövő kortárs Brodaricsnak még könnyű dolga volt, mivel a király váratlan és megdöbbentő halálát a fátum rendelkezésével, a sors akaratával magyarázhatta. A racionális gondolkodáshoz szokott modern európai ember számára ezek a magyarázatok elfogadhatatlanul szimplifikáltnak tűnnek, így nem csoda, ha időről-időre felvetődik, hogy a rendelkezésre álló, meglehetősen szűkös források újraértékelésével, racionálisabb magyarázatot kell találni a király halálának körülményeire. Az igény nem új keletű: már a pletyka-éhes kortárs, Szerémi György is három különböző változatban adta elő Lajos halálának és megtalálásának körülményeit. Supka Géza igazi összeesküvés-elméletet rakott össze a forrásaiból,² Kolozsvári G. Endre pedig valódi krimi kerekített II. Lajos három halálából és négy temetéséből.³

A legendaképződés lépéseit tizenöt éve kiváló tanulmányban foglalta össze Farkas Gábor Farkas,⁴ de a történészek és irodalomtörténészek mellett orvosok is hozzászóltak a kérdéshez. Elsőként Kenyeres Balázs, a törvényszéki orvostan

* A dolgozat első változata elhangzott 2015. április 13-án az SZTE Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszéke által rendezett Klasszikus Hétfők előadássorozat keretében.

¹ BLOCH, Marc, *A történész mestersége*, Bp., 1996, 12.

² SUPKA Géza, *Mária, a mohácsi vész királynéja* = Uő., *Habsburg-krónika*, Bp., 1985, 98–112.

³ KOLOZSVÁRI G. Endre, *II. Lajos király három halálának négy színtere, négy vagy öt holtteste és négy temetése* = Uő., *Lajos király három halála és négy temetése*, Bp., 1989, 143–176.

⁴ FARKAS Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála I-II.* = *Magyar Könyvszemle*, 2000, 443–463; 2001, 33–66.

professzora, akinek szakvéleményét Gyalókay Jenő 1926-ben megjelent tanulmánya hivatkozta;⁵ pár évvel később Salamon Henrik fogorvos értekezett Lajos fogazatának sajátosságairól, melynek jelentős szerep jutott a holttest azonosításában;⁶ a múlt évben pedig két szombathelyi orvos, Nemes István és Tolvaj Balázs vette elő újra a témát.⁷ Mivel vitát kiváltó tanulmányuk főbb állításait az érdeklődő olvasó nemcsak különböző fórumokon olvashatta-láthatta,⁸ de Farkas Gábor Farkas és Szebelédi Zsolt jelen számban olvasható írásai is összefoglalják annak legfontosabb téziseit, én csak azokra a részekre fogok szorítkozni, melyekhez a magam történeti-filológusi eszköztárával hozzászólhatok.

„Döglött akták”

Nemes Istvánt és Tolvaj Balázst a Lajos holttestének agnoszkálásáról írott beszámoló bizonyos ellentmondásai bírták rá arra, hogy közel ötszáz év távlatából leporolják a Lajos halálának ügyét tartalmazó „aktát”.

Mint azt a középiskola óta mindenki tudja, az általánosan elfogadott álláspont szerint II. Lajos 1526. augusztus 29-én a mohácsi csataterőről menekülve a megáradt Csele-patakba fulladt. Halálának körülményeiről az egyetlen szemtanú, Lajos kamarása, Ulrich Czetricz számolt be Mária királynőnek. Mivel csak Czetricz tudta, hol veszett oda Lajos király, értelemszerűen tagja volt annak a különítménynek is, mely néhány héttel később Sárffy Ferenc győri várkapitány vezetésével a holttest keresésére indult. Az expedíció útjáról, a holttest megtalálásának körülményeiről az egyetlen, szemtanú hitelességére igényt tartó kortárs forrásunk az a levél, melyet október 19-én Sárffy írt Brodarics kancellárnak Pozsonyba. A két orvos szakértő ebben fedezett fel olyan furcsaságokat, melyek az események újragondolására készítették őket.

Sárffy ugyanis azt írta, hogy soha nem látott még olyan holttestet, mely ennyire épen maradt volna, a király teste ugyanis egyáltalán nem indult oszlásnak. Ugyanakkor arról számolt be, hogy a halott uralkodót nem az arcáról, csupán a lábán lévő bizonyos ismertetőjel alapján, illetve fogairól tudták azonosítani. Nemes és Tolvaj szerint a két állítás feloldhatatlan ellentmondásban van egymással. Ha ugyanis a holttest az augusztus 29-én vízbe fulladt Lajosé, akkor annak oszlásban kellett lennie. Mivel viszont Sárffy azt írja, hogy a holttest jó állapot-

⁵ Vö.: GYALÓKAI Jenő, *A mohácsi csata = Mohácsi emlékkönyv 1526*, Lukinich Imre szerk., Bp., 1926, 253.

⁶ SALAMON Henrik, *Adalékok a magyar fogászat történetéhez = Fogorvosok lapja*, 1941, 147–158.

⁷ NEMES István, TOLVAJ Balázs, *II. Lajos magyar király holttestének megtalálása, Az 1926-ban írt igazságügyi orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése = Orvosi Hetilap*, 2014, 475–480.

⁸ Az *Orvosi Hetilapon* kívül elméletüket ismertető cikk jelent meg a *BBC History* 2015. márciusi számában, az Index internetes hírportálon http://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/03/25/megsem_fulladt_ii_lajos_a_csele-patakba/ (2015. március 25.), de foglalkozott vele az RTL Klub Fókusz Plusz című műsora is.

ban volt, arra következtetnek, hogy Sárffyék nem Lajos holttestét, találták meg, mivel a tetem állapota azt sugallja, hogy az illető, bárki volt is, csak néhány napja vesztette életét. Ha viszont Sárffy valótlan állít, és a tetem már oszlásnak indult, aminek beszédes bizonyítéka, hogy a levélíró szerint is csak fogairól és a lábán lévő valamilyen jelről sikerült azonosítani, akkor pláne kétséges, hogy Lajos-e az illető. Mivel – írják – hat-hét hetes hulla esetében olyan mérvűek az elváltozások, hogy foltok, anyajegyek már nem azonosíthatók, a fogsor alapján pedig korabeli viszonyok között (foglenyomat, röntgenfelvétel, korábbi orvosi leletek hiányában) az egyértelmű azonosítás nem lehetséges, a két orvos nem tartja bizonyítottnak, hogy a fellelt tetem Lajos királyé.

Az alapvető ellentmondás mellett kifogásolták a különítmény összetételét is. Szerintük nem lehet hitelt érdemlően azonosítani egy holttestet, ha sem orvos, sem borbély nincs a küldöttek között, de azt is furcsának találták, hogy egy ilyen fontos feladattal, csak egy várkapitányt bíznak meg, országos méltóságot viselő főúr abban nem vett részt.

Cikkük végén pedig utalnak arra, hogy nem tartják kizártnak, hogy Lajos halálát nem is fulladás okozta. Hiába írja Sárffy, hogy a holttesten nem volt seb vagy egyéb külsérelmi nyom, mivel számos egyéb módja lehetett annak, hogy Lajost meggyilkolják (nyakcsigolya eltörése, párnával megfojtás, mérgezés). Szerintük tehát nem csupán a holttest kiléte, de Lajos halálának körülményei is gyanússá válnak.

Nézetem szerint a két orvos cikke több mint gondolatébresztő, ugyanakkor bizonyos következtetései kétségbe vonhatók. A patológiai részekhez nem tudok hozzászólni, de ha a magam filológusi eszközeivel vallatóra fogom a forrásokat, talán sikerül szétszálazni, meddig tartanak a tények és hol kezdődnek a legendák.

„Különleges mentőalakulat”

A felvetett problémák alapvetően a Sárffy-expedícióra, annak összetételére és a Sárffy által küldött jelentés szövegére vezethetők vissza, így elsőként azt kell tisztáznunk, miért őket delegálták a feladatra, mikor hajtották azt végre, mikori a beszámoló és mennyiben tekinthető hitelesnek.

A feladat csak látszólag egyszerű, hiszen a Sárffy-levélnek már a datálása is okozott problémákat. Az 1976-ban, a csata 450. évfordulójára megjelent *Mohács emlékezete* című kötet Bartoniek Emma fordításában közölte a levelet, mégpedig 1526. december 14-i keltezéssel.⁹ A problémára újabban Botlik Richárd hívta fel a figyelmet, aki meggyőzően érvelt amellett, hogy a datálást jóval korábban, október 19-re kell tennünk.¹⁰ A probléma forrása egy banális félreértés volt. A levél végén a korban tipikus, keresztény naptárhoz igazodó datálás szerepel

⁹ *Mohács emlékezete*, Katona Tamás szerk., Bp., 1979,² 158–160.

¹⁰ BOTLIK Richárd, *1526. október 19, Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez* = *Századok*, 2002, 669–679.

a következőképpen: „Datum feria sexta post Sanctae Lucae.” Vagyis: kelt a nevezett szent ünnepnapja utáni pénteken. Bartoniek Emma „Sancta Luca”-t Szent Lúciával azonosította, és úgy vélte a levél ennek megfelelően a közismerten december 13-ára eső Luca-nap utáni pénteken íródott. Mivel Luca napja 1526-ban csütörtökre esett, a rákövetkező péntek mindjárt másnap volt esedékes, így került a levél magyar fordítása végére a december 14-i dátum. Holott Szent Lúciát, vagy magyarosan Lucát latinul nem „Luca”-nak, hanem „Lucia”-nak írják, Sanctae Lucae mögött pedig Lucas, azaz Lukács evangélista ünnepe szerepel. Így a levél ténylegesen nem decemberben, hanem Lukács-nap (október 18.) utáni pénteken kelt. 1526-ban Lukács napja történetesen szintén csütörtökre esett, így a rákövetkező péntek és a levél helyes datálása 1526. október 19. Lajost tehát, vagy akit Lajossal azonosítottak, október 19-e előtt megtalálták. A két orvos azon az alapon, hogy Sárffy úgy kezdi a levelét: „az elmúlt napokban” (*his diebus*) igyekszik egészen pontosan meghatározni, hogy az agnoszkálásra október 13–17-e között került sor, vagyis a levél keletkezése előtt legalább két nappal, de egy hétnél nem korábban, hiszen Sárffy napokról beszél. Az agnoszkálás dátuma sajnos ilyen pontosan nem állapítható meg. A levél dátuma ugyan valóban október 19-e, vagyis garantáltan ez előtt találták meg Lajos királyt, a további pontosítási kísérlettel azonban ingoványos talajra tévedünk. A latinban a *his diebus* nem különösebben konkrét időhatározó: jelenthet pár napot, de akár egy-két hetet is, talán helyesebb lenne úgy fordítani: nemrégiben, mostanában. Nyilván nem hónapokkal korábbi eseményre utal, de egy-két hetes időintervallum állhat mögötte. Ha a szövegkörnyezetet is szemügyre vesszük, akkor pedig azt tapasztaljuk, hogy Sárffy nem azt írja október 19-én, hogy Lajost találták meg *his diebus*, hanem hogy a megbízást kapta ekkor, hogy induljon el megkeresni. Ez pedig nem lehetett pár nappal október 19-e előtt, mivel a csapatot fel kellett szerelni, eljutni Mohácsig, megtalálni Lajost, visszavinni Fehérvárra, biztonságba helyezni a tetemet, majd hazatérni Győrbe, ahol a levél kelt. A török portyázók miatt aligha indulhattak szeptember végénél, október elejénél korábban, de azzal bizvást számolhatunk, hogy Lajos halála és megtalálása közt négy-öt hét mindenképpen eltelt. Lehetett hat is, de csak annyi bizonyos, hogy október első felében megtalálták. Többet felelősséggel nemigen lehet erről mondani.

A két orvos szóvá teszi az expedíció összetételét, főleg hogy sem orvost nem vittek magukkal, sem főrangú személy nem volt a csapatban. Ugy gondolom, az első probléma a kor viszonyaitól idegen megközelítés eredménye. A 16. század első felében járunk, egy orvos vagy seborvos tekintélye nem vetekszik Lajos személyes szolgálattevő kamarásnak szavával, a halál tényét megállapítani pedig bármely katona képes. Az expedíció ezen túlmenően épp az esetleges török portyázók miatt nem is volt veszélytelen vállalkozás, ha jobban megnézzük, ennek megfelelően csupa katona vett benne részt. Az egyetlen civil, akiről a levél szót ejt, a szemtanúként és vezetőként nélkülözhetetlen Czetricz.

Azon sem lehet csodálkozni, még ha ezt maga Sárffy is szóvá teszi, hogy Mária nem küldött országos méltóságokat a küldöttséggel. Az országot kormányzó udvari elitnek jelentős része elesett Mohácsnál, azt a néhány főurat és prelátust

pedig, aki élve került ki a csatából és Pozsonyban tartózkodott (Brodarics István, Szalaházy Tamás püspökök, Thurzó Elek, Báthori nádor) a bizonytalan belpolitikai helyzetben felesleges lett volna életveszélynek kitenni. Hogy távolmaradásuknak volt-e egyéb oka, arra az utolsó fejezetben visszatérek.

Végül ejtsünk szót a levél hitelességéről. A levelet Sárffy Brodarics kancellárnak címezte, aki továbbította Lengyelországba. A levél eredetije nem maradt ránk, de kortárs másolatunk akad. Az egyik legmegbízhatóbbat Tomicki lengyel alkancellár titkáranak, Stanisław Górskinak az irathagyatéka őrizte meg számkra. Tudjuk azt is, hogy Szydłowiecki főkancellár november 26-án egy több iratból álló csomagot továbbított Albert porosz hercegnek, köztük a Sárffy-levél egy másolatát. Biztosra vehetjük tehát, hogy ha az eredeti Sárffy-levél nincs is meg, valóban íródott egy ilyen, mégpedig október közepén, hiszen adatolható, hogy novemberben már Lengyelországban másolják tovább. Az eredeti hiányában azt természetesen nem tudjuk bizonyítani, hogy valóban Sárffy írta,¹¹ de hogy a levél nem későbbi hamisítvány, és 1526 októberében a szöveg már létezett, ahhoz kétség nem fér.

„Helyszínelők”

Az igazi gyanút azonban, ahogy fentebb láttuk, az agnoszkálás során lejegyzett ellentmondások keltik a két orvosban. Ha ugyanis, mint Sárffy írja, a holttest romlatlan, nincs szaga és nincs feloszlóban, akkor nem lehet több hetes, vagyis nem Lajosé. Ha pedig úgy van, hogy csak jelekről és a fogáról ismerik fel, akkor mégis egy oszlásnak indult tetemről van szó. Oszlott-e a tetem vagy sem? A két orvos hosszan és számomra meggyőzően érvel amellett, hogy a tetemnek előrehaladott bomlás állapotában kellett lennie. De akkor miért írja Sárffy az ellenkezőjét?

A levélében a következőt találjuk. Sárffyék némi keresgélés után mintegy isteni útmutatásra (*divino instictu*) találnak egy frissen hantolt sírt (*novam sepulturam*). Czerticz nekiesik a halomnak, és kiássa egy ember jobb lábát, megcsókolja és kijelenti, hogy Lajosé. Erre a többiek is ásni kezdenek, az exhumált tetemet lemossák, és a fogai alapján azonosítják Lajost, akit vízzel tisztára mosnak. Sárffy ekkor írja az ominózus szavakat: „Absit adulatio, et Reverendissima Dominatio Vestra credere dignetur, nunquam vidi corpus exsanguie hominis tam incorruptum, tamque non fastidiosum et minus terribile. Nulla enim corporis maiestatis suae pars corruptionem aut foeditatem aliquam habuit.” Vagyis: higgye el Tisztelendőséged (ti. a levél címzettje, Brodarics), nem hízelgek, de soha nem láttam ilyen romlatlan (*incorruptum*), ennyire kevésbé undort keltő (*fastidiosum*) és kevésbé rémisztő (*terribile*) holttestet. A testen ugyanis semmiféle ocsmány romlásnak nem volt nyoma.

¹¹ Szebelédi Zsolt mutatott rá, hogy Sárffy klerikusként írástudó ember volt, így a levél származhat tőle magától.

Meg kell hagyni, ha Sárffy igazat ír, ez valóban gyanús. Nem vagyok orvos, több hetes hullákat csak képeken láttam, de elfogadom, hogy egy öt-hat hete halott, részben vízben ázó holttest nem lehet ilyen romlatlan állapotban. Ha pedig így van, akkor valóban két eset van: Sárffy vagy szépíti a látottakat, vagy valóban nem több hetes a hulla.¹² Ez utóbbi verziót a magam részéről több okból nem tartom hihetőnek. Sárffy egy szóval nem utal rá, hogy arcról fel lehetett volna ismerni a holttestet. Nem is arcról azonosítják, az őt jól ismerő Czetricz sem, vagyis kellően el volt már torzulva ahhoz, hogy ezt lehetetlenné tegye. Arról nem is beszélve, hogy Sárffy is tudta, hogy a király, akinek a tetemét keresik, több mint egy hónapja halott. Ha ehhez képest egy valóban romlatlan holttestet találnak, az önmagában gyanút kelt, hogy nem Lajosról van szó. Ehhez a logikai lánchoz tartozik, hogy ha arcról fel lehetne ismerni, azt is fel lehetne ismerni, hogy valójában *nem* Lajos fekszik ott, de Sárffy erre sem utal. Az egyetlen, amit tesz, hogy erős bizonykodások közepette olyat állít, ami meglehetősen hihetetlen egy több hetes hulla kapcsán: ép, nem undorító és nem szörnyű. De épp a bizonykodása teszi kétségessé, hogy valóban igazat mond-e? De miért hazudna?

Ebben a kérdésben messzemenőig egyetértek Szebelédi Zsolt álláspontjával, aki szerint az eufemizálás gyökerei a hagiográfiában keresendők. A szentek legendáiban gyakori, hogy a holttest épségéről, romlatlanságáról írnak, ami a szentség egyik jele, csoda. Lajos király a pogányok elleni harcban esett el, a kereszténység védelmében, holttestének csodával határos épen maradása remek kiindulópont lehetett egy majdani szentté avatási eljáráshoz is. Nem beszélve arról az egyszerű tényről, hogy a halott királyról egyszerűen tiszteletlenség leírni, hogy bűdös, oszlik és lényegében felismerhetetlen. Teljesen egyetértek a két orvossal, amikor kritikusan viszonyulnak Kenyeres Balázs 1926-os szakvéleményéhez, aki látott arra valós lehetőséget, hogy a közel hathetes holttest valóban olyan ép legyen, ahogy Sárffy leírta. Mind orvosilag mind logikailag kizárhatjuk ezt. De ha így van, és Sárffyk valóban egy szinte felismerhetetlen holttestet találtak, hihető-e, hogy sikerült azonosítaniuk Lajos királyt?

„Dr. Csont”

Az azonosítás két lépésben történik: egyrészt Czetricz felismeri a király lábán levő jegyet (*signum*), majd amikor az arca is előbukkan, a fogain levő jegyek (jellegzetességek?) alapján (*signa*) bizonyosságot nyernek arról, hogy valóban Lajos volt a néhai. A két orvos azt írja, hogy hathetes hullákon már nemigen lehet azonosítani bőrelváltozásokat, anyajegyeket, sokszor már azt sem lehet megállapítani, milyen bőrszíne volt az illetőnek.

A gond az, ahogy erre már Szebelédi Zsolt is rámutatott, hogy a *signum* na-

¹² Azt a feltevést, hogy mégis Lajosé a tetem, akit hetekig életben tartanak valahol, majd megölik és testét pár nappal korábban visszaviszik és elássák, hogy Sárffyk megtalálhassák, olyan valószínűtlennek tarthatjuk, hogy nem érdemes vele hosszabban foglalkozni.

gyon tág jelentésű szó. Nem tudjuk mit értett alatta Sárffy, csak annyi bizonyos, hogy valami jellegzetességet. Ez lehet olyan seb, deformitás, ami hetekkel a halál beállta után is észlelhető, korántsem biztos, hogy csak bőrelváltozásról van szó. Persze a jelenet egyben topikus is, hiszen a világirodalom egyik legrégibb és leghíresebb felismerési jelenete is egy lábmosással kezdődik: az álruhában hazatérő Odüsszeuszt a lábán levő sebről ismeri fel öreg dajkája, miközben a lábát mossa. Czetricz mindenesetre felismeri a királyra utaló jegyet és hangosan kijelenti, hogy ez itt Lajos király holtteste.

Következik a fogsor alapján történő azonosítás. Az orvosok szerint ez nem lehet hiteles. Tekintsünk most el attól, hogy nyilván abszurd felvetés, hogy fognyomat vagy röntgenkép álljon az exhumálók rendelkezésére. A kérdés az, lehet-e olyan jellegzetes fogazata Lajosnak, amit könnyű felismerni. Salamon Henrik már említett cikkében tett erre kísérletet. Úgy gondolta, hogy mivel a kora újkorban a foghigiénia teljesen mellékes, Lajosnak nem egyszerűen rosszak voltak a fogai, hanem valami alapvető és jellegzetes, ráadásul közismert rendellenessége volt. Éremképek alapján arra jutott, hogy a király *retrognathia superior*-ban szenvedett, vagyis genetikai okokból fejletlen volt a felső állkapcsa, ennek következtében pedig felső fogsora csökevényesen fejlődött. Biztos adatok híján azonban maga is csak hipotézisnek tekintette az elgondolást.

Nem tudom, fejletlen volt-e Lajos király felső állkapcsa. De Salamon leginkább ott téved, hogy olyan jellegzetességet feltételez, ami közismert és nyilvánvaló volt. Pedig nem biztos, hogy Czetricz, a kamarás csak olyan rendellenességet ismert, ami bárki számára szembetűnő lehet. Nem tudjuk, mik voltak a jellegzetességek, amiket kitapintott, és az is biztos, hogy nem volt nála röntgenkép. Viszont Lajos király belső szolgálattevő kamarása volt. Ez a kora újkori viszonyok között nagyon szoros viszonyt jelent az uralkodó testével. A személyi szolgálattevők öltöztetik, vetkőztetik a királyt, ők viszik ki a küblit, nincs olyan testi sajátossága az uralkodónak, bármilyen intim helyen is, amiről ne volna tudomásuk.

Példaképpen hozhatjuk Teleki Mihály esetét. Erdély mindenható kancellárja 1690. augusztus 21-én a zernyesti csatában vesztette életét. Másnap a győztes Thököly azzal bízta meg Komáromi Jánost, Teleki fogságba esett titkárát, hogy segítsen a csatamezőn megtalálni és azonosítani egykori ura holttestét. Ahogy Cserei Mihály tudósít erről, „sokáig meg nem ismerék az orczáján levő rút sebek miatt, hanem mivel a súly miatt a fogai mind kihullottak vala, a szájába benyúlván és fogait nem érezvén, úgy tudták meg, hogy Teleki Mihály teste.”¹³ Ha Komáromi azonosíthatta összevagdalt arcú urát a fogazata alapján, ezt nem tagadhatjuk meg Czetricztől sem. Lehet, hogy egy mai törvényszéki vizsgálat elbukna Czetricz vallomása alapján, de a kor viszonyai közepette nem volt nála hitelesebb személy, hogy azonosítsa az uralkodót.

Azt gondolom tehát, hogy bár van arra értelmes magyarázat, miért írja azt Sárffy, hogy a holttest romlatlan volt, ezt nem szabad komolyan vennünk. Bárkit

¹³ TÓTH Zsombor, *Tango-, ere: a secretarius érintése = Uő, A történelmem terhe*, Kolozsvár, 2006, 284.

találtak a csatatéren, annak erősen oszlóban kellett lennie. Ugyanakkor azt sem tartom kizártnak, hogy Czetricz ennek ellenére képes lehetett hitelt érdemlően azonosítani egykor urát. De az is biztos, hogy erre csak ő képes a résztvevők közül, más senki. De éppen ez a bökkenő.

„*Gyilkos elmék*”

A történetben Czetricz mindenképpen kulcsfigura. Nemcsak az azonosításban játszik főszerepet, de minden, amit Lajos haláláról tudunk, így vagy úgy az ő tanúságtételére vezethető vissza: ő számol be Máriának a király haláláról és annak módjáról; ezt a verziót jelenti Rómának Burgio nuncius,¹⁴ és erről tudósítanak a Habsburg-udvar levelei,¹⁵ valamint Brodarics *Historiája* is.¹⁶ Lehetett oka Czetricznek hazudni? Ha igen, miben hazudott? Lajos nem úgy halt meg, ahogy mondta, vagy akit azonosított, az nem Lajos volt? Nézzük az első esetet!

Időről-időre fölvetődik annak lehetősége, hogy Lajos király a hivatalos állásponttal ellentétben nem baleset, hanem gyilkosság áldozata lett. Ha maradunk a krimik logikájánál és gyilkosságra gyanakszunk, fel kell tenni a kérdést: cui prodest? Kinek állt érdekében, kinek volt rá indítéka, ki húzott hasznot Lajos halálából?

Czetricznek aligha. Hacsak nem valami soha ki nem deríthető személyes sérelem vezette, mint annak idején a Károly Róbertre támadó Zách Feliciánt, csakis felbujtásra tehetett. Lajos halálából ketten húztak hasznot: Ferdinánd és Szapolyai. Ők szerezték meg Lajos trónjait és országait.

A Habsburg-család bűnössége, vagyis hogy Ferdinánd a kamarással megöleti a sógorát, hűgának férjét, olyan abszurd, hogy nem is érdemes vele hosszabban foglalkozni. A modern kor embere persze hozzá van szokva a merényletekhez, politikai gyilkosságokhoz, de a középkorban vagy az újkorban ez messze nem gyakori. Felkent uralkodó meggyilkolására pedig igen kevés példa van.

A klasszikus gyanúsított persze nem is Ferdinánd, hanem Szapolyai, aki már Lajos király születése előtt aspirált a magyar trónra, a király halála után pedig el is foglalta azt. Ő valóban sokat nyert Lajos halálával, hiszen ha a fiatal uralkodó életben marad, János úr aligha jut magasabbra az erdélyi vajda pozíciójánál.

Szapolyai bűnösségét, mint oly sok hasonló pletykát szintén a kor különös krónikása, Szerémi György veti fel. Magyarország romlásáról írott beszámolójában ő beszéli el azt a rémregénybe illő történetet, hogy a csata után Szapolyai György, János öccse, Dunaszekcsőn háromélű cseh karddal leszúrja Lajos királyt. A késve érkező Tomori Szapolyait kaszabolja le, vele pedig Szapolyai katonái végeznek. Shakespeare tollára kívánczó királydráma! A gond persze Szerémi szavahihetőségével van.

Az egykori káplán ugyanis 1544 körül vetette papírra emlékeit, vagyis néhány

¹⁴ KATONA 1979, i. m. 242.

¹⁵ Ferdinánd osztrák főherceg levele Margit főherceggasszonyhoz 1526. szeptember 18-án. Vö.: Mohács, B. SZABÓ János szerk., Bp., 2006, 103.

¹⁶ KATONA 1979, i. m. 45.

évvel János király halála után. A rengeteg tévedést, fantasztikumot tartalmazó emlékiratban Szerémi három változatban adja elő Lajos király halálát. Legelőször azt írja, a király menekülés közben a Csele-patakba fulladt. Később azt állítja, hogy amikor Lajost temették, ő káplántársaival megnézte a holttestet és azon három szúrást talált, amit háromélű cseh karddal ejtettek. Ezt követően beszéli el a dunaszekcsői mészárlás történetét. De nem ő a narrátor, hanem egy katona, aki Szerémi állítása szerint szemtanúja volt az eseményeknek és János király halála után fedte fel neki a történeteket. Végül egy Tatai Miklóstól származó, az emlékirat végére illesztett levél ugyanezt a történetet mondja el, de ezúttal Tatai Miklós káplán előadásában.

Az alapvető probléma a történettel, hogy igazi kortárs forrás fel sem veti a gyilkosságot. 1526–1527 folyamán a Habsburgok minden módon igyekeznek bizonyítani, hogy Szapolyai uralma illegitim és János nem méltó a magyar trónra. Szemére vetik, hogy cserben hagyta urát Mohácsnál, ahová nem ért oda, illetve hogy a törökkel cimborál. De azzal soha nem vádolják, hogy megölte vagy megölette Lajost. Ez nem vetődik fel a korabeli levelezésekben, nem utal erre a magyarokkal kritikus Cuspinianus, sem pedig Ferdinánd udvari történetírója, Caspar Ursinus Velius, aki hírt ad a Lajos királynak 1527 őszén újra megrendezett gyászszertartásról. És ami a fő, nem utal erre maga Czetlicz. Ha bármi igazság lenne Szerémi rémtörténetében, Czetlicznek nem állana érdekében, hogy elhallgassa azt, hiszen Mária királynő környezete nagyszerűen kihasználhatná a botrányos esetet Szapolyai ellen.

Nem vitás, hogy mire Szerémi lejegyezte a maga változatait, már keringtek arról mendemondák, hogy Lajost eltették láb alól, de ennek aligha kell több hitelt adnunk, mint Szerémi azon állításának, hogy látta az ördögöt Szalkai primás mögött ülni a lovon. Czetlicznek semmi oka nem volt rá, hogy mást mondjon, mint amit látott, vagyis, hogy a király lovasbaleset áldozata lett. De biztos-e, hogy ha ebben igazat mondott, igazat mondott másban is? Talán nem. Befejezésül megkockáztatnék egy saját olvasatot.

„Összeesküvés elmélet”

Czetlicz nem csupán elsődleges hírforrás, ő az azonosítás kulcsfigurája is. Jelenti a király halálát, majd hetekkel később őt küldik a király felkutatására is. De miért a késlekedés?

A kérdésre több válasz is adható. Egyfelől szeptember közepéig a kutatás szinte lehetetlen, vagy legalábbis roppant veszélyes lett volna, mivel a területet török csapatok tartották ellenőrzésük alatt. A keresés csak azután vált lehetségessé, hogy a szultáni sereg, illetve a portyázók is elhagyták Magyarországot, vagyis legkorábban szeptember második felétől.

Másfelől, és ez talán még fontosabb, Mária királynőnek céljai szempontjából nem jött rosszul, hogy Lajos király sorsáról nem lehetett igazán biztosat tudni. Ne feledjük: Czetlicz már augusztus 30-án jelentette a menekülő királynénak, hogy

látta meghalni a királyt. Mária és környezte tehát augusztus utolsó napjaitól úgy tudta, hogy a király halott. Ezt a tényt azonban a pozsonyi udvar egyetlen tagja sem erősíti meg írásban szeptember végéig. Miért?

II. Lajos magyar és cseh királyként halt meg. Fia és örököse nem maradt. Halálával két trón maradt üresen az új utódra várva. Jelölt pedig több is akadt: ott volt Mária bátyja, Ferdinánd osztrák főherceg, az özvegy nyilván az ő érdekét tartotta szem előtt. De Szapolyai János mellett felmerült Lajos nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak a neve is, mind a cseh, mind a magyar korona kapcsán. A lengyel diplomácia mindent meg is tett, hogy biztos híreket kapjon Lajos sorsáról, de Mária környezetéből egészen 1526. szeptember 29-ig senki nem írt olyan levelet Lengyelországba, mely elismerte volna, hogy a király halott.¹⁷ A bizonytalanság, melyet a holttest hiánya okozott, alkalmat adott Máriának és bátyjának, hogy időt nyerjenek, és előkészíthessék Ferdinánd útját a cseh és magyar trónig. A holttest hiánya tehát a Habsburg-testvérek előnyére vált.

Szeptember végére ez a helyzet drámaian megváltozott. A cseh rendek királlyá választották Ferdinándot, de nem voltak hajlandók megkoronázni addig, míg Lajos holtteste elő nem kerül. Ferdinándnak tehát 1526. októberben hirtelen nagyon fontos és sürgős lett, hogy megtalálják sógora holttestét, és ezzel igazolni lehessen: a király halott. A tetemet tehát elő kellett keríteni. Vagy – és innentől következik az elmélet – ha nincs meg vagy sokáig tart, találni kell egy tetemet, amire rá lehet fogni, hogy Lajosé.

Az expedíció vezetését értelemszerűen arra a Czetliczre bízzák, aki látta, hol halt meg a király. Czetlicz Győrbe lovagol, és egy, a várkapitánynak szóló parancsot visz magával, miszerint a Sárffy adjon mellé néhány lovas kíséretnek. Sárffy jelentése szerint neki magának nem kellene mennie, csak kíséretet adnia a kamarás mellé. Sárffy önként csatlakozik, így lesz tanúja az eseményeknek. Hangsúlyoznám, hogy a csapatban, aki a királyt keresi, Czetliczen kívül így sincs más, aki személyesen ismerte a halott királyt. Főurak nincsenek a csapatban, Sárffy aligha látta valaha színről-színre a királyt, a katonái még kevésbé.

Ahogy Sárffy leveléből tudjuk, Czetlicz némi keresés után, mintegy isteni útmutatás alapján rátalál egy frissen hantolt sírra, abban egy erősen oszlásnak indult holttestre. Hiába írja később Sárffy, hogy soha nem látott még romlatlanabb holtestet, egyetértek a két orvos véleményével, hogy ha hulla hathetes, ez nem felelhet meg a valóságnak. A levélből az is világos, hogy a testet csak a lábán, illetve a fogazatán lévő valamilyen jellegzetességek alapján ismeri fel – Czetlicz. Rámutat egy frissen hantolt sírra, elkezd kiásni, majd a lába alapján kijelenti, hogy ez a király teste. Mire a minden bizonnyal felismerhetetlenné torzult fej előkerül, már a csapat össze tagja Lajost akarja látni a hullában, amit Czetlicz a foga alapján a várakozásoknak megfelelően azonosít.

A testet megmossák, majd Fehérvárra viszik. Mielőtt a menet a városba ér, Czetlicz (!) előrelovagol, és bejelenti a városbírónak, valamint a város rangosabb polgárainak, hogy hozzák Lajos király holttestét. Tehát mire a többiek a városba

¹⁷ Thurzó Elek levele Zsigmond lengyel királynak. Vö. *Acta Tomiciana* VIII, 224–225.

érnek, ahol a lezárt koporsót felnyitják, és a hullát megmutatják a városbírónak, senki másnak, csak neki, ő már szintén elő van arra készítve, hogy amit látni fog, azok Lajos király földi maradványai. Ő állítólag szintén felismeri a királyt. Látta korábban? Nincs rá adat. Más többé nem látja a holttestet, amit november elején Szapolyai Fehérvárra érkezve eltemettet. Előtte valószínűleg megnézte egykori ura, akkor már közel két és fél hónapos tetemét. Szapolyai ismerte Lajost, de a holttest ekkorra már nyilván egyáltalán nem hasonlított senkire. Akár hihette is, hogy valóban a király fekszik előtte. De ha valamiért gyanút fogott is, nem volt érdeke, hogy botrányt csapjon.

1526 októberében ahhoz, hogy Ferdinándot cseh királlyá koronázzák, szüksége volt egy holttestre, amiről ki lehetett jelenteni, hogy Lajos királyé. 1526 novemberében ahhoz, hogy Szapolyait magyar királlyá koronázzák, kellett egy holttest, amit el lehetett temetni, mint Lajos királyt. Fehérváron volt egy holttest, amiről úgy tudták, Lajosé, és el is temették. Talán nem biztos, hogy valóban Lajos holtteste volt.

Ha jól meggondoljuk, a királyi hullát adataink szerint összesen egy-két olyan ember látta, aki valóban jól ismerte a királyt. Czeticz és Szapolyai János. Sárffy, aki a levelet írta, nem volt udvari ember, lehet, hogy életében sosem találkozott a királlyal, hasonlóan a fehérvári bíróhoz. Lajos udvartartásának számos tagja elesett a mohácsi síkon, mások elszéledtek, vagy Pozsonyban voltak Mária mellett, aki szintén nem vett részt a temetésen.¹⁸ De talán nem is az a fontos, ki látta még a holttestet, hiszen az november elejére még rosszabb állapotba kerülhetett. Annyi bizonyos, hogy Czeticz valóban látta, amint a király belefulladt valamilyen vízbe. A baleset idején épp ismeretlen terepen menekültek. A cseh kamarás vagy visszatalált a pontos helyre vagy nem. De a Habsburgoknak szükségük volt egy hiteles holttestre. Gyorsan. Az egyetlen ember, aki igazolhatta Lajos kilétét, Czeticz, az ő emberük volt. Lehet, hogy ha sokáig keresik, valóban megtalálják Mohács körül valahol, a király holttestét, de erre nem volt idő. Czeticz isteni útmutatásra megtalál, azonosít és hitelesít egy hullát, amit aztán csak el kell temetni. Ez esetben ő az egyetlen, akit be kell avatni a tervbe, neki mindenki el fogja hinni, hogy a tetem Lajosé: Sárffy is, a fehérvári bíró, sőt Szapolyai is. Czeticz megtette a kötelességét. Egyébként érdekes, hogy a pletykás Szerémi úgy tudja, Czeticzet a Habsburgok tették el láb alól. Ez persze egyike sok ellenőrizhetetlen állításának, de az biztos, hogy a kamarást többé nem említik a források...

Összegzés

A fentiek fényében úgy gondolom, nem kell lényegesen újraírni a középiskolás történelemkönyveket. Lajos király valószínűleg úgy és ott halt meg, ahogy

¹⁸ 1527 novemberében Ferdinánd újratemetetti Lajost, de arra vonatkozó adatunk nincs, hogy ténylegesen kivették volna a koporsóból. De ha így is lenne, közben egy teljes év telt el, azonosításra még kevésbé lehetett mód.

Czetricz előadta. Semmiféle korabeli gyanú ezzel kapcsolatban nem vetődött fel. Másfél hónappal később egy expedíció megtalálni vélte Lajos holttestét. Még ha a késő középkori gondolkodást figyelembe véve találhatunk is arra értelmes magyarázatot, hogy ha nem is látta, de miért láttatta épnek a tetemet Sárffy beszámolója, magam egyetértek a két orvossal, hogy a több hetes tetemnek erősen oszlóban kellett lennie, így csak igen nehezen volt felismerhető. Ennek ellenére nem tartom elképzelhetetlennek, hogy Czetricz pozíciójánál fogva rendelkezhetett olyan ismeretekkel Lajos fizikai állapotáról, ami alapján valóban felismerhette urát. Azt sem tartom viszont kizárhatónak, hogy az idő szűkössége miatt nem ért rá az igazi Lajost megkeresni, hanem azonosított egy felismerhetetlen holttestet, mint Lajos királyt, amit elhittek neki.

Ha nem Lajosé volt a holttest, az a tény (?) is más megvilágításba kerül, hogy Szerémi állítólag szúrásnyomokat látott rajta. Nem gondolom, hogy Lajost megölték volna. De annak, akit esetleg eltemettek helyette, valóban okozhatta kardszúrás a halálát. Végül is egy csatatér közelében találták meg, ott az ilyesmi előfordul. Persze a törökök nemigen használnak cseh kardot. De ha egy hathe-tes hulláról nem lehet megállapítani, milyen volt a bőrszíne, hihetünk-e Szerémi atyának, hogy a sebeiről megmondta, miféle kard ejtette azokat?

Talán nem így történt. Fehérvárt 1543-ban elfoglalták a törökök, a királysírokat feldúlták: jelenleg nincs olyan sír és nincs olyan genetikai minta, ami alapján igazolható lenne, hogy akit Lajos királyként eltemettek, Jagelló volt. A kérdésnek érdemes utánajárni. De bármi lesz az eredmény, azon, hogy Lajos király halála merőben más irányt adott a magyar történelemnek, ez nem fog változtatni.

Függelék

**Sárffy Ferenc győri várkapitány levele
Brodarics István kancellárnak**

Győr, 1526. október 19.

Felhasznált kézirat: Varsó, Biblioteka Narodowa, Teki Gorskiego, Tom. 6. fol. 237r-v.¹⁹

Kiadva: Georgius PRAY, *Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI ad annum MDLXIV. Pars V.* 121–122., Acta Tomicianiana VIII. 227–228.;

Stephanus BRODERICUS: *Epistulae* ed. Petrus KASZA, Bp., 2012, 160–162.

Magyarul: Mohács emlékezete, Bp., 1979,² 158–164.

1. Mária királyné parancsára tizenkét lovast kellett Ulrich Czetrizc mellé adnia, akit azért küldtek, hogy keresse meg Lajos király holttestét, ő azonban személyesen kísérté el Czetrizcet. – 2. Czetrizc már messziről mutatta a helyet, ahol a király elesett, de a sok holttest között nem találtak rá a királyéra. Végül egy frissen hantolt sirban felfedezik, és a lábán valamint a fogán lévő jelek alapján azonosítják Lajos holttestét. – 3. A király testét gyolcsba csavarva végül Székesfehérvárra vitték, ahol a tetemet a bíró is felismerte, majd itt Horváth Márton őrizetére bízta.

Servitiorum meorum humillimam post commendationem. Reverendissime domine, domine gratiosissime!

[1.] His diebus serenissima reginalis maiestas Uldricum Czetrizc cum quibusdam aliis fidelibus servitoribus suis ac litteris ad me miserat, mandaveratque, ut ipsi Czetrizcio^a pro requisitione corporis maiestatis regiae, domini gratiosissimi felicitis memoriae proficiscenti duodecim equites meos dare, ac cum ipso in eum locum mitterem^b deberem. Quamvis hoc tam arduum negotium proceribus regni Hungariae attingeret, ego tamen iuxta meae fidelitatis exigentiam nolui maiestati suae medio tantum familiarium et servitorum^c meorum servitia exhibere, verum in persona mea propria cum eodem Czetrizc ad hoc ipsum peragendum profectus sum.

¹⁹ Ez minden bizonnyal az a másolat, amit Brodarics küldött Szydłowieckinek. Ez néhány ponton eltér a Pray által kiadott szövegtől, ami érthető, hiszen Pray nem ennek a kéziratnak az alapján dolgozott, hanem a Friedrich Wilhelm Sommersberg által (*Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti, accedunt Codicis Silesiae Diplomatici Specimen, et Diplomatarium Bohemo-Silesiacum, quibus ut historia ab origine gentis usque ad imperium Augustissimi ac invictissimi Caroli VI [...] inseruntur dissertationes duae quarum prior Historiae Silesiacae Diplomaticae Specimen, altera Historiam Genealogicam Ducum Silesiae sistit [...]*, vol. II., Lipsiae, 1730, 394–395.) kiadott szöveget vette át saját gyűjteményébe, majd Annales-kiadásába. További kéziratok: ELTE EK, Collectio Prayana, Tom. XX. fol. 21.; Biblioteka Czartoryska, Teka Naruszewicza Tom. 39. fol. 117–120.

[2.] Noverit autem Reverendissima Dominatio Vestra, dicta et relata omnia memorati Czetricz fuisse verissima. Nam dum loco appropinquaremus, nec dum tamen attigissemus, Czetrzicz a longe locum mihi digito demonstravit. Festinanter illuc venimus, equum mortuum in luto et paludibus comperimus: Czetrzicz corpus regiae maiestatis illic esse arbitratus, spretis paludibus luto se iniecit, sub equo corpus regium cum reliquis comitibus quaesivit, nec reperit, arma tamen suae maiestatis ibidem invenit. Paululum inde progressi corpus unum exsanguie vidimus, quod versando cognovimus corpus esse Trepka, magistri curiae regiae maiestatis suae. Multa denique corpora diutius versantes regium corpus inter illa non reperimus.

Non longe sub quodam portu quandam sepulturam novam vidimus, et quasi divino instinctu humatum corpus maiestatis suae regiae cognovimus. Accurrimus omnes, ante omnes alios Czetrzycz unguibus suis terram coepit fodere,^d nos quoque similiter; primum a parte pedum aperta sepultura dextrum pedem^e hominis sepulti Czetricz arripuit, aqua duorum pileorum diligentissime lavit, signumque, quod maiestas regia in dextro pede habebat, deprehendit, exclamavitque voce magna: hoc est regiae maiestatis, domini mei semper gratiosissimi certissimum corpus, flexisque genibus cum lacrimis osculatus est. Re cognita corpus effodimus, caput primum et ora abluimus: pulcherrime per ea signa, quae regia maiestas in dentibus gerebat, se esse indicavit.²⁰

[3.] Teges quidam erat nobiscum ductus, quem distendimus et in eum corpus maiestatis suae deposuimus, aqua pura^f abluimus. Absit adulatio, et Reverendissima Dominatio Vestra credere dignetur, nunquam vidi corpus exsanguie hominis tam incorruptum, tamque non fastidiosum et minus terribile. Nulla enim corporis maiestatis suae pars corruptionem aut foeditatem aliquam habuit, nec minimum vulneris²¹ etiam praeter unum exiguum in quantitate unius aurei^g.

Postea corpus regium in lintheamen mundum, quod ego ex Iaurino propter hoc ipsum sumpseram^h, involvimus, ac scrinioⁱ, quod similiter ex Iaurino duxeram, imposuimus, deoque optimo maximo opitulante ubique magna et optatissima pace venimus. Dum autem Albam Regiam appulimus, praecurrit Czetricz et haec ipsa iudici civitatis aliisque omnibus declaravit, illi, ut decuit, cum omni clero ac populo magna cum processione civitatem egressi regio funeri^j obviam venerunt.

Demum corpus maiestatis suae civitatem induximus, et in domo praepositurae Albensis in quadam testudine magno honore deposuimus. Aperto scrinio^k

²⁰ Salamon Henrik azt feltételezte, hogy II. Lajos valószínűleg a rendesnél hátrább álló, fejletlen felső állkapoccsal (*retrognathia superior*) rendelkezett, emiatt fogai is kisebbek voltak az átlagosnál, ami archerendezését sajátosan eltorzította és így könnyen felismerhetővé tette. Vö.: SALAMON Henrik, *Adalékok a magyar fogászat történetéhez* = *Fogorvosok Lapja*, 1941, 147–158.

²¹ Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a másolat ebben a fontos kérdésben meglehetősen bizonytalan. A másoló előbb leírja, hogy Lajoson semmiféle seb nem volt, kivéve egy aranypénz nagyságút az ajkán, majd ezt áthúzza és újfogalmazza a szöveget, amiből már kimarad, hogy a seb az ajkán lett volna. Csak annyit állít a véglegesnek szánt verzió, hogy a királyon egy aranypénz méretű seben kívül nem volt más külsérelmi nyom.

regium corpus iudici civitatis ostendimus: cognovit et ipse suum dominum. Mox occlusimus ac Martino Horwat^l custodiendum reliquimus. De quibus omnibus ipse Czetricz praesentium exhibitor Vestrae Reverendissimae Dominationi latius explicabit.

Optassem^m profecto, ut sacrae reginali maiestati, dominae nostrae gratiosissimae in multo felicioribus rebus servitia impendere potuissem. Sed cum in prosperis non licuit, in adversis etiam ad omnia mandata suae maiestatis et Vestrae Reverendissimae Dominationis, ut debeo, sum paratus. Tandem Vestram Reverendissimam Dominationem Altissimus Dominus conservet perpetuo felicissimam, cui servitia mea toto corde commendo.

Ex arce Iauriensi feria sexta post festum Sancti Lucae Evangelistae²² 1526.

^a post ipsi del. Czetricz suprascr. Czetriccio

^b post mitterem del: deberem

^c familiarium et servitorum correxi ex: familiarum et servitorum

^d vellicare del. suprascr. fodere.

^e pedum corr: pedem

^f post pura del. purissima

^g post quantitate del. auri aureis, praeter exiguum in labiis his suprascr. unius aurei. postea del. His igitur summa cum reverentia peractis, regium corpus in linthe- in marg. Postea corpus regium in linthe-

^h duxeram del. suprascr. sumpseram

ⁱ sepulcro del. suprascr. scrinio

^j humeri del. suprascr. funeri

^k tumulo del. suprascr. scrinio

^l Hervath del. suprascr. Horwat

^m Optassem profecto...corde commendo BN T. 6. om. solum editio Prayi add.

KASZA, PÉTER

Le cadavre du torrent

Les événements de Mohács et surtout le décès du monarque préoccupent depuis longtemps le public laïc et professionnel, ce qui explique l'émergence de nouvelles théories fondées sur la relecture des sources peu nombreuses. L'année dernière, deux médecins de Szombathely se sont remis à l'étude de la question. Dans leur étude, ils ont identifié quelques contradictions importantes qui

²² 1526. október 19. Bartoniek Emma datálása helytelen. Ő december 14-re keltezte a levelet. A datálás korrekcióját meggyőző érveléssel Botlik Richárd végezte el. (Vö.: BOTLIK Richárd, 1526. október 19. Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez = Századok, 2002, 669–679.) Az ő érvelését támasztja alá, hogy Brodarics 1526. november 14-én kelt leveléhez csatolja Sárffy levelének másolatát (vö. Stephanus Brodericus: Epistulae, Petrus Kasza ed., Bp., 2012, 166.), ami így semmiképpen nem keletkezhett december 14-én.

défigurent la seule source – une lettre de Ferenc Sárffy – traitant de la question qui nous intéresse ici. Pour eux, il est médicalement inconcevable qu'un cadavre de six semaines fût dans un état aussi intact que celui décrit par Sárffy, il est par conséquent impossible que le corps en question ait été celui du roi.

Dans mon intervention, j'étudie trois facteurs : l'authenticité de la lettre de Sárffy, le rôle de Czetricz dans l'identification du corps et enfin les raisons éventuelles qui auraient pu amener les participants à identifier un inconnu comme le monarque. Quant à la lettre en question : il est incontestable qu'il s'agit d'un document contemporain. Par contre, certaines de ses affirmations – par exemple celle qui consiste à dire que le corps des saints n'émet point d'odeurs désagréables – peuvent très bien s'interpréter par leur insertion dans une tradition hagiographique.

Le personnage-clé de notre histoire n'est autre que Czetricz, qui, étant chambellan du roi, connaissait Louis de si près qu'il était parfaitement qualifié à identifier le cadavre de six semaines. En même temps, je n'exclus pas que le corps en question ne fût pas celui de Louis II. Afin d'être élu roi de Bohême (octobre 1526), Ferdinand de Habsbourg était dans l'obligation de justifier que son prédécesseur était bel et bien mort. On peut donc facilement supposer que Czetricz – le seul témoin oculaire de la mort du roi – avait reçu de Ferdinand la mission de trouver le corps, ou du moins d'identifier un corps quelconque comme celui du monarque. Puisque parmi les participants du processus, il était le seul à avoir connu personnellement le roi, rien ne l'empêché d'identifier un corps quelconque comme celui du roi. Certes, Szapolyai avait également intérêt à voir le monarque enterré, ce qui explique son silence ultérieur.

Keywords: Sárffy-letter, corps of King Louis, Czetricz, eyewitness, election and coronation of John Szapolyai and Ferdinand I.

SZEBELÉDI ZSOLT*

Rejtélyes holttest a Csele-patak közelében

A Sárffy-jelentés értelmezésének nehézségei filológus szemmel

Történelmünk sorsfordító eseményei közül a szélesebb közönség részéről csak néhány számíthat olyan nagy érdeklődésre, mint II. Jagelló Lajos magyar és cseh király mohácsi csata utáni sorsa. Ma a történeti irodalom leginkább elfogadott álláspontja, hogy a csatából menekülő király a lováról leesve, a Duna áradása miatt felduzzadt Csele-patak torkolatának közelében fekvő lápos, mocsaras területen lelte halálát. Időről időre azonban – gyakran a történész szakmán kívül álló személyek – megkérdőjelezzik a király halálának körülményeit. Elsősorban Szerémi György emlékiratában és a kézírata végéhez csatolt *Epistola flebilis*ben olvasható királygyilkosság teória mellett teszik le a voksukat. Ezekkel az elméletekkel, azok gyenge pontjaival és számos ellentmondásával Farkas Gábor Farkas a *Magyar Könyvszemle* hasábjain már részletesen foglalkozott, ezért jelen cikkemben ezeket még érintőlegesen sem kívánom vizsgálni.¹ A II. Lajos halálának körülményeihez kapcsolódó eddigi teóriákhoz viszont a múlt évben egy újabb csatlakozott. Dr. Nemes István és dr. Tolvaj Balázs az *Orvosi Hetilap* 2014-es számában megjelent cikkükben ezúttal elsősorban nem a király halálának módját kérdőjelezték meg – bár a cikk végén erre utaló mondatokat is olvashatunk –, hanem azzal az elmélettel álltak elő, hogy 1526 októberében a Mária királyné parancsára a holttestet felkutató csoport valójában nem II. Lajos földi maradványait találta meg és szállította Székesfehérvárra, hanem egy legfeljebb néhány napos ismeretlen fiatalember testét.² Következtetésüket a halott király felkutatásáról beszámoló levél néhány, szerintük ellentmondásos mondatára alapozzák. A szerzők fő állításai röviden a következők: úgy vélik, hogy a holttest azonosítása nem felelt meg azoknak a szakmai kritériumoknak, melyek segítségével megállapítható, hogy a király feküdt a friss sírhalom alatt. A jelentést megfogalmazó és a kutatásban részt vevő Sárffy Ferenc és társai által megtalált holttest nem lehetett hat-héhetes, legfeljebb néhány napos. Ezzel összefüggésben cáfolják Kenyeres Balázs 1926-os orvos szakértői véleményét, melyben a neves orvos a hulla

* A szerző a MTA-ELTE-PPKE Ókortudományi Kutatócsoport és MTA-DE Lendület-kutatócsoport tagja.

¹ FARKAS GÁBOR FARKAS, *II. Lajos rejtélyes halála 2. rész = Magyar Könyvszemle*, 2001, 33–66.

² NEMES ISTVÁN, TOLVAJ BALÁZS, *II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása. Az 1926-ban írt igazságügyi orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése = Orvosi Hetilap*, 2014, 12, 475–480.

állapotára vonatkozó Sárffy-leírást összeegyeztethetőnek véli azzal, hogy a király már augusztus 29-e óta halott volt. Ezek az állítások eredetileg két lehetőséget kínálnak fel: Sárffyék vagy nem II. Lajos holttestét találták meg a csata helyszínének közelében, vagy a király nem sokkal a megtalálása előtt hunyt el. Az utóbbi verzió azonban igen nehezen képzelhető el, hiszen kizárt, hogy a csatát túlélő király ilyen sokáig a környéken kóborol, majd csupán pár nappal a testének megtalálása előtt valamilyen módon meghal, és nem messze a lovától és fegyvereitől ismeretlenek eltemetik. Ezt szerzőpárosunk sem állítja, mivel egy későbbi előadásukon világosan azt az álláspontjukat fogalmazták meg, hogy szerintük október harmadik hetében Sárffyék valójában nem II. Lajos holttestét találták meg.³ Az alábbiakban filológusként tartózkodom attól, hogy orvosi kérdésekről vitába szálljak a cikkírókkal, viszont arra mindenképpen rá kell mutatnom, hogy az érvelésük során többször nem kellő körültekintéssel jártak el. Néhány esetben olyan feltételezésekből indultak ki, melyek nem bizonyíthatók, bizonyos adatokat pedig önkényesen úgy értelmeztek, hogy azok a saját elméletüket támassza alá. A vizsgálatommal azt szeretném bizonyítani, hogy itt valójában nem egy szenzációs új felfedezésről, hanem csupán egy újabb, számos bizonytalan feltételezésen alapuló teóriáról beszélhetünk.

Mindenekelőtt a holttest felismerésének kérdéséhez kívánok néhány megjegyzést fűzni. Sárffy levelében azt olvashatjuk, hogy amikor a király halálának egyetlen szemtanúja, a felkutatásban szintén résztvevő Czetricz Ulrich meglátta a holttest földből előbukkanó lábát, az azon lévő 'jegyről' ismerte fel a királyt: „...primum a parte pedum aperta sepultura dextrum pedem hominis sepulti Czetricz arripuit, aqua duorum pileorum diligentissime lavit, signumque, quod maiestas regia in dextro pede habebat, deprehendit”.⁴ A szombathelyi orvosok ezt a 'jegyet' foltként értelmezik, az index portálon olvasható cikkben már konkrétan anyajegyről olvashatunk.⁵ Mivel nem vagyok patológus, azzal az állításukkal nem tudok és nem is akarok vitába szállni, hogy egy több mint hathetes holttest bőrén azonosíthatók-e az anyajegyek vagy egyéb pigment-foltok. Úgy tekintek erre, hogy ebben az orvosoknak minden bizonnyal igazuk van. A szöveg alapján viszont egyáltalán nem jelenthetjük ki, hogy itt a bőrön lévő foltról vagy anyajegyről van szó. A levél írója ugyanis nem az egyértelmű *naevus* latin szót, hanem a tágabb jelentéstartománnyal rendelkező *signum* kifejezést használja, melyet leginkább 'jegynek' vagy 'ismertető jelnek' fordíthatunk.⁶ A kifejezés ilyen értelmezését támogatja az is, hogy pár sorral lejjebb a szöveg a király fogazatával

³ Az előadás tartalmi kivonata: *A Magyar Arc-, Állcsont- és Szájsebészeti Társaság XVIII. Nemzeti Kongresszusa 2014. október 2–4. Tapolca, Hunguest Hotel Pelion, Program füzet*, 25.

⁴ A szöveget Kasza Péter új kritikai kiadásából idézem. BRODERICUS, Stephanus, *Epistolae*, ed. Kasza Péter, Bp., Argumentum Kiadó, 2012, 160–162.

⁵ http://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/03/25/megsem_fulladt_ii_lajos_a_csele-patakba/

⁶ *Dictionary of Mediaval Latin from British Sources*, XV, Oxford University Press, 2012, 3082–3083; *A latin nyelv szótára*, szerk. Finály Henrik, Budapest, Franklin Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1884, 1824.

kapcsolatban szintűgy *signum*okat említ, vagyis a terminus sokkal inkább valamifajta közelebből nem meghatározható ismertető jelre, mintsem konkrétan anyajegyre vonatkozik. Ez pedig lehet akár összenőtt vagy csonka lábujj vagy bármilyen más olyan elváltozás, régebbi sérülés, mely hosszabb idő elteltével is felismerhető egy holttesten. Ebből fakadóan én a lábon lévő jegy alapján való azonosítást kevésbé látom lehetetlennek, mint a cikkírók. Persze Sárffy nem nevezi meg pontosan, hogy milyen 'jegyre' gondol, a levél szerint azonban ezt megpillantva Czetricz azonnal ráismert a királyra, tehát eléggé jellegzetes dolognak kellett lennie. A kortársak, kiváltképp pedig a király személye mellett szolgáló kamarás mindenképp jobban tudhatta, hogy milyen ismertető jegy volt a király lábán, mint ma bármelyikünk. Ezen túlmenően Sárffy még arról is beszámol, hogy a holttest fogainak bizonyos 'jelei' is azt erősítették meg, hogy a király földi maradványait rejtette a sírhalom („...per ea signa, quae regia maiestas in dentibus gerebat, se esse indicavit.”). Az orvosok úgy vélik, hogy a fogazatbeli eltérések önállóan nem alkalmasak az agnoszkálásra, csak korábbi lelet, foglenyomat vagy röntgenfelvétel segítségével állapíthatók meg azok az egyedi jellegzetességek, amelyek alapján egyértelműen azonosítható egy holttest. Először is a Sárffy-levél szerint nem kizárólag a fogakon lévő ismertetőjelek alapján, hanem a lábon lévő jeggyel együtt ismerték fel Lajost, és a fentiekből világos, hogy az utóbbi olyan elváltozás is lehetett, amit akár ennyi idő után is fel lehet ismerni. A két *signum* együttesen erősítette meg tehát Sárffyékat abban, hogy a királyt találták meg. A szombathelyi orvosokkal szemben én a fogazattal kapcsolatban cseppet sem nevezném feltűnőnek, hogy a korabeli források egyike sem szól II. Lajos fogain található különös ismertetőjelekről. Ha jól értem, ezzel azt kívánják sugallni, hogy ezek a jellegzetességek talán nem is lehettek annyira szembeötlőek. Am attól még, hogy a király fogait érintő ismertetőjegyekről nincs feljegyzésünk, az még természetesen nem jelenti azt, hogy ilyenek nem is voltak, vagy hogy azok nem volt feltűnőek, hanem csupán azt, hogy az eltéréseket a kor írástudói lejegyzésre nem tartották érdemesnek. Azt gondolom, hogy soha nem is írtak erről, mivel egyszerűen – és ezt a cikk írói is megemlítik – a középkori ember nem tartotta fontosnak a fogazat állapotát, pontosabban lejegyzésre bizonyosan nem. Ha bármelyik korabeli vagy régebbi középkori műben megnézzük az egyes királyok vagy hadvezérek külsejét leíró részeket, a források a fogazatról sosem tesznek említést. Az pedig, hogy a király fogsoráról nincs leírásunk, természetesen nem zárja ki azt, hogy Czetricz és általában a király szűkebb környezete számára ne lett volna közismert Lajos fogazatának számunkra már azonosíthatatlan, de akár igen feltűnő egyedi vonása. A holttest exhumálásakor, miután Czetricz az arc alapján nem volt teljesen biztos a dolgában, nyilván ezért vizsgálta meg azonnal a fogakat. Noha ő egyértelműen felismerni vélte a holttestben a királyt, ennek ellenére a szerzők az agnoszkálási eljárást eredménytelennek tekintik. Az eredménytelenség indokai során azonban nem számolnak a korabeli realitásokkal. Ahogy fentebb utaltam rá, a szombathelyi orvosok azt állítják, hogy a fogazat alapján csak úgy azonosítható egy holttest, ha rendelkezünk foglenyomattal vagy röntgenfelvétellel. Ezek valóban szükségesek ahhoz, hogy a 21. században az

eljárás szabályos legyen, és a holttestet minden kétséget kizáróan azonosíthassák – a törvényszéki eljárás nyilván arra törekszik, hogy kizárja az esetleges téves agnoszkálást –, de ilyen elvárást nem támaszthatunk a 16. század elején. Éppen ezért nem is érthető, hogy miért nehezményezik, hogy legalább egy borbély nem volt jelen a holttest kiemelésénél. Az ő szemükben az agnoszkálás egy akkori orvos jelenlétében is eredménytelen lett volna, hiszen 1526-ban nyilvánvalóan senki sem rendelkezett foglennyomattal, és röntgenről sem hallottak. A valódi kérdés tehát az, hogy ha a modern szabályoknak nem is felelt meg az azonosítási eljárás, az vajon eleve kizárja, hogy a fenti jegyek alapján akár egy hat- vagy héthetes holttestben felismerhessék a királyt? Az általam leírt érvek alapján egyáltalán nem zárható ki, hogy a holttesten látható ismertetőjelek lehettek annyira egyediek és feltűnőek, és olyan jellegűek, hogy segítségükkel a királyt személyesen ismerő Czetricz még laikusként is ráismerhessen az uralkodóra. Mindezeket figyelembe véve, ha rosszindulatúak vagyunk, feltételezhetjük, hogy Czetricz szándékosan hazudott, ha jóindulatúak, akkor pedig azt is gondolhatjuk, hogy egyszerűen tévedett. De mindezek mellett legalább ugyanannyi esélye van annak is, hogy a kamarás nem hazudott és nem is tévedett, a kiásott tetem valóban a királyé.

A másik fontos kérdés a holttest állapota, amelyről a szövegben ez áll: „*Absit adulatio et reverendissima dominatio vestra credere dignetur, nunquam vidi corpus exsanguie hominis tam incorruptum tamque non fastidiosum et minus terribile, nulla enim corpus suae maiestatis pars corruptionem aut foeditatem aliquam habebat...*”. Kenyeres Balázs 1926-ban írt szakértői véleményében amellett érvelt, hogy Sárffy beszámolója összeegyeztethető azzal a ténnyel, hogy a király több mint hat hete halott volt. Szerinte a holttest előrehaladott rothadás állapotában volt, ezért azonosították a fogairól, és nem az arcáról, mely az ekkor már bekövetkezett ráncosodás következtében felismerhetetlenné vált.

Szerzőink Kenyeres szakértői véleményét határozottan elutasítják, mivel Szerintük Sárffy azon kijelentése, hogy „sosem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna” nem felel meg egy legalább hathetes holttest állapotának. Az orvosok először Kenyeres szakvéleményének tendenciózusságára mutatnak rá, utalva arra is, hogy milyen nehéz feladat egy több száz éve halott királyról látatlanban egyértelmű orvosi szakvéleményt kialakítani. Itt rögtön meg kell jegyeznem, hogy ez a teljesen jogos állítás visszafelé is elsülhet, hiszen dacára az orvostudományban végbement fejlődésnek és a nemzetközi orvosi szakirodalomhoz való könnyebb hozzáférésnek, ez ma sem lett könnyebb, hiszen ugyanúgy egy szubjektív és szűkszavú beszámolóra kell hagyatkoznunk, empirikus vizsgálatra pedig továbbra sincs lehetőségünk.

Mikor a szerzők Kenyeres szakvéleményét cáfolják, abban valóban igazuk van, hogy Sárffy nem tesz említést arról, hogy a hulla arcvonásai el lettek volna változva, és ezért kellett a fogait megvizsgálni az azonosításhoz. Nyilvánvalóan Kenyeres következtetéséről van szó, amire azért volt szükség, hogy magyarázatot találjon arra, hogy az exhumálás után a jelenlévőknek miért kellett egyáltalán a halott király fogazatával foglalkozniuk. Nem tudok azonban az orvosok azon állításával egyetérteni, hogy nincs logikai összefüggés a két dolog között. Ha

ugyanis az arcáról egyszerűen fel lehetett volna ismerni, hogy a holttest a királyé, vagy valaki másé, nem lett volna értelme a fogazatot vizsgálni, vagyis Kenyeres okoskodása nem teljesen alaptalan. A cikkírók azt állítják, hogy Sárffy nem észlelt sem ráncosodást, sem pedig kellemetlen szagot: „Sárffy azonban semmiféle ráncosodásról nem számolt be, bűzös vagy kellemetlen szagot sem észlelt, a holttest feloszlásának legkisebb jelét sem vette észre!” Pedig helyesebb lenne azt mondani, hogy a levél írója konkrétan nem tesz említést ráncosodásról vagy kellemetlen szagról, de ettől függetlenül még észlelhette ezeket. A latin szövegben szó szerint ez áll: „...*nunquam vidi corpus exsanguie hominis tam incorruptum tamque non fastidiosum et minus terribile...*”. A holttest állapotára vonatkozó *incorruptum* jelentése ’romlatlan’, a *terribile* pedig ’ijesztő’-nek fordítható. A harmadik *fastidiosum* kifejezés eredetileg csupán általános, közelebről nem meghatározható jelentéssel bír, pontos fordítása ’visszataszító’ vagy ’undort keltő’.⁷ Alapvetően látványra, szagra vagy ízre lehet valami visszataszító, illetve undorító. Az egész szakaszt figyelembe véve azonban látszik, hogy Sárffy itt egy gyakori stílusesz-közzel, a pleonazmussal él, ebből következően pedig az ’ijesztő’ jelentésű *terribile* mellett álló *fastidiosum* sokkal inkább a látványra vonatkoztatható. Csak abban az esetben állíthatnánk, hogy Sárffy a holttestből áradó bűzre gondolt, ha a levelében az egyértelmű *odorans* vagy *foetidum* terminusokat használta volna, ezért a *fastidiosum* csak önkényesen értelmezhető szagként. A szó tehát általános jelentése és a mondatban elfoglalt helye miatt nem alkalmas arra, hogy segítségével alátámasszuk azt a feltevést, hogy a holttest nem volt bűdös. Hozzáteszem, hogy e tekintetben Kenyeres is rosszul okoskodott, hiszen – bár nem mondja ki – ő is mintha azt feltételezte volna, hogy a hullának nem volt szaga. Egyetlen forrásunk beszél arról, hogy a király teste nem volt bűdös, a már említett Szerémi emlékiratának végéhez csatolt *Epistola felbilis*. Ennek hitelessége egyéb szempontból is erősen megkérdőjelezhető, itt pedig – csak zárójelben – arra is felhív-nám a figyelmet, hogy igencsak furcsa módon fejezi ki a szerző a ’szagtalant’ (*absque olfacto*).⁸ Mindenesre nem érheti vád Sárffyt a bizonyos szempontból pontatlan szóhasználat miatt, hiszen ne felejtjük el, hogy nem egy modern és részletes orvos szakértői véleményt írt, hanem csupán egy rövid magánlevelet Brodarics kancellár számára a megtalálás körülményeiről, azzal a kiegészítéssel, hogy a részleteket majd Czeticz szóban bővebben kifejti.

Ezek után elérkeztünk a fő kérdéshez, nevezetesen hogy a hulla valóban olyan „jó” állapotban lehetett, mint ahogy azt Sárffy írja. Egyrészt eleve nem tudjuk, hogy Sárffy mit is ért pontosan a ’romlatlan’ alatt. Ennek nem kell feltétlenül azt jelentenie, hogy külsőre olyan tökéletes volt Lajos, mintha egy teljesen friss halott lenne, csak azt, hogy egy több hetes hullához képest tűnik jó állapotúnak.

⁷ *A Magyarországi Középkori Latinság Szótára*, IV., szerk. Boronkai Iván, Szovák Kornél, Budapest, Argumentum Kiadó, 1993, 31.; FINÁLY 1884, i. m. 776.

⁸ Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlászáról 1484–1543, kiad. Wenzel Gusztáv, Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1857, 408. = *Cod. Lat.* 4020. 133^v

De még az is elképzelhető, hogy Lajos földi maradványa valójában nem is volt annyira romlatlan, mint ahogy itt olvassuk. Óhatatlanul felmerül ugyanis a középkori szövegekkel foglalkozó kutatóban, hogy itt érdemes egy, a legendákban rendszeresen visszatérő motívumot is figyelembe vennünk. Számos olyan, szentekről szóló középkori forrásunk van, amelyek arról tudósítanak, hogy a halott szent teste hosszú idő után is romlatlan maradt, vagy kellemes illatot árasztott. Elegendő csak a Mór püspök által papírra vetett első fennmaradt legendánkra hivatkoznunk, amelyben Benedek folyóba vetett holttestét egy évvel később romlatlanul húzták ki a vízből, vagy a Szent László legenda azon momentumára, amikor a résztvevők a király felravatalozott testéből áradó édeskés illatot éreztek.⁹ De nem csak a legendákban olvasható szentekről és szent királyokról van ilyen leírásunk. Kézai Simon gesztája szerint Aba Sámuel sírjának feltárásakor a több éve halott király szemfedőjét és ruháját épségben, a sebeit pedig begyógyulva találták.¹⁰ Ezt az adatot később a Képes Krónika is szó szerint átvette.¹¹ Hogy ennek a toposznak a szerepeltetése a levélben miért jöhet komolyan számításba, arra Sárffy Ferenc személye adja meg a választ. Sárffy még a történelmi köztudatban is elsősorban győri várkapitányként él, holott egy – nem is teljesen jelentéktelen – klerikusról van szó. A forrásaink szerint rábaközi főesperes (1510–1522), a győri székeskáptalan kanonokja, sőt 1510-ben dékánja volt, aki éppen a mohácsi csata környékén a győri vár udvarbírói és főparancsnoki tisztét is gyakorolta.¹² Sárffy tehát mindenképpen az egyházi felső középréteghez tartozott. Mivel a vizsgált levelünk egyáltalán nem tekinthető hevenyészett fogalmazványnak, írója éppen hogy nyelvileg és stilisztikailag is igényes, dramaturgiailag szépen felépített levelet adott ki a kezéből, joggal gondolhatjuk, hogy megfogalmazójának magas szinten képzett, az *ars dictaminis*ben tökéletesen jártas embernek kellett lennie. Egy katona esetében komoly kétségek merülhetnének fel azzal kapcsolatban, hogy képes lenne egy hasonló levél önálló megírására, a klerikus Sárffynak viszont ez nem jelenthetett különösebb problémát. Azt csak feltételezhetjük, hogy a főesperes felszentelt pap volt – közzismert tény, hogy a korban a kanonokok egy része még a kisebb papi rendeket sem vette fel –, de hogy képzett, a vallásos irodalmat ismerő, esetleg külföldi egyetemet is megjárta személy volt, ahhoz nem fér kétség. Egy tanult írástudótól pedig semmiképpen sem tekinthető különösnek, ha a levelében felhasznál egy ilyen, a legendairódalomban bevett toposzt. Egyszóval tehát komolyan felvethető, hogy Sárffy a holttest külsejére vonatkozó szavait

⁹ *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti*, 2. cap. kiad. Madzsar Imre = *Scriptores Rerum Hungaricarum* (SRH), II, ed. Szentpétery Imre, Bp., Nap Kiadó, 1999, 359; *Legenda Sancti Ladislai regis*, 9. cap. kiad. BARTONIEK Emma = *SRH*, II, 523.

¹⁰ Simonis de KEZA, *Gesta Hungarorum*, 50. cap. kiad. Domanovszky Sándor = *SRH*, I, 176–177.

¹¹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, 76. cap. kiad. Domanovszky Sándor = *SRH* I, 332.

¹² BEDY Vince, *A győri székeskáptalan története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1938, 340–341; KÖBLÖS József, *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1987, 157–158. és 227.

nem szó szerint kell értenünk, leírásában a szerző csupán a középkori szentkultusz egyházi hagyományához kapcsolódott.

Más szempontból is megközelíthetjük a problémát. Az orvosok az új szakvéleményükben két olyan lehetőséget vetnek fel, amikor a király több mint hathetes teteme a laikus szemlélő számára is meglepően jó állapotúnak tűnhet. Az egyik a mumifikálódás, melyhez magas hőmérséklet, száraz környezet és légmozgás szükségeltetik, illetve a hullaviaszosodás, melynek feltétele, hogy a halott hideg vízbe vagy nedves, agyagos talajba kerüljön röviddel a halál beállta után, még a rothadási folyamatok megkezdődése előtt. Az első lehetőséget az orvosok teljesen kizárják, és bár nem vagyok szakavatott a kérdésben, a józan észre alapozva a mumifikálódást én magam sem nem tartom elképzelhetőnek. A cikk további részében tehát leginkább azt kívánják bizonyítani, hogy a körülmények a hullaviaszosodást sem tették lehetővé. Elméletüket három fő érv köré csoportosítják. Az első, hogy szerintük a király halála és eltemetése között legalább öt napnak kellett eltelnie, mivel addig, amíg a török sereg nem vonult tovább, és a Gyalókey szerint még napokig tartó áradás nem zajlott le, a hullának szükségszerűen temetetlenül kellett áznia a vízben. A második, hogy ez idő alatt az általuk 20 fokosra becsült vízhőmérséklet inkább elősegítette, mint lassította a rothadási folyamatok beindulását. Harmadszor pedig a földfelszínhez közel (30–60 cm) temetett holttest esetében is csak gyorsul a rothadás, amelyet ráadásul kellemetlen szag is kísér.

Ha egyenként megvizsgáljuk a három fenti állítást, azt kell látnunk, hogy ezek mindegyike csupán ellenőrizhetetlen feltevés, és a szerzők lényegében ugyanabba a hibába estek, mint amivel korábban Kenyeres megfeddtek, vagyis az adatokat a saját előfeltevésükhöz igyekeztek igazítani. Mindenekelőtt elfogadták Gyalókey becslését az áradás időtartamára vonatkozóan, pedig annak valójában nem sok alapja van. Ő ugyanis egy névtelen szerzőtől fennmaradt, a király fulladásos haláláról tudósító kézirat egyetlen mondatára hivatkozik, ahol ez olvasható: „...et in quodam fluvio, qui illis diebus ex Danubio mirabiliter inundaverat, rex submergitur, cuius cadaver multis diebus in aqua lutulenta et limosa illius fluvi vel ramusculi Danubii iacuit, tantem (sic!) per cubicularium suum Uldaricum Czetryzo Boemum, repertum et Albe honorifice per Ioannem Zapoliensem, Waydam Transsilvanensem, tumulatum”.¹³ Abból tehát, hogy a folyó (ti. Csele-patak) a Duna vizétől „csodálatra méltó módon” megáradt, bajos bármiféle következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy az áradás meddig tartott és mikor húzódott vissza. A cikkírók abból kiindulva, hogy Gyalókey elismert és elfogadott történész, nem jártak utána annak, hogy mennyire tekinthető megalapozottnak a fenti állítása. Igaz, eddig a történészek sem vonták ezt kétségbe, egyszerűen azért, mert nem ez volt a vizsgálódásuk fókuszában. Hiába neves történész tehát Gyalókey, véleménye nem köbe vésett kinyilatkoztatás, így arra, hogy az áradás visszahúzódására egy hétre volt szükség, nincs semmi bizonyíték. Ez bármennyi lehetett, akár egy nap, de több hét is, tehát nem lehet az érvek szilárd tartópillére.

¹³ KLUCH János: *Adalékok az 1514. évi pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez* = *Történelmi Tár* 1905, 278.

A víz hőfok megbecsülését is problémásnak látom. Az lehet, hogy orvosok által elfogadott 20 fokos vízben gyorsabb a rothadás, de hogy valóban milyen volt a víz hőmérséklet, nem tudjuk. Ennek megállapítása még akkor is lehetetlen feladat, ha nem számítjuk bele, hogy az éghajlat jelentősen változott a középkorhoz képest. A 15–17. századi Európában ugyanis ekkor volt az ún. kis jégkorszak, vagyis akár jó pár fokkal hidegebb víz hőmérséklettel is számolhatunk.¹⁴ Az is nagymértékben árnyalja a kérdést, hogy a holttest az eltemetésig meddig és milyen környezetben feküdt. Nem biztos ugyanis, hogy a test végig vízben ázott. Az egész terület sáros, iszapos volt, még október közepén is, amikor Sárffyk a helyszínen jártak. Több lehetőség is elképzelhető. Ha gyorsan visszahúzódott az áradás, akár nagyon rövid idő alatt is megtalálhatták a testet, és elföldelheték a hullaviaszosodás kialakulásához kedvező nedves talajba, még akkor is, ha ennek végrehajtása a török hadsereg közelsége miatt kockázatos is lett volna. Viszont az sem elképzelhetetlen, hogy a király teste bizonyos ideig hideg vízben, majd annak visszahúzódása után majdnem teljesen ellepve, a nedves iszapban feküdt, egészen addig, míg a törökök ki nem vonultak, a helyi parasztok rá nem találtak és el nem temették. Azt is feltehetjük, hogy a király teste a nedves mocsaras földben szinte teljesen elmerült, és ez a környezet önmagában alkalmas volt a hullaviaszosodás megkezdéséhez, hiszen köztudott, hogy a mocsár elősegíti a holttestek konzerválódását. Amennyiben a királyt a megtalálás helyének közelében eltemetik, alapvetően ugyanolyan típusú talajban tovább folytatódhat a hullaviaszos átalakulás. Hangsúlyozom, hogy ez részéről nem több pusztán feltételezésnél, ezzel csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy a forrás szűkszavúsága miatt számos lehetőséggel számolhatunk, az orvosok teóriája semmivel sem megalapozottabb, mint az általam fentebb felvázolt feltevések. Azok az érvek tehát, amelyek a hullaviaszos átalakulást kizárnák, igen gyenge lábakon állnak.

A három fő pont közül aggályosnak találom végül azt is, hogy a szerzők a holttest elhelyezkedésének mélységét is a rothadás gyorsulását elősegítő 30–60 cm-ben határozták meg. A kérdés az, hogy ezt mi alapján tették? A szövegben csupán a *novum sepulchrum* szókapcsolat áll, ami egyáltalán nem utal annak mélységére. A sír feltárását vagy tíz ember végezte, nem tudjuk mennyi ideig mozgatták a földet, de akár jóval mélyebben is feküdhett a király teste.

Mindezekén túlmenően még az is bizonytalan, hogy pontosan mikor találták meg a tetemet. Sárffy a levelében azt írja, hogy Mária királynétól „nem régen” (*his diebus*) kapta a parancsot a holttest felkutatására. Egyetérték Kasza Péterrel abban, hogy a *his diebus* szókapcsolat nem konkrét időjelölő, jelenthet akár két hetet vagy valamivel többet is. Ebből következően II. Lajos testét az orvosok feltételezésénél jóval korábban is megtalálhatták. Ezzel a kérdéssel függ össze Thomas Wolseynak, Anglia kancellárjának október 23-án kelt levele, melyben

¹⁴ BRADLEY, Raymond S., JONES, Philip D. ed. *Climate since A. D. 1500*. London, Routledge, 1995; VADAS András, RÁCZ Lajos, *Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején* = *Agrártörténeti Szemle*, 2010, 39–61.

II. Lajos megtalálásáról és székesfehérvári „temetéséről” ír.¹⁵ A csonkán maradt szöveg – véleményem szerint – elképzelhető, hogy nem a temetésről, hanem csupán a test a városba való beviteléről szól. Amennyiben a kancellár levelének keltezése helyes, Sárffy csapatának a feltételezettnél jóval korábban kellett megtalálnia II. Lajos tetemét, hiszen a hír a kor kommunikációs viszonyai közt néhány nap alatt nem érkezhett meg Angliába. A későbbiekben a szakmának mindenképpen szükséges tisztáznia ezt a kérdést.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy az a feltevés is kétségsbe vonható, amely szerint a holttest nem maradhatott viszonylag jó állapotban. Maguk a szombat-helyi orvosok vetik fel, majd vetik el a hullaviaszos átalakulás lehetőségét. Úgy vélem azonban, hogy az érvek nem kellően megalapozottak, ezért érdemes lenne talán ezt a kérdést alaposabban körüljárni, és adott esetben – már amennyiben ez egyáltalán lehetséges – a teóriájukat erősebb bizonyítékokkal alátámasztani. Egyelőre nem zárható ki ugyanis, hogy a holttest akár hosszú ideig is feküdhett az ilyen folyamat megindulását elősegítő közegben, lehetett akár bűdös is, továbbá ez részben még a fogazat vizsgálatának szükségességére is magyarázatot adhat. Én magam csak képeken láttam hullaviaszos holttesteket, de azok alapján úgy vélem, hogy noha azok meglepően épen maradtak, az arcuk azért nem úgy néz ki, mint egy teljesen friss halotté. Ezen túlmenően – ahogy korábban már említettem – Lajos testének állapotára vonatkozó leírás szó szerinti értelmezését még az is kétségesse teheti, hogy egyfelől nem tudjuk, hogy Sárffy esetében pontosan mit is kell értenünk a ’romlatlan’ szó alatt, másfelől pedig – és ez még fontosabb – a levélben a szentkultuszhoz köthető gyakori motívum megjelenésével is számolhatunk. Nagy az esélye annak, hogy a király teste cseppet sem volt „jó” állapotban, hanem valójában már a rothadás előrehaladott állapotában találták meg.

Végezetül a „legfeljebb néhány napos” holttest teóriával kapcsolatban is több kérdés merül fel bennem. Egyrészt, ha annyira friss a holttest, akkor – mint fentebb már említettem – az arcáról is fel lehetett volna ismerni, vagyis semmi szükség nem lett volna a fogakat vizsgálatára. Eldönthető, hogy a királyt találták meg, vagy sem. Meglehetősen furcsa dolog az is, hogy éppen a király lova és fegyverei közelében található egy friss magányos sírhalom, amely alatt egy fiatalember fekszik. Kit és miért ott temettek el egymagában, főleg hetekkel a csata után? Miért nem egy temetőben? Azt is problémának érzem, hogy ha nem a király holttestét vitték Székesfehérvárra, akkor az bizonyára sok embernek feltűnt volna, ilyen körülmények között pedig a testcsere titokban tartása szinte lehetetlen. Ezenkívül több olyan forrásunk is van, amelyek inkább azt támasztják alá, hogy a holttest mégiscsak a királyé lehetett. Az egyik legfontosabb talán Antonio Boemo beszámolója, aki megemlíti, hogy Czetricz a holttestről levette a jegygyűrűjét

¹⁵ „I have also receyved newes of the affaires of Hungarye, confermyng the victory had by the Turke in the batail, more by violence of [his] artillery, then by any other feate of werre or puissance. After the corse of the King was founde, [...] to be in the most solempne and honourable maner [...] entered.” *Public Record Office, State Papers*, 1/39 f. 214. A szövegrészletért köszönetet kell mondanom Bárány Attilának, aki még kéziratban lévő munkájában foglalkozik a kérdéssel.

és elküldte Mária királynénak.¹⁶ Arról viszont nincs adatunk, hogy ezt Mária megkapta-e és valamiről felismerte-e. Arra pedig külön felhívnam a figyelmet, hogy a függelékben magyar fordításban közölt Szapolyai-oklevél is megerősíti a király halálának Czetricz által elmondott körülményeit. Ezek szerint Szapolyai-ban sem merült fel a király esetleges meggyilkolása, holott politikailag nem lett volna számára haszontalan, ha ezzel vádolhatta volna meg Habsburg ellenfelét. Még számos forrást idézhetnénk, amelyek kapcsolatba hozhatók Lajos halálával, a holttest sorsával, a temetéssel, de ezek felsorolásától most eltekintek, mert semmivel sem viszik előre a vitát.

Ákárhogy is okoskodunk, egy dolog biztos. II. Lajos a csata után életét vesztette, amire konkrét bizonyítékot jelent egy 1527-ből fennmaradt oklevél.¹⁷ Ebben azt olvashatjuk, hogy Horváth Márton felkereste azokat a jobbágyokat, akik a csataterőről elvitték a király ruháit és a pecsétgyűrűjét. Ez utóbbit – mivel a gyűrűnek fontos közjogi funkciója volt – a nádor, Báthori István jelenlétében megsemmisítették. Talán ezek a jobbágyok még közvetlen a csata után találtak rá a királyra, de az is lehet, hogy akkor földelték el a holttestét, amikor Kanizsai Dorottya négyszáz paraszt segítségével közös sírba temette a halottakat. Az biztos, hogy több évtizeddel később két Konstantinápolyba utazó diplomata lejegyezte, hogy Mohács környékén a helyiektől azt hallották, hogy a környékeliek találták meg és temették el II. Lajost.¹⁸

Összefoglalva tehát bármennyire is tetszetős elmélettel álltak elő az orvosok, véleményem szerint elképzelésüket nem sikerült megkérdőjelezhetetlen bizonyítékokkal alátámasztaniuk. Nem tettek mást, mint az eddig jól ismert forrás idézett mondatait hibásan értelmezték, illetve úgy interpretálták, hogy az a saját elméletüket támassza alá. Nem vettek figyelembe és nem mérlegeltek megfelelően minden eshetőséget. Helyesebb lett volna, ha óvatosabban fogalmaznak, a teóriájukat csupán az egyik lehetséges verzióként adják elő, és a felmerülő bizonytalanságokra is nyomatékosan felhívják a figyelmet. Sárffy beszámolója ugyanis egyszerűen nem alkalmas arra, hogy olyan messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle, mint amilyenekre a szombathelyi orvosok kísérletet tettek. Mindenképpen hozzá kell tennem, hogy természetesen én sem lehetek biztos abban, hogy Sárffyként valóban Lajos holttestét találták meg, és alapvetően nem is tartanám „szentségtörésnek”, ha ez kiderülne. Dr. Tolvaj Balázs és dr. Nemes István ezt bizonyítani szándékozó érveit azonban elégtelennek tartom. Ne felejtjük el, hogy Czetricz Ulrich az egyetlen szemtanúja a király halálának, az összes többi írott forrásunk csak

¹⁶ Mohács, szerk. B. Szabó János, Budapest, Osiris, 2006, 118. (Erdösi Péter fordítása)

¹⁷ PROKOPP Gyula, *Esztergomi primási levéltár = Magyarország levéltárai*, szerk. BALÁZS Péter, Bp, 1983, 272–280. (Prokopp az oklevelet fotón közli, amely meglehetősen kis méretű, de azért még olvasható.)

¹⁸ MATKOVIĆ Péter, *Két konstantinápolyi császári követség utelirása, Rym K. 1571 és Ungnád D. 1572-ik évi utazása* = MARGALITS Ede, *Horvát történelmi repertorium* II, Budapest, MTA, 1902, 91. – Erre vonatkozó I. Vigilia: PROKOPP Gyula, II. *Lajos király pecsétgyűrűje = Vigilia*, 1967, 528. (Nincs pontos forrás, csak hivatkozás)

későbbi elbeszélés, és többnyire már a korabeli szerző számára is ellenőrizhetetlen mendemondákon alapult. Más szemtanú híján eddig Czetricz verziója számít a legvalószínűbbnek, de – hozzá kell tennem – nem megkérdőjelezhetetlenek. Fenntartásaim ellenére nem gondolom teljesen haszontalannak a probléma felvesztését. Az ilyen gondolat kísérletek mindenképpen elősegítik a történettudomány fejlődését, mert ráveszi arra a szakmában járatos tudósokat, hogy újra átnézzék és felülvizsgálják a sok esetben megcsontosodott, elavult vagy nem megfelelően körüljárt történelmi kérdéseket. De a félelmeimet sem rejthetem véka alá. Ma-napság a történelmi kérdések túlfűtött érzelmekkel való megközelítése általános jelenség. Félő, hogy a vita hamar elveszíti szakmai jellegét, és az egyik oldalra a – meggyőződés szerint tévesen – „történelemhamisítónak” bélyegzett hivatalos történész és filológus szakma képviselői, a másik oldalra pedig a magukat az ún. „igaz történelem” szószólóinak tartó lelkes amatőrök kerülnek.

Függelék¹⁹

1526 november 11. Szapolyai János magyar király Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárnak beszámol II. Lajos haláláról, november 9-én megrendezett ünnepélyes temetéséről, és saját királlyá választásáról, valamint koronázásáról.

János, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya!
Őszintén szeretett tekintetes és nagyságos (uram)! Miután a közeli napokban Magyarországunk főurai és előkelői Tokaj városunkban gyűlést tartottak, erre az akkor még jövőbeli napra a nemesség egészének akaratából Székesfehérvárra általános országgyűlést rendeltek el. Miután pedig a meghatározott napra városunkba, Székesfehérvárra érkeztek, ahol a néhai felséges Lajos urunknak, a boldogemlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszapból – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban (ti. a nagytemplomban – Sz. Zs.) igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt, úgy láttuk jónak, hogy mindenekelőtt az igen kiváló fejedelemnek kell megadnunk a végtisztességet. Iparkodtunk tehát eltemetni a felséges Lajos király úr földi maradványait, mivel a már régóta oszladozó tetemét nem lehetett tovább a föld színén tartani. A felség iránti hűségünk, tiszteletünk és őszinte igaz jóakaratunkból kifolyólag tehát a Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe előtti pénteken a felség földi maradványait – amint az a királyok testéhez illik –, ünnepélyes szertartással, méltó temetési pompával, nagyszámú

¹⁹ A teljes oklevél magyar fordításának közlését azért tartom fontosnak, mert egy frissebb tanulmányban (BOTLIK Richárd, 1529 október 19. *Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez* = *Századok*, 2002, 669–677) a szerző több ponton félreértelmezte a latin szöveget. – A Szöveg egyetlen kiadása megjelent: *Magyar történelmi okmánytár; londoni könyv- és levéltárakból, 1521–1717*, ed. Simonyi Ernő, Pest, 1859, 87–89. (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, 5.)

ember jelenlétében ősei sírboltjában helyeztük el. Miután ezt elvégeztük, a következő napon a főpapok, a bárók és főnemesek, valamint az egész nemesség – őseik szokása szerint – egyesek a városfalakon túlra a nyílt mezőre, mások pedig a falakon belülre, a házakba gyűltek, és a legfontosabb ügyekről tárgyaltak. Az ország dolgai és veszedelme ugyanis nem tűrt halasztást, nehogy továbbra is oltalmazó és király nélkül maradjon ez az akkorra már éppen eléggé elerőtlenedett ország. Az összes rendek minden főnemesének és nemesének egyhangú szavával és egyetértésével úgy határoztak, hogy az általunk sosem és egyáltalán nem remélt királyi méltóságra emelnek minket. És noha a megítélésünk szerint úgy tűnt, hogy eme legfőbb méltósághoz nem elegendő az erőnk, mégis az országlakosaink könyörgése és kényszerítése, és még inkább a végveszélybe jutott országunk helyzete arra ösztönzött, hogy a vállunkra vegyük ezt a terhet. Ezt pedig – a mindenható Isten könyörületében és a szeplőtelen Istenszülő oltalmában reménykedvén – nem annyira önként, mint inkább Isten és a nép parancsára tettük. Majd ezen a napon a leghatalmasabb Isten kegyéből, aki bennünket erre a magas méltóságra meghívni méltónak tartott, és az összes országlakosunk egyhangú óhajából és fölkiáltásából Magyarország isteni király elődeinkhez hasonló módon nyilvánosan, ünnepélyes szertartás keretében minket a Szent Koronával ékesítettek. Ezt azért tartottuk fontosnak elmondani, hogy a szerencsés előmenetelünk okán szerencsét kívánjatok nekünk, mivel kételkedés nélkül tisztában vagyunk az irántunk érzett őszinte szeretetetekkel. Nektek minden jót kívánunk. Kelt városunkban, Székesfehérváron, az említett Szent Márton püspök és hitvalló ünnepén, az Úr 1526. évében.

SZEBELÉDI, ZSOLT

Un cadavre mystérieux près du torrent Csele

Les difficultés de l'interprétation du rapport Sárffy par un philologue

Deux médecins de Szombathely, István Nemes et Tolvaj Balázs, se fondant sur quelques affirmations incluses dans la lettre de Ferenc Sárffy sur le processus de l'identification du cadavre de Louis II, prétendent que le corps – déterré en octobre 1526 et transporté à Székesfehérvár – ne pouvait nullement être celui du monarque. Pour eux, il s'agissait sans doute du cadavre d'un jeune homme, mort depuis quelques jours seulement. Dans mon étude, je me propose de soumettre à l'examen les arguments des deux médecins. A mon sens, on peut leur reprocher une interprétation très partielle de la lettre en question. Dans la suite, j'aurai recours à des arguments textologiques pour prouver que le rapport Sárffy en lui-même ne peut nullement servir de point de départ à des théories révisionnistes comme celle proposée par les deux médecins.

Keywords 16th century, Kingdom of Hungary, Battle of Mohács, King Louis II. of Hungary, Latin philology, source analysis.

CSORBA DÁVID

A Mohács-szindróma, avagy II. Lajos halála (1526) historiográfiai nézőpontból

Ezt a jelenlegi könnyed historiográfiai áttekintést azzal a céllal írtam, hogy szemléltessem, hogy a különböző tudományterületek, ezen túlmenően az offline és online média műfajai vagy éppen a hétköznapi beszéd tematizálásai milyen értelmezési területeket jelöltek ki a Mohács-fogalomnak, toposznak a megjelenítésére a király halálával kapcsolatban. Előbb tehát röviden értékelem a Mohács-fogalmat, majd ezen belül a II. Lajos halálával foglalkozó írások nézőpontjainak a tömör áttekintését nyújtom, azt szemléltetve, hogy az elmondásnak, a megfogalmazásnak és a koncepciógyártásnak, sőt összeesküvéselmélet-képzésnek milyen nézőpontjait jelenítette meg a nagy elbeszélésnek ez az egyetlen eleme. A téma majd 500 éves története miatt csak irányokra, jellemzőbb nézőpontokra utalhatok, s csak egyetlen műfaj, a reformkori történelmi festészet esetén teszek kivételt rövidebb elemzésre a multiplikált értelmezői mező megvilágítása céljából. Mindennek a historiográfiai áttekintésnek távlatosan pedig az az értelme, hogy megvilágítsa, hol helyezhető el egy mai Mohács-vita ebben a félévezredes kommunikációs térben. Nemrég két, szombathelyi orvos II. Lajos fogazatának egy 1926-os kivonatos elemzését látva, annak hibáit feltárni igyekezvén, nagy médiavisszhangot teremtett felfedezésének, de láthatóan laikus olvasatuk egyirányú megoldásra vezetett. Azt előrebocsátom, hogy új értelmezés előtt mindig nyitott a tér – pláne, ha van olvasója (pl. egy történelmi regény, festmény vagy film esetében) –, de a történelmi okfejtésre csak a történész tudományos eszköztár adta lehetőségek közt. Ezért tartottam szükségesnek Farkas Gábor Farkas invitálást elfogadva, a szélesebb érdeklődő közönség számára közrebocsátani ezt az írást: s ennek megfelelően értékelje a tisztelt olvasó a tömörítés miatti általánosításokat, elnagyolt rajzolatokat.

A magyar ember ért a focihoz. A magyar ember vendégszerető. És ha mégsem, akkor is ki kérdőjelezhetné meg a nemzettudat ilyen elementáris alapélményeit, mint a foci vagy a főzés? Ehhez mindenki hozzá tud szólni, a piaci kofától a milliárdosig, a betanított munkástól az egyetemi professzorig. Az évszázad meccsének eredményét, a 6:3-at mi a nemzettudat, a nemzeti emlékezet alaptényezőjeként szeretjük láttatni;¹ s Kossuth-nóta rádiós szignáljára énekeljük, és valóságos

¹ *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (*Loci Memoriae Hungaricae*, 2).

fociirodalmunk van Mándy Ivántól Eszterházy Péteren át a 4x4 bloggeréig. Egy magyar ember (és egy igazi magyar író) nem is képzelhető el ennek az alapértéknek a cáfolójaként, netán negligálójaként. Épp így, egy magára valamit adó embernek van saját receptje, titkos sütemény-, halászlé- vagy pálinkakészítési gyakorlata. S természetesen magyar írot sem találni, aki ne írt volna az evés, a gasztronómia valamely – olvasva is érzéki élményt nyújtó – területéről, legyen az a húsleves, a csokoládé vagy éppen a pacal laudációja.²

És épp ilyen lényegi kérdés az, hogy a hungarológiai örömök, közösnek érzett pozitív magyar jellemzők mellett ugyanilyen tradíciója van a magyar nemzeti keserveknek, átkoknak és balszerencséknek. A 16–18. század magyar irodalma a széthúzás, a visszavonás karaktereit (is) felmutatta, a pusztuló, sorvadó, „maroknyi magyar” nemzet közegeiben. A 19. század a herderi jóslatot, a kis népek nemzethalálának veszélyét visszhangozta (az ún. herderi jóslat Kölcsyvtől Vörösmartyig). A 20. század pedig a nagy sorsfordulóink, nemzeti katasztrófáink panteonjába illesztette Isonzót, Trianont, a Don-kanyart és a Corvin közt. Ezek a pusztulásvíziók és tragikus elbukások szintén a közös magyar emlékezet részei. Hol humorba ágyazottan („Nincs több fegyverletétel, világos?”, Nagy-Bandó), hol a népdalos alaphangulatú világzene műfajában („világosnál sötét volt”, Hobo), de leginkább keserűen, s nagyon ritkán ottlikosan („Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztes nagy csatáinkat, melyeket túlélünk.”). S ha mindezeket egy történelmi áttekintés részeként jelenítjük meg, az átlagember fejében megképződik legalább a szimbolikus kezdet, az ős-ok, a „mohácsi katasztrófa”, vagy ennek a sorozatnak a történeti háttereként az egyik, a számtalan összeesküvés-elméletből, mely a lehetséges dramaturgiát adja a magyar nép szükségszerű elbukásainak (és mégis megmaradásának) megértéséhez. Jóllehet, a nemzeti emlékezet egy-két emberöltőnyit fog be retrospektíven, de Mohács tartja magát állócsillagként. Nem véletlenül: nehéz magyarázni s feldolgozni azt, hogy az önálló állami lét ekkor végleg véget ért.

Több más mellett közhelyszerű a focihoz való viszonyunk és a „nekünk Mohács kell”-érzés is. Amint a közbeszédbeli sportkritikához nem szükséges különleges futballtudás, úgy a Mohácsot megjelenítő közmondáshoz („több is vészett Mohácsnál”, „nekünk Mohács kell”) és annak alkalmazásához sem. Sokkal inkább elvárt egy erős érzelmi viszonyulás. Lévéen, hogy ez alapvetően egy történelemszemléleti paradigma, függetlenül attól, hogy azt egy szaktörténész szólaltatja meg, vagy egy külföldi turistákat itthon kalauzoló idegenvezető, vagy éppen az utca embere. És a történelmünk megítéléséhez, a mai sorsunk magyarázatához és kiútjainak szemléltetéséhez ez a Mohács-felfogás is egy lehetséges okadó magyarázat. Ilyen módon tehát az egyedi, egyszeri történelmi esemény, a mohácsi csata sem elsősorban katonapolitikai értelemben fontos, hanem abban a kontextusban, ahonnan ezt szemléljük, és ami ráarakódott az elmúlt majd félévezredben.

Ez alapján pedig kijelenthető, hogy voltak a magyar történelemben olyan

² CSERNA–SZABÓ András, *A pacalembert, ha író: A gyomor irodalma = Magyar Konyha*, Gasztronómiai magazin, 2015/1–2, 78–83.

csomósodási pontok, amikor éppen a Mohács-hoz való viszony témává vált, és volt, amikor az kifejezetten nagy érdeklődést, sőt vitákat gerjesztett. Mindegyik helyzet kitermelt magából egy-egy könnyen megjegyezhető szófordulatot, klisé, mely jellemzője volt az adott korszak értelmezési mezejének. Ezek rövid áttekintésével azt szeretném szemléltetni, hogy milyen tudományos területek és milyen lehetséges megközelítések születtek eddig a témában; de természetesen nem a teljes Mohács-recepciót tekintve – mivel ez a téma szétfeszítené egy tanulmány műfaji kereteit –, hanem csak és kizárólag II. Lajos halálát illetően.

Minden korszaknak más Mohács-képe van

A Mohács-kérdéskörnek kiterjedt tudományos és szépírói irodalma és közbeszéd-beli aktualitása, szerepe van, a téma megszámlálhatatlan műfajban és területen öltött testet eddig, s valóságos szindrómája az egyéb történelmi kérdések, tradíciók tanulmányozásának.³ Értelmezték ezt rögvest a csatát követően, s teszik ma is, bel- és külföldön egyaránt. Kezdetben (16. század) a latinos műveltségű, a krónikairás hagyományát folytató írók mesélték újra a végzetes csatát (Istvánffy Miklós érzékletes bemutatása már csak források alapján készült), majd a hitvitázó prédikátorok olvasták egymás fejére a visszavonásnak, az egymás ellen forduló, az ország vesztét okozó ellenségeskedésnek a vádját ezzel a példázattal (17. század).⁴ A felvilágosodás korának arisztokrata gondolkodói, jezsuita történetírói (Pray György, Katona István) ébren tartották a történetet. Majd pedig a reformkor karolta fel igazán a témát: szépírók számtalan műfajban, politikusok és publicisták, festők és történetírók vitatták és jelenítették meg, mi veszett el Mohácsnál.⁵ A szobor- és emléktábla-állítás sem maradhatott el, a 19. század második felétől ezt követték a regionális kutatások. A 20. század elején, az esemény 400. évfordulójára emlékkötetek készültek, regénytrilógiák születtek (P. Gulácsy Irén és Krúdy Gyula jóvoltából), s nagy politikai beszédek emlékeztették a korabeli hallgatóságot a múlt tanulságainak levonására Mohács kapcsán. A 20. század harmadik negyedében pedig heves történetírói vita vette kezdetét, mely túlburjánzott a szakmai berkeken, s közéleti és tudományos periodikák jelentették meg ennek a részleteit annak hosszúra nyúlt, 30 évnyi tartama alatt.⁶ Az online média világában ezentúl külön fórum, majd blogok sora vette fel ezt a szálát újra meg

³ Ehhez l. a legújabb antológiában közrebocsátott szövegeket s képeket, *Mohács*, szerk. B. Szabó János, Bp., Osiris, 2006 (Nemzet és emlékezet).

⁴ BITSKEY István, *Pázmány korai vitairatai a keresztény egységről és az iszlámról* = Uő, *Virtus és religio. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 135–143.

⁵ DEBRECZENI Attila, *Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi, Egy nemzeti narratíva formálódása* = *A magyar emlékezhelyek...*, S. Varga et al. (szerk.) 2013, i. m. 208–226.

⁶ ERŐS Vilmos, *A Mohács-vita* = *Magyar Szemle*, 2014/5–6; http://www.magjarszemle.hu/cikk/a_mohacs_vita.

újra.⁷ Lassan közeledve a csata félévezredes jubileumához látható, hogy alig van olyan korszak, amikor ez a téma ne került volna az érdeklődés középpontjába. Médianyilvánosságát tekintve pedig nemcsak az elefántcsonttorony védő magasába zárkózott szobatudósok aforizmájaként öltött testet egy-egy megszólalás (legyen az Pray György kommentárja vagy egy laikus szamizdat kiadványai), hanem – az egyedi emlékezőkkel szemben – sokkal inkább volt medializált e téma, mint a Verancsics püspök felkarolta írók köre, a nagyszombati jezsuita történetírók vagy éppen a '20-as évek kultúrpolitikája esetén ez látható.

Ezt látva úgy vélhetnénk, hogy szegény lehet az a korszak, amelynek nem volt „Mohácsa”. Ha emlékezetes, emlékezetre méltó, akként megőrzött katonapolitikai vereséget keresünk 1526 előtt s után, abból is volt bőven (Muhi, 1241; Várna, 1444; Erdély s Partium, 1657); ha nemzeti/közösségi traumát jelentő eseményt, magyar példa arra is akadt elég (Attila halála, Mátyás halála, a protestáns gyászévztized, 1849-es megtorlások, Trianon, 2. magyar hadsereg pusztulása, Széna tér, 1956); s ha történelmi sorsfordulókat, de immár egyedi esetre nézve, nos, könnyedén talál bárki említésre méltót (pl. Zrínyi és a vadkan, Rákóczi lovának 1708-as trencsényi botlása, ifj. Horthy repülőbalesete), csak interpretáció kérdése.

A megnyilatkozás műfajai pedig olyan széles spektrumot képviselnek, hogy azt számba venni egy önálló kötet is kevés: B. Szabó János 2006-os *Mohács* című kiváló és szépen kivitelezett antológiája, szöveg- és képgyűjteménye is csak válogatás lehetett. Irodalmi megjelenésére bőséggel hozhatunk szinte bármilyen műnemben példát: epikai,⁸ lírai,⁹ drámai¹⁰ és vegyes műfajokban¹¹ egyaránt. Ha művészeti alkotásokat vennénk sorra, a képzőművészettől (török miniatúrák, német 18. századi festmények, s végül a reformkor történelmi tablőfestői generációja, Orlai Petrics Soma, Than Mór, Székely Bertalan), a szobrászaton, kispasztikán át (emlékoszlop tervezet 1842; emléktábla Mohácson és Szekszárdon), a filmek világáig jutnánk (l. Jancsó Miklós 2004-es alkotása vagy Baltavári Tamás animációja a csatáról). Tudományos műfajoknak se szeri, se száma: tanulmány, filológiai forráskiadvány (az 1840-es évektől), történelmi vita (Nemeskürty-vita), monográfia, tanulmánykötetek, tudományos ismeretterjesztő írások kimeríthetetlen száma tanúskodik erről. A média koronként más-más műfajban tematizálta Mohács példáját: felekezeti narrációban (prédikációk, hitviták a 16–19. században), nyilvános politikai beszédben (Cuspinianustól a mai politikusokig). Formailag a 20. század végéig alapvetően offline fórumok (Nemeskürty-vita, a *Jelenkor* 1976-os számával) képviselték a háttérrel, azóta egyre gyorsuló ütemben online fórumok (wiki, 2004-es index fórum, blogerek) is kapcsolódnak be ebbe a tör-

⁷ ILLIK Péter, *A Mohács-kód, A csatavesztés a magyar köztudatban*, Bp., Unicus, 2015, 61–86.

⁸ Liszti László *Magyar Márs* című eposza (1653), P. Gulácsy Irén és Krúdy regényei (1926).

⁹ Kisfaludy Sándor, *Dobozi Mihály és hitvese* (1822), Kisfaludy Károly, *Mohács* (1826) című alkotásai.

¹⁰ Pl. Szomory Dezső *II. Lajos király*, Vojnovich Géza *Mohács* (1922) című drámái.

¹¹ Pl. ballada (Thaly Kálmán, 1860) és esszé (Kölcsey Ferenc, *Mohács* [1826]; Kemény Zsigmond, *A mohácsi veszedelem okairól* [1840]).

téneti kommunikációba. Ilyen módon tehát a Mohács-témára nemcsak szólások (toposz, exemplum) és műtárgyak (festmény, emléktábla) utalnak, de elemzések és beszédek, sőt emlékműsorok jelenítik meg on- és offline fórumon egyaránt.

II. Lajos emlékezete

Ehhez a hihetetlen sokszínűséghez képest II. Lajos halálának emlékezete szinte el-sikkad e sok információ áradatában. Az értelmezések csomópontjait ebben a szemléltetésben jobbára az évfordulók adják, de szabadabb tematikus rendezésben.

1. Az első „értelmezési vita” már a halál és/vagy eltűnés idejéhez köthető. Amíg nem találták meg a király holttestét a hivatalos kutatócsoport tagjai, s nem tett erről jelentést annak vezetője, a győri várkapitány, Sárffy Ferenc, addig sokféle hír s hallomás vegyült egybe. Brodarics, Cuspinianus, Ursinus Velius megnyilatkozásai mellett német, olasz, lengyel röpiratok, török, német és latin nyelvű krónikák egyaránt tárgyalták az eseményt. Nem volt sokáig egyértelmű, hogy hol s hogyan halt meg a király? Ki/k temette/ék el?¹² A királykoronázások után pedig már más lett az érdeklődés középpontja, lekerült a napirendről a király halála, s az utókor inkább a történelmi tanulságok levonásával foglalkozott. A török kiűzéséig a korszakban olyan kérdések fogalmazódtak meg többek között, mint mi vezetett oda, hogy Mátyás birodalma szétesett? Mi az oka a török ittlétének? Milyen történelmi szükségszerűségek adják ennek hátterét? S a lezárult élet után az irodalmi (prédikáció, hitvita), történelmi szövegek (krónika, emlékirat) vagy festmények (török miniatura, német festmény) ezek kontextusában jelenítették meg Lajos király halálát és szerepét. Az egyik visszatérő elem a király koravén-ségének exempluma négy stációba szedve, melyet Brodaricstól Cserei Mihályig idéztek a historikusok (koraszülött volt, a szokásosnál korábban szakállasodott, fiatalabban házasodott, s idő előtt halt meg). Pázmány és protestáns vitapartnerei pedig a törökösség, hitszegés, visszavonás (széthúzás) jelszavaival elevenítették fel a várnai és a mohácsi csata toposzai mellett ezt az életutat is. Amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem célt tévesztett lengyelországi háborúját elbukta, s ennek büntetőhadjárataként Erdélyre s a Partiumra tatárhadak törtek, a négy-éves dúlás lelki következményeként a történetírók felevenítették a mohácsi vereség előképét ismét.¹³

A győztes második mohácsi csata (1687) után lezárulni látszott a török korszak. Ezt ékesen jelzi, hogy Esterházy László pécsi püspök ennek centenáriumát

¹² Ennek sajtójához I. FARKAS G. *Farkas, II. Lajos rejtélyes halála*, I. = *Magyar Könyvszemle*, 2000, 443–463; II, *Uo.*, 2001, 33–50.

¹³ CSORBA Dávid, *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza* = *Nemzet, identitás, irodalom*, A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban, szerk. Bényei Péter, Gönczy Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár – BSL, 35), 123–154; <http://hdl.handle.net/2437/101424>.

követően festményeket rendelt id. Dorffmaister Istvántól, amelyek egymás párhuzamként, egymással kompozíciót alkotva jelenítették meg a két csata hasonlóságait, a török uralom szimbolikus kezdetét és végét. A művész megfestette mindkét csatát, és II. Lajos páncélos képét is, s ezek a mohácsi csatatéri kápolnában lettek elhelyezve, de pihentek a püspöki rezidenciában is, jelenleg ismét a kápolnában láthatóak.¹⁴ Megállapítható, hogy egészen más szerep jutott a halál közelségében született írásoknak és feltevéseknek, mint az utána létrejött szövegeknek és festményeknek. Legfőbb eltérés, hogy a Lajos temetéseit, illetve az új királyok koronázásait követően a történelmi távlatok, a politikai, felekezeti nézetek kaptak hangsúlyt, és a mohácsi végzetszerű csata bármilyen egyéb kontextusa, értelmezése, kivéve a király halálát.

2. A második nagyobb csomópont a reformkorra tehető. Nem irodalom-, hanem kultusztörténeti szempontból jelentős pillanat volt, amikor (1817) Mohácson háromnyelvű misét mondtak a Nyakavágó Keresztelő Szent János fejeletének napján elhalt 1526. évi mohácsi áldozatokért. S jellemző eset, hogy Vörösmarty Mihály még magántanítói korszakában honismereti túrát tartott a Péczeli fiúknak, s nem hagyta ki Szigetvár mellett a mohácsi síkot, mint ihletadó helyet sem.¹⁵ Közismert a mohácsi csata 300. évfordulójának a nemzeti irodalmunkban elfoglalt helye, s ebben a romantikus dicső múlt – korcs jelen típusú szembeállításban megjelenített történelmi tanulmányokban és irodalmi szövegekben, ha utalás szintjén is, de előkerült a fiatal király halála. Kölcsey *Mohács* című esszéje s Kisfaludy Károly „*Hős vértől pirosult gyásztér...*” kezdetű elégiája mind az évfordulóra készültek, s számos egyéb műfajú szöveg. Szerémi Györgynek, Lajos király egyik budai káplánjának a latin nyelvű emlékirata is előkerült kéziratban (1840). Az ekkoriban indult új sorozatokban (EOE, Török kori okmányok/források etc.) kezdték számos egyéb szöveget kiadni. Széchenyi István az 1840-es években vetette fel, hogy nagyjainkat közös temetőhely illetné meg, s e Nemzeti Pantheon (a későbbi Fiume úti sírkert) gondolata 40 évvel később meg is valósult. Nem véletlen, hogy Than Mór (1846), majd Orlai Petrics Soma (1848) terveket készítettek Mohács témában. Utóbbi a nagy port kavart festményhez Szerémi szövegét használta (a Jászay Pál-féle 1846-os értelmezés alapján), még ha nem is annak legvadabb, szekszárdi gyilkossági elképzeléseit újraálmodva.

A csata 350. évfordulója táján azonban számos délvidéki magyar s szerb kutató, lelkes amatőr adta ki, írta át Szeréminek ezeket a részeit, s fogalmazta írásba kétségeit, miszerint II. Lajost meg lehet-e egyáltalán találni? Micsoda összeesküvés áldozata lehetett szegény! Gosztonyi Jenő vagy Mogyoróssy János a kor

¹⁴ L. Galavics Géza képelemzését a Dorffmaister-alkotásokról, *Történelem – Kép*, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon (2000. 03. 17. – 2000. 09. 24. kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában), szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 3), VI/31, 397.

¹⁵ PERCZEL Mór *Emlékirataiból* = *Vasárnapi Újság* 1868/2, 15. Kiadta: *Kortársak – nagy írókról*, vál. Lukácsy Sándor, Bp., Művelt Nép, 1954, 73–74.

patetikus, értelmező költői kérdéseivel szemléltették ezt, Szerémi szövegrészletekkel és Székely Bertalan-reprójával. A délvidéki (Mohács, Gyula, Szekszárd, Dunaszekcső) származású vagy munkahelyű alkotók kapcsolódva a kor történeti érdeklődéséhez és az egykori regionális hősök arculatának aktualizálásához, alkották meg ezeket a rövidke írásait. Jellemzően az ekkor éledő szerb nemzeti öntudat is megtalálta Szerémiben a saját török kori világának adatait, régmúltjának nagy alakjait. Szövegválogatást adtak ki a rácok múltjáról, Cserni Jován küzdelmeiről, s mindkört Lajos haláláról.¹⁶ Két tudós történész, Erdélyi László és Szádeczky Lajos pengeváltásait hozta le a *Századok* 1892-es évfolyama, amelyben Szerémi eredeti és 1857-es kiadásáról, félreérthető helyeiről vitatkoztak. Ezzel párhuzamosan készültek a nagy millenniumi ünnepek és összegző kötetek (a Szilágyi Sándor szerkesztette *Magyar Nemzet Története*, a Jókai által is szerkesztett *Az OMM írásban és képen* kötetei), Kossuth Lajos temetése. És úgy tűnik, hogy ebben az időben a fenti tudományos vita és a korábban említett alternatív történelemszemlélet egyre szűkebb közösséget szólított meg a számos egyéb reprezentatív esemény mellett.

3. A harmadik csomópont a csata 400. évfordulóját ünneplő eseményekhez, emlékbeszédekhez és kötetekhez, emléktábla-avatásokhoz (Mohács: csatatér, Csele-patak, illetve Dunaszekcső) kapcsolódik, de mindezek a király halálát alig érintették. Az ismert Lukinich-szerkesztette *Mohács-emlékkönyv*ben (1926) Gyalóky Jenő hosszú hadtörténeti tanulmánya végén röviden szólt a király lehetséges haláláról, s ehhez volt olvasható Kenyeres Balázs rövid orvostörténeti értelmezése a király halálára vonatkozó, akkor ismert források félreérthető mondatainak elemzésével (melyből a két szombathelyi orvos téziseit is felállította). 1928-ban avatták fel Dunaszekcsőn a polgármesteri hivatal homlokzatán a II. Lajos utolsó útját megörökítő emléktáblát, s itt is érzékelhető a község vezetőinek dilemmázása, mert az emlékállításkor finoman elkerülték a halál tényének, időpontjának s helyszínének definiálását, csak az útban levésre, s annak helytörténeti vonzataira koncentráltak.¹⁷ Ahogy a korábban említett festészeti alkotások mind értelmezték a vélt/valós történelmi eseményeket, akként tekinthetünk a két világháború közti irodalmi alkotás narratívájára is, II. Lajos és kora iránt megélénkülő érdeklődésre.

Az tény, hogy Trianon hatása kikerülhetetlen a korban, s talán ennek is köszönhető, hogy a szétszakadt dualista monarchia után összetement kisországban a függetlenség elvesztésének nagy előképeként tekinthettek Mohácsra, s ez a lírai alkotásoktól (Mohács-versek) az emlékbeszédeken át a legkülönbözőbb műfajokban és a legváltozatosabb formákban kapott teret, felélesztve ezzel a reformkori történelemszemlélet számos elemét. Ilyen konstrukció, ahol az epikus váz megmaradt egy heroizáló újramondó történetmesélés mentén, P. Gulácsy Irén *Fekete*

¹⁶ A délvidéki és szerb olvasatokhoz I. CSORBA Dávid, *Mohács egy „mesemondó” szemével*, Szerémi György világképe, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012 (Modus hodiernus, 4), 27–28.

¹⁷ L. <http://www.dunaszekcső.hu/?module=news&action=show&nid=55967>.

vőlegények című trilógiája (1926), melyben különös fénytörésben, mellékszereplők (a királynők külön harca vagy éppen Czibak Imre püspök emberi nagysága) és arctalan tömegek világa került egymással szembe. És természetesen napvilágot látott Szerémi újabb kiadása (1941), és még néhány újabb összeesküvés-elmélet Neusiedler Jenő (1926), majd Supka Géza (1943) tollából a lehetséges királygyilkosság háttéréről.

A romantikus mítoszteremtés és a nyelvi archaizálás jó példája Krúdy Gyula 1926–30 közti, főként Szerémi szövegére és Jászay történeti munkájára alapozó (*Árnyékkirály, Mohács, Festett király, Az első Habsburg*, melyek majd *Három király* néven álltak össze) trilógiája.¹⁸ Krúdy Gyula minden karakterisztikus fabulát felhasznált szerelmi regénye alakformálásához és narrációs eljárásaihoz a *Három király*-ban, mégpedig egy rémhistória keretében. A forgatókönyv szerint a király temetésére titokban lopózik be a királyné a Chrudy nevű alak segítségével (fikció a fikcióban tehát, és ezt hangsúlyozta a narrátor). A fehértvári templomban felravatalozott holttestet a szomorú királynő megtekinteni vágyik, hogy bizonyosságot szerezzen (az olvasót a narrátor ekkorra bevezette a Szerémi-féle rémtörténetek potenciális valóságára, s várja, hogy igazoldónak-e ezek, pl. hármas cseh kard etc.). Amikor Mária a templom felső gerendáiról macskaügyességgel odalopózva betekint a lepel alá, elborzadva felsikolt, rohannak az örök, és a lovak is menekíti a királynét: nem tudjuk meg, mitől ült ki Mária ajkára rémület (a halottlátástól, a gyilkosságra utaló jelektől etc.).

4. 1976-ban a mohácsi csata 450. évfordulójának megünneplése kettős eredményt hozott. Az eddig már említett műfajokon túl megszületett a Mohácsi Történelmi Emlékhely a maga kontextualizáló, értelmezői szerepével. A korábban elkezdett ásatás, a tömegsírok egyik parcellájának a kutatása viszont nem hozott akkora eredményt, és nem keltett olyan visszhangot, mint a Nemeskürty István nevéhez kapcsolt ún. Mohács-vita, s az egészen a korunkig elhúzódó, és jelentős mennyiséget képviselő, on- és offline fórumokon egyaránt megjelentetett történettudományi és publicisztikai írások sora. Jóllehet, ezek is alig érintik a csatát hadtörténeti vagy katonapolitikai értelemben, a király halálát is azért tárgyalta néhány ismeretterjesztő cikk, hogy az összeesküvés-elméletek alól kihúzzák a talajt (Perjés Gézától Barta Gáboron át legújabbán B. Szabó Jánosig).

A Mohácsról való gondolkodás történetében ekkortól jelennek meg legerőteljesebben a másként gondolkodás nyelvi alakzatai. Erre az időszakra tehető (az 1970-es évek) a bölcsészettudományok narratológiai fordulata: az új paradigma a történettudomány esetén új típusú forráskezelést és elbeszélésmódot hozott. Minthogy a történelem egyszeri, megismételhetetlen jelenségével szembeállítható a történet, melyet minden kor és tudós másként ír, ezáltal a történetírás léte konstruált, melyet elfogultságok (cui prodest?, bias), a közszellem belátásai (toposz) is irányítanak. Tehát nagyon leegyszerűsítve, ami kilóg, más olvasatú, nem

¹⁸ KELEMEN Zoltán, *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*, Bp., Argumentum, 2005.

országos jelenség, az is bírhat jelentőséggel a történetek megalkotásakor: egy kis ember békaperspektívája lehet értékesebb, mint egy kormányzat politikai allűrjei. A hivatalos és az alternatív szemlélet ekvivalens történettudományként való szembeállítás a másként gondolkodók írásában (pl. Zakar András, Kolozsvári Grandpierre Endre) jelzi, hogy a kizárólagos vagy legalábbis meghatározó közösségi medializáció kora véget érni látszik; az önálló fórumok, kiadók, majd weblapok megszületése¹⁹ ennek a szemléletváltásnak a nyilvánvaló jelei.

Ilyen módon tehát egymás mellett él és hat Baltavári Tamás hadtörténeti animációja és Jancsó Miklós filmje *Kapával, Pepével s társaival a főszerepben* (2004);²⁰ az index-fórum névtelenjeinek megállapításai Mohácsról (2004) és Kolozsvári Grandpierre Endre összeesküvés-elmélete a király három lehetséges haláláról és 4-féle temetéséről.²¹ Legutóbb a II. Lajos halálához kapcsolt írások, kéziratok s kiadványok eddigi legteljesebb értelmezését Farkas Gábor *Farkas filológiai-könyvészeti összegzése* (2000/1) nyújtotta.²² Ez a mértéktartó tanulmány felhívta a figyelmet a király halálának megrajzolása körüli variációkra, a kultusz-képződés – gyakran mulatságos – folyamataira is. Az OSZK Arcanum digitális adatbázisában összegyűjtött több tízezres számot képviselő, Moháccsal kapcsolatos írások nagysága pedig sejteti, hogy lenne még mit mondani ebben a témában, akár egy egész kutatócsoportnak is, ha bárki csak a források és/vagy az 500 évnyi értelmezések kapcsán kívánna megszólalni.

Kontrollpélda: id. Apafi Mihály temetése

Sajnos, II. Lajos halála és temetése körül nincs minden rendben, ez kétségtelen. A király a csatában eltűnt, később a helybéliek elhantolták, s miután a megtalálására küldött Czetricz–Sárffy-féle csapatból a király egykori kamarása beazonosította, Fehérvárra vitték a halottat. Az odaérkező Szapolyai, majd egy év múlva Ferdinánd is csak akkor lehettek koronás fők, ha illő módon az előző királyt eltemetik. Így szegényt alig találták meg, aztán meg legalább háromszor temették el. Ez már önmagában minimum szerencsétlen eset, ha nem akár telített valamely mélyebb értelemmel, netán összeesküvés-gyanús. A magyar történelemben is akad számos fejedelmi személy/uralkodó rejtélyes halálára példa (Imre herceg, I. Béla, Mátyás, Zrínyi Miklós és a vadkan, Habsburg István főherceg, ifj. Horthy Miklós, Teleki Pál), újratemetésre is találunk több esetet (Báthori Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Horthy Miklós, Nagy Imre). A nagyobb zavart valójában nem ezek a fenti faktorok okozzák, hanem az, hogy kevés adat

¹⁹ L. *A mohácsi csata*, Schnell Tamás oldala, <http://mohacsi-csata.hu/>; *A negyedik dimenzió*, Szabó Gábor oldala, <http://www.negyedik-dimenzio.coldal.hu/>.

²⁰ Az animációt l. a *Manda* honlapján, http://mandarchiv.hu/video/175/A_mohacsi_csata.

²¹ L. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Endre, *Magyarok titkos története*, Bp., 1991 = <http://www.angelfire.com/realm3/hmult/nepek/mittort1.htm>.

²² FARKAS, II. *Lajos rejtélyes halála*, i. m.

áll rendelkezésünkre. Kossuth Lajos halála és temetése országos tudósításokkal kísért médiaesemény volt. Az ezelőtti időszakból kevés hasonló, jól dokumentált példát emelhetünk ki, talán csak id. Apafi Mihály erdélyi fejedelem temetéseit.²³

Ugyanis adott a csontváz, a temetési menet rendje (a hatalmai jelvények és a meghívottak közti sorrend adta szimbolikus rend), vannak temetési beszédek (1690–1942). Ezentúl rekonstruálhatóak a halál és a temetések eseményei (annak politikai, családi, egyéni érdekeinek és indokainak a szövedéke). S végül van lehetőség történelemszemléleti tanulságok levonására: a 4 temetés megannyi beszéddel, 4 különböző korból, 4 világszemléleti háttérrel mást és mást mond el a fejedelemről, Erdély szerepéről, és természetesen annak a jelenre vonatkozó távlatairól (nem is beszélve arról, hogy ha ma újratemetnék, az lenne az 5. verzió egy témára). Megállapítható, hogy általában egyetlen történeti esemény vizsgálata is különböző nézőpontokat hoz felszínre, és normális esetben (nem ideológiailag meghatározott rendszerben, nem diktatúrában) nem kell, hogy ezek a vélemények közös nevezőre hozhatók legyenek. Ennek hátterében az adott korok önálló arculata áll.

II. Lajos haláláról a korabeli sajtó nyilvánossága alapján (röpirat, novella, prédikáció, oráció, népballada műfajában) a vélemények és megfogalmazások legszélesebb palettája jeleníthető meg, és érthetően a király temetéseig diffúz ez a közeg, nem körvonalazódik egységes álláspont. Amikor a mohácsi síkon Kánizsai Dorottya támogatásával megindul a – Perényi Ferenc szavával élve – mintegy „20 ezer mártír” elhantolása, és később valahol a közelben a Czetricz–Sárfy vezette kutatócsapat beazonosítottak véli a fellelt tetemet, akkor a bizonyosság vélelmével adják meg neki az elholt királynak járó végtisztességet. A későbbi régészeti kutatások nem találtak újabb bizonyítékot.²⁴ A régészet nélküli, csak irodalmi szövegek (Sárfy-levél, Czetricz-jelentés) elemzése²⁵ pedig soha nem adott eddig megnyugtató választ, sem nyitott új perspektívát. Holttest nélkül viszont bizonytalan minden elgondolás, amely akár a Szerémi–Tatai verzióját (a királynak cseh karddal való meggyilkolása több lehetséges módon és helyszínen), akár mást igyekszik bebizonyítani. Az elfogulatlanság jegyében tegyük hozzá, hogy egy jó állapotú csontváz sem adna persze teljesen egyértelmű képet.

A sírmellékletekként kezelhetjük a királynál talált jegygyűrűt, pecsétgyűrűt, a szívmedált, a király ruháit és páncélját. Ezeket korabeli oklevelek bizonyítják, hogy a Sárfyék-féle csoport előtt érkező megtalálók visszajuttatták Máriához vagy másához. A jegygyűrűt Mária királynő haláláig tartotta, majd beolvasztatta, s az árát a szegényeknek adta. A pecsétgyűrű visszakerülését Horváth Márton

²³ Ehhez l. bővebben: *Apafi Mihály fejedelem temetése*, s. a. r. Csorba Dávid, Mikó Gyula, Budapest, reciti, 2014 (ReTextum, 2).

²⁴ A mohácsi tömegsírok ásatása (1959–62, vez. Papp László; 1976, vez. K. Zoffmann Zsuzsanna, Bartucz Lajos; 2012–13, vez. Bertók Gábor, Simon Béla); a dunaszekcsői ásatás (1840–42); a fehérvári királysírok ásatása (1848–2002 közt öt ízben, legutóbb: 1994–2002, vez. Éry Kinga). A legújabb elmélet (a pilisi királysírok) ásatásai még nem kezdődtek meg.

²⁵ L. 1926, Kenyeres Balázs; 1941, Salamon Henrik; 2014, Nemes István, Tolvaj Balázs.

intézte, erre feltétlenül szükség volt, mivel ennek kint léte jogi bonyodalmakat vont volna maga után (pl. ha időközben mások ezzel birtokadományhoz juttatják magukat). Sokáig Bécsben tartottak egy díszpáncélt, amiről idővel kiderült, hogy nem Lajosé volt. Korabeli nemzetközi hírek beszámolóiból tudjuk, hogy igen fényes temetést rendeztek a királynak, szövegek is elhangzottak, de ezek a temetési beszédek és orációk szövegükben nem ismertek. A későbbi irodalmi szövegek pedig alig tudtak ebből a gyér hagyatékból valamit felhasználni.

Mint már korábban említettem, a többi, 16–20. század közti irodalmi szöveg nem érintette ezeket a relikviákat, és egészen más perspektívában szerepeltette a király halálát. A 16. századi média (röplap, oráció, traktátus) és kortörténet a 'végzetre', a 17. századi prédikációk, hitviták és emlékiratok világa a 'viszszavonás' fogalmára előszeretettel épített, s ennek érveit használta ellenfeivel szemben. A 19. századi szépirodalom, de a romantikus, historizáló s a pozitivisták történetírás, de majd a 20. századi publicisztika és tudományos népszerűsítés a történetnek az 'emlékezhely' jellegére koncentrált. A kultusz- és emlékezet-történeti kutatások a csata évfordulóinak idejére egyéb konstrukciókat is létrehoztak. Egyedül az általam alternatívnak nevezett irányzat kereste a nem a forrásokhoz kötődő, hanem más koncepcióba állított megoldásokat. A forrásszegény helyzetből (sem holttest, sem ereklyék, sem beszédek) természetesen csak máshonnan lehet, de ezek esetén történetkritikailag és filológiaiilag nem helytálló elképzeléseket felépíteni. Nehéz is lenne elvitatni az irodalomtól, hogy fikciót, netán példázatos szövegeket állítson elő történelmi esetekre: elég csak Móricz *Erdélyére* gondolni, melyet komoly forráskutatás előzött meg, de a források nyelve mellett nagy szerepet kapott az allegória eszköztára a karakterek jellemzésekor és a szemléleti párhuzamok megalkotásakor.

II. Lajos halála és annak bizonyítékai (pl. Czetricz levele Máriának), vagy a király temetései (Szapolyai-levél, Sárffy-beszámoló) történetkritikai szempontból viszonylag egyértelmű forrásokból, adatszerű beszámolókból, levelekből táruznak elénk, jóllehet a csatának a nagy közönség előtt legismertebb korabeli szövege, Brodarics *Igaz története* a csatának éppen a király haláláról nem tudott bizonyosat. Sárffy jelentése Brodaricsnak a lengyel követ másolatában maradt ránk.²⁶ Szerémi György 17 évvel a csatát követően jegyezte le rémtörténete halálomlásait, mely még tendenciózussága miatt is megdöbbentő (Bartoniék Emma frappáns megfogalmazását idézve – „Szeréminél béke idején sem hal meg egy magyar úr sem természetes halállal”).²⁷ A kancellár és a győri várkapitány írásai viszont jellegükből, műfajukból fakadóan elegáns latinsággal megírt, szépen megkomponált, felépített, ha tetszik, megkonstruált narratívák, költői alakzatokkal, retorikai érvekkel alábástyázva. Ezeket a kor gondolkodásmódjának, az írásművészet tudományának és egyéb kulturális összetevőknek az ismerete alapján meg lehet érteni. Ha a 21. században felvértezi magát az olvasó azokkal az ismeretekkel,

²⁶ L. Kasza Péter írását.

²⁷ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, s. a. r.: Ritoók Zsigmondné, Bp., MTA, 1975, 58.

amelyek a 16. századi megszólított olvasónak kellett rendelkeznie, hogy dekódolni tudja ezt a szöveget (kultúrantropológiai szerepek, teológiai szemlélet, jogszokás, retorikai érvelés, antik mitológia etc.), akkor közelíthetjük meg, hogy miként kíván beszélni a királyi halotról a korabeli forrás. Ez pedig azt jelenti, hogy a forrás hitelességének tisztázása után bizony ezek a szövegek leginkább irodalmi vetületükön keresztül szövegeztethetők meg legkönnyebben.

A két ismertebb irodalmi szövegünk van tehát. Brodarics kancellár az írásában a jó király és a végzetes csata ábrázolását jelenítette meg az üres és rosszindulatú híresztelésekkel szemben. Ennek köszönhető a felépítés precíz logikai rendje, a király bemutatása, a pontos menet leírása, a teológiai magyarázatok és a narrátori kiszólások. A győri kapitány, Sárffy Ferenc pedig a levél retorikai formájában láthatóan a szép halott isteni kinyilatkoztatáson alapuló heurisztikus megtalálását írta meg, pontos hely és egyéb adatok mellőzésével (legalábbis a fennmaradt levélmásolat szerint). Ezek szemléletének jegyei tehát röviden: a jó király többre hivatott volt, de a végzet eldöntötte még ismeretlen sorsát (Brodarics), és a szemlélet, hogy egy szép halott léte retrospektív igazolja, hogy ő egykor jó király volt (Sárffy). Nem jöhet más a forgatókönyv szerint csak „meghalt a király, éljen a király”, azaz az új király választása és beiktatása. Ez a típusú agnosztizáció, és a példázatszerű élet és halál összefüggésrendje nem feleltethető meg a 19. század óta Európában divatos, a logika alapján felépített modern okszerűséggel. A középkorban feltétlenül, de még talán az 1970-es évekig úgy tűnt, hogy ez a literátor értelmiségi szemlélet, ez a narratíva határozza meg legjelentősebben a nemzettudat képi és gondolati alakzatait, s teremti meg az elbeszélhetőség formáit.

Összesítve tehát, a régészet eddig nem tudott érvényes megoldással szolgálni Lajos király csontjainak hollétére. Vannak elméletek bőséggel arra nézve, hogy hol nyugszik jelenleg (mohácsi sík, Csele-patak medre, a dunaszekcsői Szigeten lévő Angyalok kápolnája, székesfehérvári királyi romkert, pilisi sziklatemető), más sincs. Az irodalom sokáig forrásul és ihletforrásul szolgált e kérdésben („mi veszett Mohácsnál?”), minden korszakban más és más megoldást kínált fel, ehhez használva II. Lajos esetét mint exemplumot, felekezeti, politikai, publicisztikai érvekkel, de sokkal inkább Mohács okaival és következményeivel ellátva. A szépművészetek (elsősorban a festészet, de a szobrászat, kisleptika is) számos ábrázolást teremtett török, német és magyar szerzőktől egyaránt. Csak a reformkori és festészeti ábrázolásokat szemlélve, azok bemutatták a királyt harci díszben, de ugyanígy az üres csatateret, a csata vérvivatarát, és a holttest megtalálását is. Az emléktáblák narratívája ennek megfelelően koronként a nemzeti kánonhoz igazodva képezte le, hogy mi ábrázolható ebből a történetből. S végül a történettudomány leginkább rövidre zárta ezt a kérdést (éljen/ek a király(ok), s a filológiai alaputatásokat (röpiratok, történetírók és Szerémi), különböző kurrens módszerekkel, és különböző történelemszemlélettel jeleníti meg a kort, benne Lajos királlyal. Az alternatív iskolák pedig laikus háttérrel, keresve a titkot, állítják hadrendbe összeesküvés-elméleteiket.

Egyetlen műfaj nézőpontja

Most csak egyetlen jelenségen fogom szemléltetni, hogy mennyire szabad és éppen ezért nehéz a megértés, értelmezés még egy műfajon belül is. A rövid bemutatásra a művészetet választottam, és azon belül a 19. századi magyar romantikus történelmi festészet egy-két ábrázolását. Már fentebb írtam, hogy a 17. századi pécsi püspök, Esterházy László felkérte id. Dorffmaister Istvánt, hogy fesse meg a két mohácsi csatát. A mohácsi kápolnában elhelyezett képek (1787) egységes kompozíciót mutatnak. Mindkét képen a nagy csatatér látható, tág égi horizonttal, s egy-egy égbemeredő életfával. Az előbbi előterében a király lova bukik el, és süllyed hátra lovasa, az utóbbin győztesek lovagolnak. Későbbi alkotások közül ismert Than Mór 1846-os vázlatú, majd 1855–56-ban kivitelezett két képe (egy piros és egy fehér dominanciájú) a csata kavargását ábrázolja: az előbbin Tomori érsek néz vissza félútjából, és központi alakként Drágffy János lovagol a Máriás zászlóval; az utóbbin a kép közepén a király fehér lova ágaskodik fel szuronyerdőben. A furcsán kicsavart tagú, mozgalmasnak láttatott alakokon túl engem első látásra az első kép Rákóczián ábrázolt központi alakja zavart a nyilvánvaló hasonlóság miatt. Ehhez mérten az ütközet egy másik festő, Székely Bertalan ábrázolásán (1866) is furára sikeredett: a kép jobb sarkában süllyedőben bukik el a király a vízben, s feltehetően utána nagyobb, jól látható méretben apródja vagy kamarása halad.

A legizgalmasabb s egyben legtöbb vitát kiváltó festmény, Orlai Petrics Soma 1851-es képe.²⁸ A *II. Lajos holttestének megtalálása* címet majdnem ugyanúgy viseli egy másik alkotás is, Székely Bertalan későbbi (1860), Orlai műve alapján készült újrafogalmazása. A kompozíció nagyon hasonló: a központi térben fekszik a világító testű holttest, piramidális alakzatban körülötte emberek és sötét háttér. Ugyanazok vagy mégsem? Orlai mindenesetre recenziót készített pályatársa művéről, s abban üdvözölte annak technikai ügyességét (aminek a hiányát neki annak idején a szemére vetettek a rajzkészség terén). Látható, hogy az „átírat” sokkal világosabb, szépek az alakok, árnyalások, színek arányai. Ez lett az ismertebb, többet idézett kép, köszönhetően az utóéletének is: ezt a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, szemben az Orlaiéval, melyet még 1852-ben a debreceni aukción megvásároltak, azóta a Püspöki Palotát díszíti, s innen ritkán jutott tárlatra. A B. Szabó János-féle 2006-os Mohács-antológia azonban szerencsés módon mindegyik képet tartalmazza.²⁹

Az egyetlen ok, amiért épp ezt választottam II. Lajos halálának értelmezéséhez, nem csak a téma, hanem még inkább a recepciótörténet sokszínűsége. Már említettem, hogy Orlai müncheni festészeti tanulmányai idején rövid ideig ugyan, de egy életre meghatározó módon találkozott báró Eötvös Józseffal (1847 őszén), s tőle kapta az ötletet, hogy nagy történelmi témákat fessen, s pl. éppen mohácsosat

²⁸ Orlai Petrics Soma, szerk. GALAMB Zsuzsanna, *Kiállítási katalógus*, 2011 = http://www.munkacsy.hu/dokumentumok/dir6/2211_491_Orlai_Petics_Soma_kiallitasi_kalogus.pdf, 27–28.

²⁹ B. SZABÓ 2006, i. m. 474–475.

és portrékat. A Mohács-témának elkészült egy korábbi, bécsi 1847-es vázlata. Az első müncheni bemutatót követte a Pesti Műegylet egyik kiállítása, s végül Debrecen. A festő barátai üdvözlötték a témaválasztást (Pesti Napló, Eötvös, Toldy), de kritizálták a technikát (Remény, Toldy).³⁰ Toldy Ferenc irodalomtörténész barátja szemére vetette a történelmi hűséghez való ragaszkodás hiányát (l. a kép jobb oldalán látható koronát tartó alakot, mivel koronának a megtalálásáról egyetlen 16. századi krónikás sem írt), illetve a rembrandti technikájú hullaábrázolást (azzal az érveléssel, hogy a senyvedő test Krisztus, II. Lajos vagy éppen Petőfi-allegóriája lenne?). Orlai válasza meglepő: a történelmi hűségre törekedett, ezért Jászay Pál 1846-os Szerémi-elemzését követte.³¹ Azaz baloldalt Czetrich látható, amint ráismer a királyra annak lábáról, a király fejénél a katona Sárffy Ferenc.

És bár a művész elutasította az unokatestvérére tett allegorikus értelmezést, Toldy megjegyezte egy másik levelében, hogy a művész „szereti az allegóriát”.³² Gondoljunk csak a kistőrrel, kék ruhában ábrázolt, kezével V-alakot formázó hölgyalakra, aki Jézus anyjának, Máriának az ikonikus kékleplében látható. A történelmi kontextus szerint ő kell, hogy legyen II. Lajos özvegye, Mária (akinek itt a történelmi ábrázolása nem lehet hiteles, csakis akkor, ha az alakot allegóriaként kezeljük). Hasonlóan a kitekert pózban rohanó, koronát vivő alakhoz. S ők együtt hárman, a meghalt király, az őt sirató, harcos (kistőrös özvegy), és a koronát megfelelő alak jelképezhetik azt, hogy csak a király halt meg, de nem ért véget a királyság, a korona másra száll.

De ha mégiscsak egy látens Petőfi-ábrázolásról van szó, akkor ez az elbukott szabadságharc ábrázolása, azzal a reménnyel, hogy van folytatás. Az bizonytalan, hogy Orlai képét 160 éve ki vette meg; annyi azonban kivehető, hogy az illető szinte azonnal a Debreceni Református Kollégiumnak adományozta (vagy eleve annak vásárolta). Debrecenben akkor a püspöknek, Szoboszlai Pap Istvánnak, s egyéb mecénásainak is festett a művész. Előbbi ekkor gyakran járt Bécsbe, alkudozni az új egyházügyi tervezetről, ami majd az ő halála után az ún. protestáns pátensharcra terebélyesedett. Könyves Tóth Mihály, Kossuth papja börtönben, a DRK képzése átalakítva, háború utáni helyzet ez, az abszolutizmus kora. Értelmezzük most szimbolikusan: a Kollégiumnak ajándékba adott Orlai-festményt ilyen módon nem az iskola vette, de a felekezeti önállóságáért küzdő egyház rejtette el. A Petőfi-rokon festő támogatásaként, kvázi, a passzív ellenállás eszközeként? Nem tudni.

Netán a korhűség mentén alkalmazott egyéb szimbólumok olvashatók valamely egyéb mitológéma alapján? Orlai müncheni tanára, Kaulbach szerette a történelmi-mitológiai alakokat és az allegorikus értelmezést, így kompozíciójában szintén látni fura pózban rögzült alakokat, ahogy Orlai számos képen is. Elég csak megnézni a *Perényiné összeszedi a mohácsi halottakat* című képének főszereplőjét, a középpontban álló, sámán-pózba merevedett, egyáltalán nem nőies Kanizsai Dorottyt, s rögvést elképzelhető, hogy ennek a szereplőnek szimbo-

³⁰ GALAMB 2011, i. m. 13.

³¹ KESERŰ Katalin, *Orlai Petrich Soma (1822–1880)*, Bp., Képzőművészeti, 1984, 73.

³² GALAMB (szerk.) 2011, *Orlai Petrich Soma*, i. m. 148.

likus jelentősége van. Mivel a célom a sokszínűség felmutatása, egy alternatív iskolai értelmezési eljárás hívok segítségül. Pap Gábor művészettörténész Csontváry Kosztka Tivadar festészetének szimbólumrendszerét vizsgálva, az önmagát a Napút festőjének aposztrofáló alkotó műveit asztrálmítoszi keretben értelmezte.³³ Ezzel a kódrendszerrel érthetővé válhatnak Orlai Lajos-képének érthetetlen szimbólumai is, mint a két síró nő (akikből alig látszik egy is, mivel annyira összefonódtak), vagy a kicsavart testrészek a koronás alaknál. A furá kompozicionális beállításokban megfestett, csak egyik-másik testrészükkel, mozdulatukkal jellemzett alakok megalkotása mögött rejtőzhetnek allegóriák, s ezek akár lehetnek asztrológiai jellegűek is. Hiszen ezek ősi, jól ismert szimbólumok, melyek csak a 19. század végén kezdtek veszíteni erejükből. A reneszánsz óta ismert jelölésekről van szó, és elterjedésüket ékesen jelzi, hogy a Biblia mellett a legnépszerűbb, leggyakrabban forgatott, az előjelzéseket tartalmazó csíziókat (de a magánnaplókat is pl. a 16–17. században) ezekkel az egyszerűsített nap- és hónapjelekkel vezették. Eszerint tehát Lajos vízi hulláját mintegy kiömlő vízfolyamként ábrázolta a festő, úgy fekszik a katona ölében, lába lepellettel fedve, testrészei nem szembeötölők. Ő tehát a Vízöntő karakterjegyeit magánviselő, a hirtelen pusztulást, felfordulást ábrázoló alakot testesíti meg. És így tovább megvizsgálható minden alak és mozdulat. Azaz eszerint Lajos király halála végzetes és kikerülhetetlen volt. Ez a szemlélet pedig egybecseng Orlai Petrics forrásának, Szeréminek (és az őt idéző Jászay Pálnak), de akár Brodariescnek a szemléletével is. De hangsúlyoznom kell, hogy ez a feltételezett festészeti karakterológia, még a ciklikus időszemlélet ismertsége ellenére sem, interpretáció. Korabeli adatokkal nem erősíthető meg, hogy Orlai Petrics Soma ezek alapján képezte le-e a látásait, felfogását a képen. Ez csak egy kézzel fogható értelmezés.

S végül ne feledkezzünk meg Orlai legutóbbi értelmezéséről, melyet a MÁV tett közzé: a '60–70-es években a vasúti kocsikat még képekkel szerelték fel, melyek a magyar tájakat, kastélyokat és éppen festményeket ábrázoltak. A hungarológiai reprezentáció eszközeként (magyar múlt, utazás térben/időben) látható volt a '90-es évekig *II. Lajos holttestének megtalálása* is, mégpedig az Orlai változatában.

Eszerint tehát Orlai Petrics Soma festménye értelmezhető korhűségre törekvő, de tökéletlen történelmi tablóként, vagy Petőfi-allegóriaként, netán az elbukott magyar királyság sorsallegóriájaként. Ezt az értelmezési szabadságot látva felmerülhet az olvasóban, hogy a művészet mindig csak értelmezést ad, a történetíráshoz képest eleve értelmezett nézőpontból világítja meg a kiválasztott helyzetet. Orlairól pedig már megírta a szakirodalom többször, hogy az első olyan tudatos festőnk, aki arra törekedett, hogy a festményt mint saját arculatú történelmi felfogása terét használja.³⁴ Üzenjen vele, ha tetszik; allegorikusan, egy saját történelemszemléleti narratíva felmutatásával. Azaz éppen ez a szerep, amelyet festményeinek szánt, hívja fel az értelmező figyelmét a fikcionáltságra.

³³ PAP GÁBOR, *A napút festője – Csontváry Kosztka Tivadar*, Bp., Pódium Műhely Egyesület, 1992.

³⁴ GALAMB (szerk.) 2011, *Orlai Petrics Soma*, i. m.

Vita előtt

Bármit is fogadunk el a fenti művészeti kitekintésből, az tény, hogy II. Lajos halála kapcsán gyakran bonyolódhatunk hasonló helyzetekbe. Úgy tűnik, hogy a kevés forrást sokan sokféle, egymással ütköző nézőpont megjelenítésére is használták az elmúlt majd 500 év során. Ha pedig olvasóként nem érdeklődünk a konfúzus értelmezői narratívák iránt, akkor jó tisztázni, hogy mit tekintünk egy vita előtt bizonyosnak, adatolhatóknak, s mit csak feltételezett, de nem bizonyított-nak. Az a kérdés tehát, hogy milyen tudományos előfeltevések után lehet bármit is kijelenteni.

Ha egy adatot vizsgálunk, elsőként forráskritika alá vesszük: ez esetben ki kell mondani, hogy a középkori írásbeliség latinja külön megtanulandó, pláne annak szerzőnkénti dialektusa, kulturális regisztere miatt. A korszak művelődés-történeti hátterének ismerete nélkül egy lépést sem lehet tenni (mit jelentett az adott szó, mire vonatkozott, hogy használták).³⁵ Azaz amikor Szerémi mesternél valami hangzatos ötletet olvasunk, de ezt nem erősíti meg más forrás, akkor ez nem válik adattá. Ha eddig élt egy tézis, most megjelent egy másik, akkor ennek súlyozásakor esztörténeti kérdésekbe bonyolódunk (egy korszak szemléletét, egy társadalmi csoport felfogását értelmezzük), vagy éppen pedagógiai helyzet-be (egy vita tanítása, a bizonytalan bizonyossága, nem törli-e az érvényét akár a történelmi eseménynek az olvasó/hallgató fejében?). Azaz ha tényleg nem a királyt temették el, vagy nem Fehérváron, akkor az mit szemléltet? Az értelmezői kérdések és válaszok gyakran látszólag kizárják egymást (pláne, ha hiányzik egy elem a fogaskerékből), de ez nem jelenti azt, hogy akkor az egyik szükségszerűen hazudik, torzít, hamisít. Ez az eset fellelhető egy szakmai diskurzuson belül és meg hasonlást okozhat (Kinek van igaza egy Nemeskürty-vitában? Van-e olyan, hogy egy igazság?), de különösen igaz az ún. hivatalos és az alternatív iskola nézeteinek a szembeállításakor. S végül nem mindegy, hogy milyen eszközökkel vívják a küzdelmet az ellenfelek (szakkritika vagy értelmezések ütköznek), s ezáltal a vita adatokról, azok hitelességéről és szerepéről vagy pedig az értelmezések igazságáról szól. Ugyanis egy olyan történeti kérdésben, mint megölték-e Lajos királyt vagy szerencsétlenül belefulladt a 30-50 kg-s lovagi páncéljában egy megáradt patakban, már gondolkodásmódbeli, sőt valósággal népkarakterológiai jellemzők is megmutatkoznak (Hogyan viszonyulunk egy vita során a temetetlen halottainkhoz?).

Az én felfogásomban kulcskérdés, hogy a mindenkor Mohács-vitában tisztázzuk, hogy történeti-történész-i vitában állunk-e, vagy ha nem, akkor milyen diskurzus adja a keretet? Ha igen, akkor sajnos kevés csupán a jószándék vagy az érdeklődő olvasottság, netán a középiskolai latintudás. A történész-i érvrendszer és szakkompetenciák ismeretében kell megszólalni, azaz első a források értelmezése (Mi adott, s az milyen kérdéseket vet fel). Fontos a történetírói iskolák nézőpontjaihoz való viszonyt tisztázni (most milyen forrásokat és milyen elem-

³⁵ L. itt Szebelédi Zsolt írását.

zéseket vonok be a vizsgálatba; s ehhez jelenleg min. félszáz történettudományi iskola szemlélete integrálható). De ugyanígy dönteni kell egy retorikai-logikai bizonyítási és érvelési rend mellett (Mi az, ami kimondható, hogy adat? Mi az, ami feltevés? Hogyan építem fel az érvelésemet?). Ezután tisztázható az elmondás, a narráció választható módja és műfaja (adatközlés, szakmonográfia, tudományos ismeretterjesztő diskurzusba lépünk-e be?), s csak ezt követi a személyes hang és érzékenység, a szemléltető analógiák esetleges modelljének az érvényesítése.

A végső következtetéseim tehát a leírtak alapján a következők. Mivel hiányzik a *corpus delicti*, a régészet, antropológia, klinikai patológia egy Jagelló-állkapocs beazonosítása híján zárt kapukat döngtet. Ingoványos a talaj a történettudomány számára is: a király halála bizonyos, de a gyér számú, műfajú etc. forrás alapján nincs a király halála és temetése körüli bonyodalmak nagy részére biztos magyarázat, csak erős feltevések. A királyi ékszerek és sírmellékletek, a tárgyi néprajz, muzeológia kellékei valaha léteztek, amint a temetési beszédek és díszítmények, ezekről forrás (oklevél, festmény) referál. Tehát valakik megtalálták és eltemették Lajos király holttestét, és továbbbították a mellékleteket a megfelelő személyeknek; ma azonban már ezek a bizonyítékok nem vizsgálhatóak. A Sárffy-levél, a legfőbb bizonyíték leginkább irodalom- és művelődéstörténeti értékű forrás (a retorikai és világszemléleti panelek arra engednek következtetni, hogy a jelentés lényege, hogy a holtat királyhoz illő modorban mutassa be). Szerémi mester rémhistóriáit nehéz bizonyítani, de cáfolni is (egyéb forrás híján), de inkább tűnik a szellemi folklórhoz tartozó írásnak (torztükröként korrajznak), mintsem hiteles forrásnak az a háromféle verzió, amit a király halálával kapcsolatban rögzített. S végül a historiográfia, az elmúlt félévezred tanulságai arra engednek következtetni, hogy szegény II. Lajos halála a temetése után már érdektelen volt, hangsúlyozottan történeti értelemben. Ellenben irodalmi vagy művészeti szinten egyáltalán nem volt az, amennyiben a narráció allegória (festészet, film vagy éppen sci-fi). Ez a terep azonban már bárki számára nyitott, aki kellő érdekeltséget érez a téma iránt, és van annyi víziója II. Lajos halálához, mint akár a magyar focihoz.

CSORBA, DÁVID

Le syndrome de Mohács ou la mort de Louis II (1526) d'un point de vue historiographique

J'ai composé cette synthèse historiographique qui suit dans l'objectif d'illustrer les diverses interprétations auxquelles le topos *Mohács* et les narrations du décès du monarque ont donné l'occasion dans les publications scientifiques, mais aussi dans le discours public. Je fournirai donc une rapide évaluation du concept *Mohács*, puis je synthétiserai les divers points de vue desquels la mort de Louis II avait été narrée, permettant la fabrication de récits idéologiques et de véritables théories de complot. Le sujet étant très large, je ne peux qu'esquisser les approches principales – la peinture historique de l'âge des réformes sera le seul genre dans lequel je donnerai quelques analyses plus

détaillées afin d'élucider le champ multiforme d'interprétations. L'étude d'une peinture – préparée par Soma Orlai Petrics, en 1851 – me donnera l'occasion d'illustrer combien il est facile de produire de nouvelles théories, surtout si le symbolisme des textes (ici: de la peinture en question) le permettent. L'objectif de cette synthèse historiographique est d'élucider la place des débats actuels autour de Mohács dans un espace communicationnel vieux de 500 ans. Récemment deux médecins de Szombathely ont publié une réévaluation de l'analyse de la denture de Louis II, mais la lecture visiblement dilettante qu'ils proposent des documents historiques, malgré son succès médiatique indiscutable, n'est nullement convaincante. Certes, le public apprécie toujours les nouvelles interprétations audacieuses, mais si l'on veut avancer une argumentation prise au sérieux par les historiens également, il faut respecter la méthodologie scientifique du métier. C'est pourquoi j'ai accepté l'invitation de Farkas Gábor Farkas à publier une synthèse historique de la problématique.

Keywords: historiography, allegorical painting, debate on reading, narration as fiction, conspiracy theory, alternative history.

**Székely írásos verskompiláció magyar nyelven
Ágost wolfenbütteli herceg *florilegium*ából**

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek egy különös kis kéziratát végiglapozva eddig ismeretlen magyar nyelvű szövegemlékre bukkanhatunk. Ez már önmagában is jelentős lenne, hát még, ha hozzátesszük a meglepő tényt, hogy a töredéket székely írással jegyezték le.¹ Ráadásul ez a bejegyzés, amelyet a székely írás szakirodalmának hagyományát követve ezentúl Wolfenbütteli Emléknek nevezünk, szövegkörnyezetéből is kéri. A híres bibliofil, könyvtáralapító Ágost, braunschweig-wolfenbütteli herceg (1579–1666) kézírásos *florilegium*ában található. A possessorbejegyzés alapján a könyvecskét még gyermekkorában, 1592-ben kezdte el vezetni, és írásképeének nagymértékű változása alapján feltételezhetjük, hogy még évekig szorgalmasan jegyzetelt bele. Az összesen 584 számozott oldalból álló gyűjtemény első 437 lapján egyesével számozott latin nyelvű szentenciákat olvashatunk. Legtöbbjük klasszikus auctoroktól, egyházatyáktól származik, de találunk köztük néhány humanista szerzőt és elég sok forrásmegjelölés nélküli közmondást, proverbiumot is. A 437. oldalon véget érnek a szentenciák, és utána már csak üres lapok következnek a kis könyvben. Kivéve a 438. oldalt, amelyen az „Alphabetum Valach” cím alatt a cirill ábécé román változatát találjuk, alatta pedig latin betűkkel a cirill jelek betűnevét olvashatjuk; ezt követi a lap alsó felén a székely írásos szöveg.² A székelyek és a románok földrajzi szomszédsága alapján feltételezhetjük, hogy a cirill betűk és a székely írásos sorok egyszerre kerültek be vendégszöveggént a magánhasználatra készült gyűjteménybe.

Ágost életútja részben válaszokat adhat arra, hogyan került jegyzetfüzetébe székely írásos szöveg. Dannenbergben született 1579. április 10-én, és tizenöt éves koráig itt végezte tanulmányait, és itt kezdte meg az említett *florilegium*ot is. Ezután kezdődött évekig tartó peregrinációja, amelynek során Rostockban, Tübingenben, Strasbourg-ban, később pedig Padovában is tanult, megjárta Rómát, Szicíliát, Máltát, majd Németalföldet, Angliát és Franciaországot is. Tanulmányútja több volt, mint az arisztokrata ifjak korabeli Kavaliertourja. Tübingenben

¹ A dolgozatban a szakirodalomban egyre elterjedtebb *székely írás* terminust használjuk a közkeletű (*székely* vagy *magyar*) *rovásírás* helyett. Az elnevezés indoklására: VÁSÁRY István, *A magyar rovásírás. A kutatás története és mai helyzete = Keletkutatás*, 1974, 165; SÁNDOR Klára, *A székely írás nyomában*, Bp., Typotex, 2014, 18–23. Vö: TUBAY Tiziano, *A székely írás kutatásának története*, Bp., OSZK, 2015, 97, 144, 146–147.

² Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (a továbbiakban: HAB), Cod. Guelf. 22 Noviss. 8°, 438.

majdnem három évig tartózkodott (1595-től 1597-ig), és ezalatt többé-kevésbé elmélyült a teológia, a jog, a történelem és a csillagászat tudományában.³ Híres könyvtára, amelyet még uralkodása előtt, hitzakeri rezidenciáján gyűjteni kezdett, nem csupán a főúri reprezentációt szolgálta, a herceg ambíciója ugyanis az volt, hogy univerzális, tudományos célokra is használható gyűjteményt hagyjon hátra, a könyvtár katalógusát pedig saját kezűleg vezette, egyénileg kidolgozott módszer alapján.⁴ Tagja volt a német barokk legnagyobb irodalmi társaságának, a Fruchtbringende Gesellschaftnak, amelyben a „der Befreiende” – a Megszabadító – nevet viselte.⁵ Gustavus Selenus álnév alatt maga is írt és kiadott két könyvet. Az egyik egy alapos sakk-könyv 1616-ból, a másik pedig az 1624-ben kiadott kriptográfiai műve, amely később még fontos lesz: *Cryptomenytices et Cryptographiae libri IX*.⁶ Ezen kívül kegyességi műveket is megjelentetett,⁷ sőt egy darabig Luther bibliafordítását is szeretete volna átdolgozni.⁸

A magyar nyelvű vendégszöveget hordozó kézírásos szentenciagyűjtemény egy ifjú arisztokrata humanista nevelődésébe, műveltségébe nyújt betekintést. Amikor Ágost Strاسبourgbán járt, a freiburgi egyetem matematika- és retorikatanára, Joseph Lang az igen nagy sikernek örvendő florilegiumának egyik kiadását a fiatal hercegnek ajánlotta.⁹ Talán ennek a műnek is köszönhető, hogy Ágost a tanulmányai idejében készített jegyzeteit megőrizte, és hogy több locus communis és szentenciagyűjteménye is fennmaradt dannenbergi, rostocki és tübingeni éveiből. Ezek nagyrészt szentírási és klasszikus latin szerzőktől származó idézeteket tartalmaznak.¹⁰ Ezek között találjuk a most felfedezett székely írásos

³ Az eddigi legrészletesebb életrajzát az alábbi, sajnos kiadatlan doktori disszertációban találjuk meg: PERRIN-MARSOL, Alice, *Échanges culturels entre le royaume de France et le Saint-Empire: La présence française au sein de la bibliothèque*, doktori disszertáció, Université de Tours, téma-vezető: Gérald Chaix, 2005, I, 23–33.

⁴ Ulrich Johannes SCHNEIDER, *Repräsentation und Operation, Anmerkungen zu Augusts Bücherwelt = Bibliothek als Archiv*, hrsg. Hans Erich Bödeker und Anne Saada, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 221), 155–169.

⁵ Fruchtbringende Gesellschaft, *Der Fruchtbringenden Gesellschaft geöffneter Erzschein, Das Köthener Gesellschaftsbuch Fürst Ludwigs I. von Anhalt-Köthen 1617–1650*, hrsg. Klaus Conermann, Band 3: *Die Mitglieder der Fruchtbringenden Gesellschaft 1617–1650*, Weinheim, VCH, 1985, 243–245.

⁶ *Das Schach- oder König-Spiel*, Leipzig, Henning Grosse – Lorenz Kober, 1616; *Cryptomenytices et Cryptographiae Libri IX*, Lüneburg, Stern, 1624.

⁷ *Die Geschichte Von des Herrn Jesu des Gesalbten Leyden, Sterben und Begräbnisse*, Lüneburg, Stern, 1640; *Evangelische Kirchenharmonie*, Wolfenbüttel, Stern, 1644–1645.

⁸ Ettől a saját patrónussága alatt működő helmstedti egyetem teológusai eltanácsolták: OTTE, Wolf-Dieter, *Herzog August und die Revision der deutschen Lutherbibel = Wolfenbütteler Beiträge*, 5(1982), 53–82.

⁹ Az átnézett kiadás: LANG, Joseph, *Anthologia sive Florilegium rerum et materiarum selectarum*, Strasbourg, Josias Staedel, 1674. A dedikáció kelte: 1598. március 30.

¹⁰ A már említett kívül: *Loci communes philosophici*, HAB, 18 Noviss. 8°; *Dicta quadam sacrae scripturae*, HAB, 21 Noviss. 8°; *Augusti junioris ducis Brunswicensis et Luneburgensis*

emléket őrző gyűjteményt is. A kérdés már csak az, milyen körülmények között kerülhetett a magyar vendégszöveg a kézírásos florilegiumba.

Amellett, hogy a magyarországi könyvészet az Ágost herceg által gyűjtött nagyszámú hungaricát és a kilenc wolfenbütteli Corvinát számon tartja, személyes magyar kapcsolatai nem igazán ismertek, noha élete későbbi szakaszában, mint a legtöbb európai uralkodó, ő is érdeklődött a magyarországi események miatt, elsősorban a török veszély miatt.¹¹ Fiatalkori éveinek magyarországi és erdélyi kapcsolatairól tanulmányai lehetnek árulkodóak. Ha feltételezzük, hogy gyermekkorában elkezdett füzetét egyetemi éveire is magával vitte, akkor érdemes felvetni a kérdést, hogy a korabeli dokumentumok tanúsága szerint kikkel találkozhatott a magyarországi és erdélyi diákok közül útja során. Az ifjú Ágost két peregrinációs albuma is fennmaradt, az egyikbe a Német-római Császárság arisztokratáitól, a másikba pedig neves német professzoroktól, tudósoktól gyűjtött mottókat. Magyar vonatkozást sajnos egyikben sem találunk.¹²

Viszont az egyetemi anyakönyvekben Ágost herceg idejéből már fel-feltűnik néhány magyar név. Velük Ágost valószínűleg személyesen is találkozott. A székely írással eddig egyiküket sem hozta kapcsolatba a szakirodalom, mindenesetre nincs kizárva, hogy köztük lehet az, akitől a jegyzetfüzet székely írásos szövege származik, vagy aki a szövegre felhívta Ágost herceg figyelmét. Rostockban

Loci communes in iuventute ipsius solummodo inchoati, 2 kötet, HAB, Cod. Guelf. 14–15. Aug. 2° (Utóbbi kétkötetes gyűjteményében a közhelyek rubrikái nagyrészt üresen maradtak, Ágost nem gyűjtött a címek alá idézeteket. Az első kötet possessorbejegyzése alapján pontosan datálhatjuk a megkezdett gyűjteményt: Tübingen, 1596). L. HESS, Gilbert, *Fundamente fürstlicher Tugend, Zum Stellenwert der Sentenz im Rahmen der voruniversitären Ausbildung Herzog Augusts d. J. von Braunschweig Lüneburg (1579–1666) = Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen, Zur Wissenskompilatorik in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Frank Büttner, Markus Friedrich, Helmut Zedelmaier, Münster, LIT Verlag, 2003, 131–173.

¹¹ RMK II 38 (RMNy 69), RMK I 25 (RMNy 90), RMNy 170, RMNy 178, RMNy 191A, RMNy 191B, RMNy 192A, RMK I 53 (RMNy 194), RMK I 55 (RMNy 205), RMK I 56 (RMNy 207), RMNy 222, RMK II 117 (RMNy 256), RMNy 993A, RMNy 1033, RMK II 355 (RMNy 1054), RMNy 1066, RMK II 356 (RMNy 1068), RMNy 1159, RMNy 1181, RMNy 1260A; NÉMETH S., Katalin, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, München, Saur, 1993; VISKOLCZ Noémi, *Corvinák Bécsben a 16–18. században, Görög szerzők latin fordításai = Magyar Könyvszemle*, 2008, 272–291, 282–285; MILDE, Wolfgang, *Die Wolfenbütteler Corvinen*, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1995 (Ausstellungskataloge der Herzog-August-Bibliothek Nr. 58); *Corvina Augusta: die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, hrsg. Edina Zsupán, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae, 2014. – Ágost herceget ágensei látták el hírekkel, egyikük Zrínyi Miklós végzetes vadászbeszámolója is beszámolt: HOFFMANN Gizella, „Von des Graffen Nicolas Serini todt...”: Adalék Zrínyi Miklós halálának hiteles történetéhez egy korabeli ágensi jelentés tükrében = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2013, 467–472.

¹² HAB, Cod. Guelf. 230 Noviss. 8° és HAB Cod. Guelf. 84.6 Aug. 4°. Utóbbi, az arisztokratáktól kapott bejegyzéseket tartalmazó album facsimile kiadásban is átlapozható: Herzog AUGUST d. J. zu Braunschweig und Lüneburg, *Stammbuch 1594–1604*, hrsg. Wolfgang Harms und Maria von Katte, Stuttgart, Verlag Müller und Schindler, 1979.

a herceg 1594. április 13-án matrikulált, majd nem sokkal ezután – a kor szokásainak megfelelően – a rangjának kijáró tiszteletből megválasztották az egyetem rektorának.¹³ Az ő rektorsága idején, augusztusban írta be magát az egyetem anyakönyvébe „Thobias Albinus”, aki a származását „Ungaris Belensis”-ként tüntette fel,¹⁴ vagyis talán a ma a romániai Arad megyében található Bélből származott, vagy esetleg – mint azt egy újabb forráskiadás felveti – a felső-magyarországi Szepesbéláról (Spišska Belá).¹⁵ Rostocktól elbúcsúzva Ágost Tübingenbe ment, ahol 1595. november 9-én került a neve a matrikulába.¹⁶ Az egyetemen, ahol kivételesen hosszú időt, három évet is eltöltött, hamarosan szintén rektorra választották, és az ő hivatala alatt, 1597. március 8-án érkezett az egyetemre egy bizonyos Békési Gáspár Erdélyből („Casparus Bekesi Transylvanius”).¹⁷ A strasbourgi protestáns akadémiára érkezve a herceg talán ott találhatta az erdélyi születésű Hodgyai Mártont és a besztecei szász Mathias Teschnert.¹⁸ Strasbourg után Ágost rövid időre hazatért, majd 1598-tól új peregrinációba fogott, célpontja ezúttal Padova volt. Ott tartózkodása idején egy bizonyos Ceglédi János volt a juristák magyar nációnak elnöke. Ceglédi 1597. január 23-án iratkozott be az egyetemre, elnöki tisztségére 1597. augusztus 1-jén választották meg, és a következő év július 31-én még bizonyosan az egyetemen volt, ekkor ugyanis nagylelkűen felajánlott egy komolyabb összeget az anatómus Julius Casserius Placentinus (1552?–1616) számára.¹⁹ Az egyetem magyar anyanyelvű diákjai közül ekkor talán még Padovában tartózkodott Márk (Marci?) András is („Andreas Marci, Transsylvanus Nobilis”), aki 1597. április 20-án írta be nevét a matrikulába.²⁰ Hogy ezek a kétségkívül humanista műveltségű magyar egyetemjárók ismerhették-e a székely írást, afelől nem lehetünk bizonyosak. Néhány évvel Ágost

¹³ 1593. Mich. 349, 58.: 1594. április 13. HOFMEISTER, Adolph, *Die Matrikel der Universität Rostock II. Mich. 1499 – Ost. 1611*, Rostock, Stillerschen Hof- und Universitäts-Buchhandlung, 1891, 245.

¹⁴ 1594. Ost. 350, 68. 1594. augusztus (a pontos nap nincs feltüntetve). *Uo.*, 246.

¹⁵ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon: 1526–1700*, Bp., az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2014 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17), 227.

¹⁶ 224, 14, 1595. november 9. HERMELINK, Heinrich, *Die Matrikeln der Universität Tübingen: I. Band: 1477–1600*, Stuttgart, Kohlhammer, 1906, 724.

¹⁷ 226, 63, 1597. március 8. *Uo.*, 732.

¹⁸ Hoggeus Martinus 1596-ban érkezett Strasbourgba heidelbergi tanulmányai után, további útjáról nem tudunk. Matthias Teschner 1597-ben kezdte meg ottani tanulmányait, ennél többet róla sem tudni. Mindkettőt l. SZÖGI 2014, i.m. 227.

¹⁹ VERESS Endre, *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*, Bp., Stephanaeum Nyomda, 1915 (Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium, I), 107, 108. Felajánlásáról l. *Uo.*, 108: „Gratitudinis ergo pro Excell^{mo} Julio Placentino, pro anatomicis eius... laboribus instituta, videlicet pro duobus candelabris argenteis, quae ipsi muneris loco oblata sunt, Dominus Joannes Ceglidius Ungarus [dedit] 15 libras.”

²⁰ *Uo.*, 108. Talán azonos Szepsiszentgyörgyi Márk Andrásal (Andreas Marcus), Kovacsóczy Farkas fiainak nevelőjével. A könyvészet a brassói Paul Benkner és Kertsi Anna, valamint Kovacsóczy

herceg érkezése előtt Rómából hazatérve, egészen pontosan 1596. október 27-én Padovában jár Szenci Molnár Albert is.²¹ Az a Szenci Molnár, aki az 1609-ben befejezett magyar nyelvtanában (*Novae grammaticae Ungaricae libri duo*) nem-hogy maga soha sem látott ilyen írást, de még olyan emberrel sem találkozott, aki ismerné a jeleket.²²

Hogy miért került Ágost jegyzetfüzetébe a most talált szöveg, azt akár azzal is magyarázhatjuk, hogy magyar anyanyelvű peregrinusoknál adatolhatóan szokás volt egymás albumába székely írással írni egy-két sort.²³ Ugyanakkor érde-

Farkas és Kendi Krisztina házasságára szerzett latin lakodalmi verseit tartja számon: RMNy 723, RMK II 243 (RMNy 724).

²¹ Uo., 107.

²² Szabó Károly szerint Szenci Molnár megjegyzése arra utal, hogy Székelyföldön kívül mennyire nem ismerték még a magyar tudósok ezt az írást, l. Szabó Károly, *A regi hun-szekely irasrol = Budapesti Szemle*, V, 1866, 114–143, itt: 125. A latin szövegrészt újra közölte SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., MTA, 1915, 6. A humanista történétírók és nyelvészek székely írással kapcsolatos vélekedései között említi Szenci Molnár felhívását: KOMLÓSSY Gyöngyi, *Ősi betűk – mitikus történelem = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006, 529–538, 533. – Horváth Iván Szenci Molnár álláspontját a történétírók induktív és deduktív munkamódszerének zavarával hozta összefüggésbe: „a magyar történétírók nem feltétlenül az indukció útját járták. Nem feltétlenül egy általuk személyesen megfigyelt jelenséget (a székelyeknek van ábécéjük) magyaráztak mesével (a szkítáknak, illetve a hunoknak volt ábécéjük). Az is lehet, hogy deduktívan jártak el. Lehet, hogy az ő forrásaikban is szerepelt a szkíták, illetve a hunok ábécéje, és ebből vezették le, hogy ha a hunoknak volt, akkor a hun ivadék székelyeknek is ábécéjüknek lennie kell. A kétféle (deduktív és induktív) szempont összeütközése már a magyar nyelvtanát 1609-ben bevégző Szenci Molnár Albertnek nehézséget okozott.” HORVÁTH IVÁN, *A székely rovásírás és a latin–magyar ábécé = A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. Szegedy-Maszácz Mihály, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Bp., Gondolat, 2007, 36–48, 41. Hálózati elérése: <http://villany-spenot.hu/villany-spenot/#/fejezetek/RoWXDb19RR-OINlb0kn-Bg> (letöltés: 2016. 01. 28.)

²³ Több bejegyzés ismeretes peregrinációs albumokból. Sebestyén Gyula (1864–1946) monográfiájában ifj. Kismarjai Veszeli Pál emlékkönyvének Komáromi Csipkés Györgytől (1628–1678) származó 1653-as és Miskolczi Csulyak Gáspártól (1627–1699) származó 1654-es székely írásos bejegyzéseket ismertette. l. SEBESTYÉN 1915, i. m. 111. Másolatuk megtalálható Toldy Ferenc iratai között az MTA KIK Kézirattárában, jelzete: Rui. 4r. 257/9. Később Jakó Zsigmond figyelt fel Miskolczi Csulyak Gáspár apjának, Miskolczi Csulyak Istvánnak (1575–1645) az egyetemi tanulmányai befejezését követően is bővülő peregrinációs albumában székely írásos bejegyzésekre, vö. JAKÓ ZSIGMOND, *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma*, Szeged, 1972 (Irodalomtörténeti Dolgozatok, 71), 59–72. Az emlékkönyvbe Csulai György (†1660) szentírási idézetet írt be székely betűkkel 1644-ben, Csulai pontatlan idézetét Huszti Nagy Zsigmond korrigálta szintén székely betűkkel 1715 körül. A bejegyzések bemutatását és fényképhasonmását l. BENKŐ Elek, *Rovásírásos bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában = Erdélyi Múzeum*, 1993, 1–2, 81–82. A 18. századból Petrus Dominicus Rosius à Porta (1733–1806) peregrinációs albumából ismeretes Németi Sámuel 1752-es székely írásos bejegyzése, l. BERNHARD, Jan Andrea, *Petrus Dominicus Rosius à Porta peregrinációs albuma*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001, 79; Arra, hogy a peregrinációs albumokban többször megjelenő székely írás a műveltséggel való kérdéses lehetett, SÁNDOR 2014, i. m. 272–274; Uő, *A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei = Magyar őstörténet, Tudomány és hagyományörzés*, szerk. Sudár Balázs, Szentpéteri József,

mes Ágost herceg kriptográfiai érdeklődésének szempontjából is megvizsgálni a székely írás jelentőségét. A székely jelek titkosírásként való használatára van néhány példánk, a legtöbb a herceg florilegiumánál későbbi. Szamosközy István (1570–1612) az 1587-es évről készített magyar nyelvű történelmi feljegyzéseiben, illetve az 1604-es év kapcsán írott latin versében is bizonyos kényesebb szöveghelyeket székely írással titkosított. Utóbbi latin vers Rudolf császár ellen íródott, és a székely betűkkel írott részek elhagyása nélkül akár úgy is tűnhetne, hogy szerzője kifejezetten dicsőíti benne az uralkodót.²⁴ Két további árulkodó példánk is van. VII. Lázár János (1703–1772), az erdélyi országgyűlés követétől bécsi tartózkodása idején, 1738-ban azért keveredett gyanúba a nála házkutatást végző hatóság előtt, mert birtokában volt néhány székely írással készült iratnak, amely apjától, III. Lázár Györgytől (1675–1716), és nagyapjától, IV. Lázár Imrétől (?–1686) maradt rá. Három levélről van szó, amelyek közül az egyik szerzője és tartalma ismeretlen. A második levélben III. Lázár György Bethlen Miklós kancellárnak az őt ért hűtlenségi vádakkal kapcsolatos mentségét másolja le székely írással; a harmadik levelet IV. Lázár Imre írta, tartalmát viszont nem ismerjük. Annyit tudunk még erről az utóbbi két levélről, hogy mindegyik megadja a székely ábécét is. Ennyiben tehát a titkosítás szándéka kétségsbe vonható.²⁵ A 18. századból Zakarjás János (1720?–1772) jezsuita misszionárius levelezését is megemlíthetjük. Zakarjás dél-amerikai térítő útjáról és limai tapasztalatairól előljárójának, Bartakovics Józsefnek írott latin nyelvű levelekben számolt be. Az érzékenyebb részleteket azonban, amelyekben a keresztény hittérítők és a rab-szolga-kereskedők által elkövetett kegyetlenségekről van szó, magyarul írta meg, és ha ennél is nagyobb biztonságban akarta tudni mondandóját, akkor székely írással még sifírozta is. Dél-Amerikában ez a módszer igen hatásos lehetett, hiszen az ottani egyházi és világi hatóságok magyarul nem tudhattak, és a székely írást sem igen ismerhették.²⁶

Petres Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna, Bp., MTA BTK, 2014, 329–342, itt: 336–337; Sándor Klára téves azonosítását (miszerint Petrus Dominicusnak a debreceni teológiatanára a Csíkszentmihályi/Csíkszentmihályi Feliratot lemásoló Szilágyi Sámuel volt) Zsupos Zoltán igazította ki: Debrecenben Piskárosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) tanított, nem az erdélyi Királyi Tábla ülnöke, báró Szilágyi Sámuel (?–1771), l. Zsupos Zoltán, *A székely írásról*, Bp., magánkiadás, 2015, 22; Vö. továbbá: TUBAY 2015, i. m. 89–92, 163–164.

²⁴ Budapest, Egyetemi Könyvtár, B2 LEO 1358, 55v, ill. B2 LEO 272, 41v. Sebestyén mellett, hogy a szöveget kiadta, kiemelte a székely írás titkosírásként való használatának jelenségét. L. SEBESTYÉN 2015, i. m. 87–90. – A magyar nyelvű titkosírásról újabb színes fényképhasonmást közölt: HORVÁTH Iván, HARANGOZÓ Ádám, NÉMETH Nikolett, TUBAY Tiziano, *A Nikolsburgi Ábécé hitelességének kérdése, Előzetes közlemény = Szöveg – Emlék – Kép*, szerk. Boka László, P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK–Gondolat, 2011, 76–90, itt: 80. Révay Tivadar Sebestyén könyvében olvasható műfordításával szemben Jutai Péter szó szerinti fordítását közölte és Szamosközynek a székely írással kapcsolatos attitűdjét elemezte: SÁNDOR 2014, i. m. 231–236, itt: 235.

²⁵ SEBESTYÉN 1915, i. m. 57–58.; Zsupos Zoltán 2015, i. m. 2015, 12–19.

²⁶ A levelek magyar fordítása: Zakarjás János és Fáy Dávid délamerikai jezsuita misszionáriusok uti levelei = *Földrajzi Közlemények*, 1910, 115–128, 215–236. A levelek eredeti, latin szövegét

A székely írás jeleinek titkosírásként való használata jó érv lehet mellett, hogy a székely ábécé a korban nem lehetett széles körben ismert.²⁷ Azt azonban tudnunk kell, hogy már a koraujkorban is tisztában voltak azzal, hogy az ún. monoalfabetikus titkosírásokat – vagyis amelyekben minden betűnek pontosan egy titkos jel felel meg – könnyen fel lehet törni, főleg ha tudjuk, milyen nyelven van a szöveg, és hogy nagyjából milyen az adott nyelv írásában az egyes betűk és betűkapcsolatok gyakorisága. Ezért már a 16–17. században is polialfabetikus titkosírásokat, bonyolult kódácsokat vagy a titkolni vágyott tulajdonneveket számokkal helyettesítő nomenklátorokat használtak, amelyeket a kulcs nélkül legfeljebb komoly kombinatorikai ismeretek birtokában és hosszas próbálkozások árán lehetett megfejteni.²⁸ Wolfenbütteli Ágost kriptográfiai művében is ilyen korszerű módszerekről olvashatunk.

Miért kapcsolhatjuk mégis a most előkerült székely írásos emléket Ágost herceg kriptográfiai érdeklődéséhez? Láng Benedek a kora újkori titkosírásokról írott monográfiájában arra hívja fel a figyelmünket, hogy mágikus, alkímiai és kabballisztikus szövegekben is gyakran találhatunk monoalfabetikus titkosírással írt részteket. Láng úgy látja, hogy ezeknek az nagyon könnyen feltörhető titkosírásoknak általában nem az üzenet elrejtése volt a funkciója, hanem éppen ellenkezőleg, a figyelemfelhívás, az adott részlet fontosságának a kiemelése. Erre látunk példát a *Rúnák könyve* (*Liber runarum*) néven ismert középkori mágikus kéziratban is, amelyben skandináv rúnák jelölik a bolygószellemeknek a talizmánokra írandó nevét.²⁹ A különleges, ritka vagy egyszerűen csak a latin ábécé jeleitől eltérő írássok tehát, ha nem biztosították is mindig a szöveg titkosságát, arra mindenképpen alkalmasak voltak, hogy a beavatottság, a misztérium érzetét felkeltsék. Ráadásul bármennyire gyenge is egy monoalfabetikus titkosírás, és bármennyire tudatában voltak is ennek a téma koraujkori szakértői, a herceg kriptográfiai műveltségét áttekintve nagyon is úgy tűnik, hogy a ritka ábécéknek igenis helyük volt a titkosírásokról szóló művekben. Nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a bibliofil herceg római könyvgynőke maga az egyiptomi hieroglifák megfejtésére is vállalkozó, több keleti nyelven is értő nyelvtudós, Athanasius Kircher volt.³⁰

Boglár Lajos rendezte sajtó alá: BOGLÁR Lajos, *The Ethnographic Legacy of Eighteenth Century Hungarian Travellers in South America = Acta Ethnographica*, 1955, 313–358. Zakarjás levelének székely írásos vonatkozását és a székely jelekkel való sifírozást Vásáry István említette először, l. VÁSÁRY 1974, i. m. 166. A titkosírásként való használatról l. LÁNG Benedek, *Titkosírás a kora újkori Magyarországon*, Bp., Balassi Kiadó, 2015, 170–171. Vö. TUBAY 2015, i. m. 99–100.

²⁷ Erre először SEBESTYÉN 1915, i. m. 4. hívta fel a figyelmet. A székely írásról ezért is nehéz feltételezni, hogy bűvöpatakként századokig létezett, vö. HORVÁTH, HARANGOZÓ, NÉMETH, TUBAY 2015, i. m. 76.

²⁸ LÁNG 2015, 25–28, 31–41, 48–65; l. még LÁNG Benedek, *Zrínyi Miklós titkosírása = Irodalomtudományi Közlemények*, 2013, 195–200.

²⁹ LÁNG 2013, i. m. 167–169.

³⁰ HÄRTEL, Helmar, *Duke August and his Book Agents = A Treasure House of Books: The Library of Duke August of Brunswick-Wolfenbüttel*, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1998 (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 75), 1998, 105–118, 115–116.

Az imént említett skandináv rúnákat – a „normann” ábécét – a herceg kriptográfiai műve számára is kimetszette számos egyéb különleges ábécé társaságában. A könyvben ugyanis egy egész fejezet foglalkozik a ritka betűkészletekkel, köztük Pharamondnak, a frankok mondabeli első királyának, valamint Nagy Károlynak az állítólagos ábécéjével.³¹ Két további fejezet pedig azt tárgyalja, hogyan lehet új, ismeretlen karaktereket alkotni.³² Mint Gerhard F. Strasser a herceg kriptográfiai gyűjteményét tanulmányozva megállapítja, a rúnairások illusztrációját Agost herceg Peter Lindenberger *Hypotyposis Arcium, Palatiorum, Librorum, Pyramidum* című könyvéből (1592) vette át.³³ Azonban nem ez az egyetlen mű a Wolfenbüttelben megtalálható kriptográfiai gyűjteményben, amely a különféle ábécék történetét és titkosírásként való használatát tárgyalja. Blaise de Vigenère könyve például a héber ábécé és a kabbalisztikus-alkímiai számmisztika segítségével alkot titkosírási rendszert, sőt odáig merészkedik, hogy misztikus magyarázatot ad Mózes könyveihez. A héberen kívül a görög, az örmény, a kopt, a glagolita, az etruszk és még néhány más ábécé történetével is megismerteti olvasóját. Nagy Károlynak kétféle ábécét is tulajdonít, ezek egyikét állítólag a Szászországban felállított inkvizíció használta.³⁴

A héber betűk és a kabbala kriptográfiai jelentőségét a titkosírás egyik nagy klasszikusa, Johannes Trithemius (1462–1516), Sponheim apátja, a természetes mágia mestere alapozta meg.³⁵ A héber betűk számértékének természetesen nála is nagy szerepe van, de művének különlegessége abban áll, hogy első olvasásra a telepátia különféle módozatairól szól, vagyis arról, hogyan lehet démonok és szellemek segítségével – akiket egyébként a szerző néven is nevez – távolról üzeneteket célba juttatni. A könyv látszólag mágikus halandzsanyelven írott részleteit megfejtve azonban arra jöhet rá a könyv olvasója, hogy Trithemius valódi témája a titkosírás, jóllehet a gyanút, hogy a könyv bizonyos részei mégiscsak mágikus praktikákat tárgyalnak, a kutatóknak máig nem sikerült megnyugtató módon eloszlatniuk.³⁶ Agost herceg művének egyik legfontosabb forrása éppen

³¹ SELENUS, Gustavus [August zu Braunschweig-Lüneburg] 1624, i. m. lib. VI, cap. 3, 281–283, a fejezet címe: *Comparatione nobis inusitatarum Literarum*.

³² Uo., lib. VI, cap. 5., 290, *De fabricatione novarum Ciferarum*, cap. 6., 291, *De Formatione novarum Cifrarum, ex virgulis & alijs characteribus*.

³³ LINDENBERGER, Peter, *Hypotyposis Arcium, Palatiorum, Librorum, Pyramidum*, Frankfurt/Main, Johann Wechel, 1592 (HAB, A: 149 Quodl.). L. STRASSER, Gerhard F., *Die kryptographische Sammlung Herzog Augusts: Vom Quellenmaterial für seine „Cryptomenytices zu einem Schwerpunkt in seiner Bibliothek = Wolfenbütteler Beiträge*, 1982, 83–121, 89.

³⁴ de VIGENÈRE, Blaise, *Traicté des chiffres ou secretes manieres d’escrire*, Paris, Abel L’Angelier, 1586, 339v (HAB A: 6 Rhet).

³⁵ TRITHEMIUS, Johannes, *Steganographia, hoc est: Ars per occultam scripturam animi sui voluntatem absentibus aperiendi certa*, Frankfurt/Main, Mathias Becker, 1606 (HAB, A: 33 Rhetorica); Uő, *Steganographia nec non claviculae Salomonis Germani*, Köln, Egmond, 1635 (HAB, M: Fb 107).

³⁶ STRASSER, Gerhard F., *Herzog Augusts Handbuch der Kryptographie: Apologie des Trithemius und wissenschaftliches Sammelwerk = Wolfenbütteler Beiträge*, 1988, 99–120.

Trithemius volt, akinek munkásságát igyekezett megszabadítani a misztikus máztól. Ugyanakkor a telepátia Ágostnál is némi figyelmet kap. Daniel Schwentertől, az orientalisztika és a matematika altdorfi professzorától, aki az első német nyelvű kriptográfiai – és egyben a titkosírás mágikus vonatkozásait is tárgyaló – könyv szerzője, Ágost kritika nélkül átvesz egy passzust, amely szerint két barát, ha megisznak egymás véréből néhány cseppet, később szimpatikus úton kommunikálhatnak egymással a távolból.³⁷

A herceg kriptográfiai értekezésében a székely írásnak nincs nyoma. Az eddigiek alapján viszont nyugodtan mondhatjuk, hogy Ágost herceget a gyakorlatban is használható, nehezen feltörhető titkosírások mellett a különleges ábécék is érdekelték, történeti értéküket megbecsülte, és mágikus használatuk sem lehetett idegen tőle. Kircherrel való kapcsolata és a a keleti nyelvekhez szintén értő Schwenter idézése arra is rávilágíthat, hogy a kriptográfia iránti érdeklődés nála is összekapcsolódott némi orientalista kíváncsisággal. Ebbe a képbe tökéletesen beleillik a magyarországi humanistáknak az az elmélete, amely a magyar népet a keleti szkitákkal, nyelvüket és írásukat pedig a szintén jobbról balra író héberrel rokonította. A fentiek fényében nem tűnik valószínűtlennek, hogy Ágost, aki már talán a tanulmányai idején is érdeklődött a kriptográfia iránt, maga kérte, vagy legalábbis szívesen vette, hogy valaki beleírjon a florilegiumába egy cirill betűs ábécét és egy székely írásos magyar szöveget – hacsak nem saját kezűleg másolta a kérdéses részt. (Nem tartozik a kriptográfia tárgykörébe, de a grafémákkal való kombinatorikus játékot a korban olyan költők is kihasználták, akik Ágost számára nem voltak ismeretlenek. Az egykorú jelzetek tanúsága szerint könyvtárában megvolt a Georg Philipp Harsdörffer, Fruchtbringende Gesellschaft-beli tagtársa által írott *Delitiae Mathematicae et Physicae* című mű egyik kötete,³⁸ birtokában volt továbbá a Szenci Molnár Albert szerkesztette *Lusus poeticine* is, amelyben Szenci Molnár híres monostichonja, négyzetbe írott verse is olvasható.³⁹)

Egyébként nem a most felfedezett emlék az egyetlen székely írásos dokumentum Wolfenbüttelben. A herceg kéziratgyűjteményébe (Augusteischen Handschriften)

³⁷ SCHWENTER, Daniel, *Steganologia & Steganographia Nova: Geheime Magische, natürliche Red und Schreibkunst*, Nürnberg, Halbmayer, s. d. [1610 körül] (HAB, 382 Quodl. 8°); Ágostnál 1624, i. m. lib. VIII., cap. 10 (*De repraesentatione sympathica seu magica*), 425; az átvételre rámutat: STRASSER 1988, i. m. 118.

³⁸ Georg Philipp Harsdörffer, *Delitiae Mathematicae et Physicae: Mathematische und Philosophische Erquickstunden Zweyter Theil* Nürnberg, Dümmler, 1651 (HAB, A: 224.2 Quod.). Harsdörffer ráadásul kapcsolatban állt Ágost herceg gyermekeinek nevelőivel is, vagyis a nyelvész Justus Georg Schotteliusszal és a jelentős barokk költővel, Sigmund von Birkennel. Utóbbival folytatott levelezését ki is adták: Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, Bd. 9: *Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Georg Philipp Harsdörffer, Johann Rist, Justus Georg Schottelius, Johann Wilhelm von Stubenberg und Gottlieb von Windischgrätz*, hg. von Hartmut Laufhütte und Ralf Schuster, Tübingen, Max Niemeyer 2007.

³⁹ *Lusus poetici excellentium aliquot ingeniorum, mirifice exhibentes neminem, nihil, aliquid, omnia*, Hanau, Thomas Willerius – Jean Le Clercq, 1614 (RMK III 1132; HAB, A: 117.2 Poet.). A Harsdörfferrel és a Szenci Molnárral kapcsolatos felvetésért Horváth Ivánnak mondunk köszönetet.

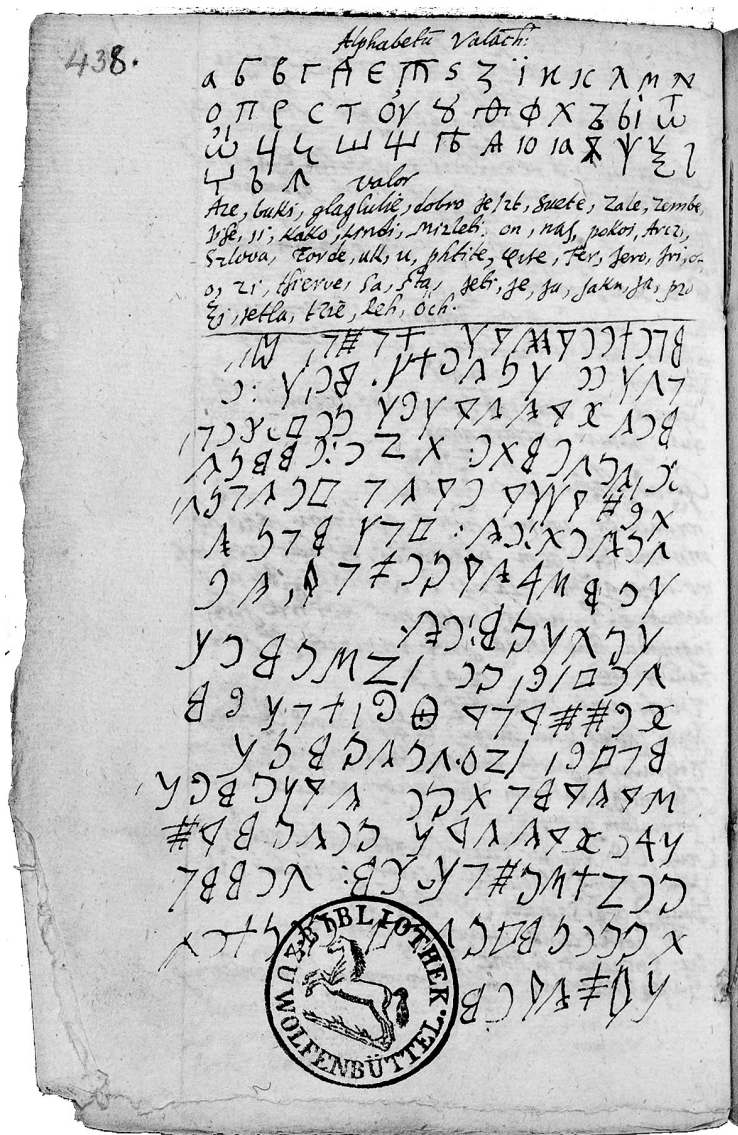
bekerült egy 16. századi másolat Hans Dernschwam híres, a Fuggerek számára készített konstantinápolyi útinaplójáról is, amely számos használati tárgy, épület illusztrációja mellett több epigráfiai érdekességet is közöl, többek között egy székely írásos feliratot is, az ún. Konstantinápolyi Feliratot.⁴⁰ Erről a példányról a 17. században másolat készült, amelyet szintén a Herzog August Bibliothek őriz.⁴¹ Azt, hogy esetleg valaki a Dernschwam-napló valamelyik példányából ellesett jelek segítségével írta volna bele Ágost florilegiumába a kérdéses magyar verset, nagy valószínűséggel elvethetjük, mivel a napló nem tartalmaz kulcsot a székely írás olvasásához és azt maga a Dernschwam sem értette, sőt a 16. századi wolfenbütteli másolatba hiba is csúszott. A Konstantinápolyi Felirat jeleinek stílusa és vonalvezetése is láthatóan eltér a most felfedezett Wolfenbütteli Emlék jeleitől. A kettő közötti legjelentősebb különbség (egyben a Konstantinápolyi Felirat legnevezetesebb sajátossága) az írás iránya, ami a székely írás emlékeinek többségétől eltérően a Konstantinápolyi Felirat esetében balról jobbra tart.⁴² Mindenesetre nem zárhatjuk ki, hogy a herceg láthatta a Dernschwam könyvében közölt rovásírásos emléket is.⁴³

⁴⁰ HAB, Cod. Guelf. 77.1 Aug 2°, 46v; a másoló a székely írásos részt a többi felirattal együtt megismétli a könyv végén is: 345v.

⁴¹ HAB, Cod. Guelf. 40.1 Aug 2°, 35v; a másoló itt is megismétli a feliratot a könyv végén: 288v. Digitalizátuma: <http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=40-1-aug-2f> (2015. 01. 31.)

⁴² Az emlékre Franz Babinger (1891–1967) figyelt fel, a jelek és a szöveg nyelvének azonosítása, valamint több részlet megfejtése Vilhelm Thomsen (1842–1927) érdeme. Babinger Thomsen közvetítésével lépett kapcsolatban az emléket feldolgozó Sebestyén Gyulával. L. SEBESTYÉN Gyula, *A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből* = *Vasárnapi Ujság*, 1913, 336; BABINGER Ferenc, *Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből* = *Ethnographia*, 1913, 3, 129–139; SEBESTYÉN, *Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez* = *Ethnographia*, 1913, 3, 139–146; BABINGER, Franz, *Eine neuentdeckte ungarische Karbschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515* = *Ungarische Rundschau*, 1914, 41–52. A felfedezés és feldolgozás körül vita alakult ki: BABINGER, *Ein schriftgeschichtliches Rätsel* = *Keleti Szemle*, 1913–14, 1–14; Uő, *Des Rätsels Lösung?* = *Keleti Szemle*, 1913–14, 14–19; SEBESTYÉN 2015, = *Ethnographia*, 1914, 1–13, 65–80; Uő, 2015, i. m. 25–27. Az emlék bemutatása: SEBESTYÉN 2015, i. m. 69–81. A *Konstantinápolyi Felirat* keletkezésével kapcsolatban Horváth Iván hívta fel a figyelmet a lejegyző Dernschwamnak és utazótársainak feliratgyűjtő szenvedélyére: a követséggel utazó Augerius Ghislain de Busbecq (1522–1592) Augustus császár politikai végrendeletét, a *Monumentum Ancyranumot* fedezte fel, Verancsics Antal érseknek, humanista történétírónak (1504–1573) az Arundel-márványtáblák (*Marmora Arundeliana*) felfedezését szokás tulajdonítani. Horváth elképzelhetőnek tartotta, hogy az emlék nem a felirat belső datálása szerinti 1515-ben, csak Verancsicsék követjárása idején, 1555-ben készült. L. HORVÁTH 2007, i. m. 38–39. Sándor Klára szerint Horváth nem fejtette ki, hogy a Konstantinápolyi (Sándornál: Isztambuli) Feliratot mi alapján tartja „esetleg negyven évvel későbbi hamisítványnak – pedig lehet, hogy a furcsaságok egy részére magyarázatot kapnánk, ha bebizonyosulna, hogy igaza van.” A fölvetést Sándor nem fogadta el, de a kérdést nyitva hagyta: SÁNDOR 2015, i. m. 225–231, itt: 231. Vö. TUBAY 2015, i. m. 13, 67–69, 104, 135, 157–158.

⁴³ A napló kiadása az augsburgi Fugger-levéltárban őrzött példányról: DERNSCHWAM's Hans, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555) nach der Urschrift Fuggerarchiv*, hrsg. Franz BABINGER, München-Leipzig, Dunckler und Humblot, 1923. (Utánnomás:

1. kép. Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 22 Noviss. 8°, 438.

Ua., Berlin, München, Duncker & Humblot, 1986.) Több részlet magyarul is hozzáférhető: DERN-SCHWAM János, *Utazás Konstantinápolyba. 1553–55*, ford. TARDY Lajos = *Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról*, szerk. T. L., Bp., Gondolat, 1977, 277–414. (A székely írásos felirat itt: 289.); DERN-SCHWAM, Hans, *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*, ford. Tardy Lajos, Bp., Akadémiai, 1984.

A Wolfenbütteli Emlék a florilegium 438. oldalán helyezkedik el, címzése nincsen, lejegyzője ismeretlen. A szöveget a lap tetején található, „Alphabetum Valach” című bejegyzéstől egy vízszintes vonal választja el, ami a külső margótól a lap belső széléig húzódik. A szöveg 16, jobb oldalra zárt sorból áll, a jelek a székelés írás hagyományos írásirányát követve jobbról balra sorakoznak. A szöveg 16 sorából 14 sor egészen a margóig kiér, a 8. és 16. sor a többi sor terjedelmének nagyjából a felét teszi ki. A jelek jól kiolvashatók, kivéve az utolsó előtti, 15. sort, ahol a könyvtári pecsét miatt több jel csak nehezebben kivehető.

Annak ellenére, hogy a jelek határozott vonalvezetésűek, a szöveg átírásában és olvasatában több ponton csak bizonytalan eredményre juthatunk. A székelés írás jelkészlete nem egységes, számos jelnek ábécénként eltérő variánsai ismertek, szövegünkön pedig több változat hatása tükröződik. Legutóbb Zsupos Zoltán levéltáros *A székelés írásáról* című munkájában hasonlította össze és gyűjtötte táblázatba a fontosabb székelés ábécéket, elemzésünkben erre támaszkodunk.⁴⁴

Az ismeretlen kéztől származó bejegyzés jelkészlete az ismert ábécék egyikével sem azonosítható teljes egészében, néhány jellegzetes graféma alapján ugyanakkor több székelés ábécével is kapcsolatban hozható. Az [ø] fonémának a szövegben kétféle írásmódjával találkozunk, az egyik (pl. 3. sor jobbról 15. jele, ill. a 4. sor 1. jele) a Telegdi *Rudimenta*⁴⁵ jelváltozatára vezethető vissza, noha a két, középpüth összeérő félkörből álló betűhöz képest erősen torzult és ebben a formában más-honnét nem adatolható. Kéziratunk másik ø betűje (pl. a 2. sor 16., vagyis utolsó jele, ill. 8. sor 7. jele) kizárólag Miskolczi Csulyak István ábécéjéből adatolható, ahogy az e betű (pl. 2. sor 7. jele, ill. 4. sor 4. jele) is Miskolczi Csulyak István e grafémájára hasonlít, a betű félkör alapvonalát a sarkában keresztező rövid ferde vonásával.⁴⁶ A kézirat az [o] fonémát a 9-es számhoz hasonló grafémával jelöli, ehhez hasonló Kájoni „eredeti” ábécéjében⁴⁷ és Bonyhai Moga Mihály székelés írásos bejegyzéseiben található.⁴⁸ A kézirat f jele Kájoni János Telegdi-féle jelsorával rokonítható. Ugyan csak egy helyen, de a szöveg ligatúrát is tartalmaz (allat).

⁴⁴ ZSUPOS 2015, i. m.

⁴⁵ Telegdi János *Rudimenta priscae Hunnorum linguae* című munkájáról I. SEBESTYÉN 2015, i. m. 91–117; JAKUBOVICH Emil, *A székelés rovásírás legrégibb ábécéi*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935, 14–16; MUSNAI László, *Székelés rovásírásos emlékek* = Magyar Nyelv, 1936, 7–8, 229–232; FERENCZI Géza, *A székelés rovásírás Erdélyben ma létező emlékei* = *Rovásírás a Kárpát-medencében*, szerk. Sándor Klára, Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Östörténeti Kutatócsoportja, 1992, 51–67, itt: 60–61. Telegdi kézirateit és a személyével kapcsolatos problémákat legutóbb összefoglalta: SÁNDOR 2014, i. m. 236–246. Telegdi János *Rudimenta*-ja Borberek István készítette másolatának (Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, Ms. 267) színes fényképhasonmását közölte: TUBAY 2015, i. m. 203–210.

⁴⁶ Megtalálható az OSZK Kézirtatárában, jelzete: Oct. Lat. 656. Az emlékről I. JAKUBOVICH 2015, i. m. 12–14. Színes fényképhasonmását közölte: HORVÁTH, HARANGOZÓ, NÉMETH, TUBAY 2015, i. m. 80.; TUBAY 2015, i. m. 201.

⁴⁷ Kájoni székelés írásos feljegyzéseiről ld. SEBESTYÉN 2015, i. m. 123–131.

⁴⁸ Bonyhai Moga Mihály székelés ábécéjét egy, egykor a csíksomlyói ferences könyvtár tulajdonát képező kolligátumkötetben Muckenhaupt Erzsébet azonosította. A kolligátumkötet (MFKL,

A székely írásos szöveg latin betűs átírata:

<p>1 mind⁴⁹ allat⁵⁰ dizir⁵¹ ur –
 istm⁵² teged⁵³ t. mnr⁵³ ö
 mng⁵⁴ hal'gatot⁵⁵ en köni -
 örgesnmb⁵⁶: bünömmeg
 5 bocsatta nagi kegies -
 segeből: kit miel
 tem valaengyiar gn⁵⁹
 testem⁶⁰öl.
 snkror⁶¹ en szüvemet</p> | <p>10 hozzája fordítom
 mikor szük·segemet
 valami ben latemot⁵⁵
 tan hal'gat engemaz
 enüdvezitöm: snmmi⁵⁷
 15 bennemkesik en edns⁵⁸
 tapla'nm.⁶⁰</p> |
|--|--|

A szöveg olvasata verssorok szerinti bontásban:

- 1 Minden állat dicsír Ūristen tégedet.
 Mert ő meghallgatott én könyörgésemben:
 Bűnöm megbocsátta nagy kegyességéből:
 Kit mieltem vala én gyarló testemmől.
- 5 Sokszor én szüvemet hozzája fordítom
 Mikor szükségemet valamiben látom
 Ottan hallgat engem az én üdvezitöm:
 Semmiben nem késik én édes táplálóm.⁶²

48. sz.: 1. Sanctus Irenaeus, *Opus eruditissimum... in quinque libros digestum... ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit* Des. Erasmi Roterodami opera emendatum, Basileae, Hieronymus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1560.; 2. Justinus. *Opera...*, Basileae, Hieronymus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1555; 3.: Clemens de Alexandria, *Omnia quae quidem extant opera*, Comment. Gentianus Heruetus, Basileae, Michael Isengrin, 1556.) ma Budapesten van, a Magyar Ferencs Könyvtár és Levéltár gyűjteményében, jelzete: 48. sz. Bonyhai Moga margináliáiról I. Benkő Elek, *A siménfalvi rováslelék és köre = Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, Kolozsvár, 1996, 55–64.; *Ua.*, Turán, 2005, 2–3, 77–86. A székely ábécé Benkő téves közlésével szemben a kolligátumkötet első könyve indexének utolsó, számozatlan oldalán található.

⁴⁹ mindm: e helyett n

⁵⁰ allat: ligatúra

⁵¹ dizir: cs helyett z

⁵² istm: e helyett n

⁵³ mnr: e helyett n

⁵⁴ mng: e helyett n

⁵⁵ latem-: o helyett e

⁵⁶ köniörgesnmben: e helyett n

⁵⁷ snmmiben: e helyett n

⁵⁸ edns: e helyett n

⁵⁹ gyiar gn: a nehezen kiolvasható; l helyett g; o helyett n

⁶⁰ tapla'nm: a nehezen kiolvasható, hasonlóan a 7. sor. 12. karakteréhez; o helyett n

⁶¹ snkror: n helyett o; sz helyett r

⁶² A stófa utolsó szava a forrásokban, amint a dolgozat folytatásában is olvasható, egyértelműen: *táplálóm*. Minthogy a vers kompiláció, ismeretlen szerzője pedig igen szabadon kezelte forrásait, feltehető az is, hogy a székely írásos szöveg közvetlen latin betűs forrásában az stófazáró

A szövegben (ahogy az az átirat jegyzeteiben olvasható) számos hiba van. A legjellemzőbb, hogy a lejegyző felcserélt néhány egymásra hasonlító karaktert, mint az *n*, az *e* és az *o*, aztán a *z* és a *cs*, a *g* és az *l*, illetve a *sz* és az *r*. Ezek alapján igen valószínű, hogy az Ágost herceg florilegiumában található székelly írásos szöveg *másolat*, készítője a székelly írást nem tudta olvasni. Megkockáztathatjuk, hogy Ágost herceg saját kezűleg másolta füzetébe a szöveget. Talán a jelek értelmezés

szó a feltűnőbb rímelésű *teremtőm* volt. „Teremtő” és „Üdvözítő” („Megváltó”) szavaknak akár rím, akár gondolati párhuzam révén történő összekapcsolására jó néhány példát találunk egyházi énekeinkben. Nagybánkai Mátyás (154?–1578) *Könyörgés* c. 1575-ös énekében (Ne hagyj el-esnem felséges Isten...) olvashatjuk: „Azért könyörögek szent felségednek, mint jó istenemnek, / Én *teremtőmnek* és *megváltómnak*, szent *idvözítőmnek*, / Hogy légy kegyelmes te szent nevedért az én bűneimnek.” (RMKT IV [XVI/3], 42.) Hasonlóan Sztárai Mihály XXIII. zsoltárra írott parafrázisában (Szent Dávid próféta éneklő könyvének huszonharmad részében...) : „Tudom hogy pásztorom, vezérem énnekem az én uram istenem. / Kinek gondja vagyon testemre lelkemre, mert ő *teremtőt engem*, / És ő juha vagyok, ő hozzá hallgatok, mert ő *megváltott engem*, / Azért benne bízom, tudom, élés nélkül hogy én nem szűkölködöm.” (RMKT V [XVI/4], 80.) Szintén tőle olvaszuk a XCII. zsoltár átköltésében (Mely igen jó az Úristent dicsírní...) : „Csudaképen megvigasztal engemet / Mindennemű te nagy cselekedeted, / Kezeidnek munkájával örvendek, / *Teremtőmnek*, *megváltómnak* örvendek.” (*Ibid.*, 102.) Ismét csak tőle van *Az Úr Krisztus születése innepire* (Semmiből teremté...) c. ének, amelyben ez áll: „Semmiből teremté az Úristen az embert, / De megváltá tulajdon ő magával, / Kik hisznek az ő nevében.” (*Ibid.*, 108.) Sztárai *Historia de vita Beati Athanasii Alexandriae episcopijában* (Mostan emlékezünk az régi időkről...) is egymás mellé kerül a két szó: „Csoda nagy szép vallást Euzébius teve / Krisztus szerelméről mikor így beszéle : / »Az atya istennek ő egyetlenegye, / Világ *teremtője* és *idvözítője*, / Isten-ember lévén megengesztelője...«” (*Ibid.*, 168). Ugyanebben a költeményben olvassuk: „Próbaképpen mondják: hiszünk egy Istenben, / Az egy mindenható atya úristenben, / Az mennynek és földnek ő *teremtőjében*, / Jézusban Krisztusban, mi *idvözítőnkben*, / Az atya istennek egyetlenegy fiában.” (*Ibid.*, 169.) Ide kívánczik Melius Juhász Péter *Igaz Szentírásból kisedett ének* c. könyvének (1570, RMNy 280) első darabja is, amely *A Christus Jézusnak, az élő Jehova Isten fiának Atyjához, egyenlő Jehova Istennek panaszkodása ez átkozott világnak ellene* címet viseli. Érdekes módon Melius Juhász nem mindig oldja meg tökéletesen a rímhelyzetet, mint ahogy itt sem, mindenesetre a két szó sorvégi pozíciója azonos: „Egyedül egy Isten valaki Jehova, mindönható, *teremtő*, / Magára esküszik, saját hatalmával híveket *idvözéti*, / »Én Jehova angyal és íge Úristen, mindörökké áldandó, / Magamra esküszöm, én magamban élök, bírok mindönt mint bíró...«” (RMKT VII [XVI/6], 138). Vegyük észre, hogy ez a mű ugyanúgy az unitáriusokkal vitatkozik, mint Sztárai Athanasius-históriája. A Teremtő-Üdvözítő rím tehát az Atya és a Fiú egylényegűségét hivatott hangsúlyozni, valamint azt a tanítást, hogy az Atya a Fiú által mint vele egyenlő és egylényegű személlyel teremtette a világot. Tegyük még ide Németi Ferencnek a CXLV. zsoltárra szerzett, 1561 és 1565 között keletkezett parafrázisát (Nagy hálaadással magasztallak...): „Üdöröl üdöre én hirdetem hatalmasságodat, / Az *idvözítésben*, *teremtésben* való jó voltodat, / Mert nagy szerelmedben nem kíméllek töllem sz. fiadat”. (*Ibid.*, 163.) Belső rímre további szép, igaz kései példa a Szép violácska, kedves rósácska... kezdetű katolikus ének. Kájoni János *Cantionale catholicumjában* (Csík, 1676) így szól a kérdéses rész: „En Szent *Teremtőm*, és *Idvezítőm*, / Dicsíret néked, mellyet mond néped” (RMKT XVII/15/A, 132). Ugyanez a rész a *Cantus catholici* (Kassa, 1674) változatában: „Aldott *teremtőm*, Szent *Idvözítőm*, / Oh drága kised szép Jesusom.” (*Ibid.*, 133. Kiemelések – F. G., T. T.)

nélküli, pontatlan másolásának tudható be, hogy a székely betűs szöveg 7. és 8., valamint 16. sorának átírata bizonytalan.

Az átírat bizonytalanságait a Wolfenbütteli Emlék szövegének latin betűs forrása segíthet tisztázni. Bonyolítja a helyzetet, hogy kompilált verssel van dolgunk. *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* címmel ismeretes régi magyar vers (RPHA 952), 14, 15 és 22 strófányi szövegváltozatait számos kézirat és nyomtatvány őrizte meg, a legkorábbi közülük Huszár Gál második, 1574-ben kiadott énekeskönyve.⁶³ A nagyszámú forrás mellett a szöveg közismertségét mutatja az is, hogy *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* nótajelzésként is használatos volt, többek között Bogáti Fazakas Miklós (RPHA 170), Balassi Bálint (RPHA 246, 1107, 1186) és István deák (RPHA 590) szerzett verset dallamára. A székely írással írt szöveg nem egyezik *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* legteljesebb, 22 strófájának szövegével, sem azon versekével, amik nótajelzésként hivatkoznak rá. Amiatt, hogy azonos incipittel és eltérő szöveggel van dolgunk, gyanakodhatnánk egy jóval későbbi szerzőre, a protestáns dalokat átíró katolikus Illyés Istvánra.⁶⁴ Illyés István a *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* szövegét is átdolgozta, de a *Sóltári énekek* (1692) című kötetében olvasható változat sem azonos a Wolfenbütteli Emlék szövegével.⁶⁵ A wolfenbütteli szöveg a második sortól a *Dicsérem az Istent az én életemben* (RPHA 253) kezdetű vers 2–8. verssorának (az incipitet leszámítva az első és második strófának) szövegváltozata.⁶⁶ A *Dicsérem az Istent az én életemben* több nyomtatványból ismert, a legkorábbi ezek közül egy 1593-as kiadású evangélikus énekeskönyv, *Az kereztieni gievlekezetben valo isteni diczeretek*.⁶⁷ A *Minden állat dicsér Úristen tégedet* szintén megtalálható a kötetben.⁶⁸ A *Dicsérem az Istent az én életemben* szövege az 1593-as bártfai kiadásban: „Diczerem az Istent az én életemben, mert ő meg halgata én könyörgésemben, bűnöm megboczata nag’ kegyességében, kit mieltem vala én gyarlo testemben. // Sokszor én szüemet hozzaia forditom, mikor szükségemet valamiben látom, ottan halgat engem az én szabaditom, semmiben nem késik én édes taplálom.”⁶⁹ A verset később további 9 protestáns nyomtatványban is közölték, ezek közül 4 szintén

⁶³ *A keresztyeni gywlekezetben Valo Isteni diczeretec es Imadsagoc*, [Komjáti], [Huszár Gál], 1574, 88v–91r (RMNy 353).

⁶⁴ Vö. HORVÁTH Iván, *Magyarok Bábelben*, Szeged, JATEPress, 2000, 154–155.

⁶⁵ ILLYÉS István, *Sóltári énekek A’ Magyar Anyaszentegyház vigasztalására, és Halottas énekek a’ szomorú temetések alkalmatosságára Hozzá-adastván rövideden. A jól meg-haláshoz való keszulet*, Nagyszombat, Hörman János 1693, 139–141 (RMK I 1446, 1. pld.).

⁶⁶ A forrás azonosításában Vadai István szíves szóbeli közlésére támaszkodtunk. Hálásan köszönjük Vadai István és H. Hubert Gabriella segítségét.

⁶⁷ *Az kereztieni gievlekezetben valo isteni diczeretek egyben szedegettetet, vyonnan nyomtatatot, émendáltatot, és sok szép diczireteckel megöregbitettet*, [Bártfa], [Gutgesell], [1593] (RMNy 713). Digitalizált változata elérhető az OSZK honlapján: http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/69/29/dd/1/RMK_I-267.pdf [2015. 01. 02.]

⁶⁸ *Az kereztieni gievlekezetben...* 1593, i. m. 283–286.

⁶⁹ *Az kereztieni gievlekezetben* 1593, i. m. 365–366.

evangélikus.⁷⁰ A HAB gyűjteményében ugyan két magyar protestáns énekeskönyvet is őriznek, ezek azonban a forrásokat hordozó nyomtatványoknál korábbiak.⁷¹

A kompiláció hátterében feltehetően az áll, hogy a versek mintái (egy beéke-lődő zsoltárt leszámítva) egymást követő zsoltárok (*Minden állat dicsér; Úristen, tégedet*: Ps 143=144, *Dicsérem az Istent az én életemben*: Ps 145=146). A szöveg-változat ismeretlen szerzője a második forrását igen szabadon kezelte. A különbségek egy része nyelvtani jellegű (meghallgata – meghallgatott; megboczáta – megbocsátta; kegyességében – kegyességéből; testemben – testemmől). Előfordul, főként a székely írásos szöveg nehezebb olvasatú helyei esetében, hogy a szerző rokonértelmű kifejezésekkel cseréli fel a nyomtatott változatok szövegét (szabadítóm – üdvözítóm). Utóbbi esetben feltételezhető az is, hogy a latin betűs kompilációban az *üdvözítóm*mel rímelő *teremtóm* került a strófa végére, amit a székely írásos változat lejegyzője korigálhatott (feltehetően emlékezetből) az eredeti sorzárásra, ezzel – minthogy az előző sor végét nem javította – megtörte a strófa utolsó két sorának *üdvözítóm–teremtóm* rímét. A XVI. századi magyar verselési gyakorlat alapján nem zárható ki a *üdvözítóm–táplálóm* rímpár sem.⁷²

A Wolfenbütteli Emlék leszármazása ennek fényében: 1. RPHA 952 + RPHA 253 (latin betűs kompiláció), 2. székely írásos átírat (talán szövegjavítással), 3. a székely írásos szöveg másolata Ágost herceg füzetében (szövegromlással).

FÖRKÖLI, GÁBOR – TUBAY, TIZIANO

A Hungarian Compiled Poem written in Székely (Szekler) Script from the florilegium of August, duke of Wolfenbüttel

In a childhood florilegium composed by duke August of Brunswick-Wolfenbüttel after 1592 (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 22 Noviss. 8°, p. 438.), there is a series of curious characters following the Rumanian version of the Cyrillic alphabet. They can be decoded as a text written in old Hungarian alphabet, also called *rovásírás* or Székely Script after the Székelys, a Hungarian ethnographical group living in Transylvania. Whereas the duke's Hungarian contacts are most unclear in this regard, it is a well known fact that from the second half of the 16th century many Hungarian men of letter cherished this alphabet for its presumed relationship with

⁷⁰ RMNy 965 (evangélikus), RMNy 1438 (evangélikus), RMNy 1628/1 (protestáns), RMK I 698 (evangélikus), RMK I 726 (evangélikus), RMK I 890/2 (protestáns), RMK I 1183/2 (protestáns), RMK I 1460/1 (protestáns), RMK I 1493/B (protestáns).

⁷¹ Jelzete alapján még Ágost herceg életében került a gyűjteménybe az 1566-os kiadású vára-di énekeskönyv, az RMNy 222 (jelzete: HAB A: 241.14 Theol.). Ennek egykorú kötéstáblájából ismert a néhány évvel korábbi (1562 körüli) debreceni énekeskönyv (RMNy 178) töredéke, vö. SCHULEK Tibor, *XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban* = *Magyar Könyvszemle*, 1970/1–2, 119–129.

⁷² Bognár Péter szíves szóbeli közlése szerint (amit e helyütt is hálásan köszönünk), a 16. századi magyar verseknél gyakori, hogy egyetlen (azonos morfológiai értékű) betű visszatérése rímet alkot.

the Hebrew letters, and some of them used it as a secret writing. August became later an eminent cryptographer of his age and the author of the book called *Cryptomenytices et Cryptographiae libri IX*. While he was aware of the fact that monoalphabetical codes, like the Székely Script, enabled only an easily breakable script, it is obvious that the duke was interested, beside the professional secret scripts, in rare alphabets (German runes or Hebrew letters) because of their historical value and various (poetical, cabbalistic or magical) uses, and he did not lack some curiosity for oriental scriptures. In the text, the fragments of two Protestant religious songs can be identified: the first verse comes from *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* (*Every creature praises You, Lord*; RPHA 170), while the rest of the poems is from *Dicsérem az Istent az én életemben* (*I praise the Lord in my life*, RPHA 253). The modifications and the errors suggest that there was a first compilation written in Latin letters which was followed by a version written in Székely Script. This latter was copied in August's florilegium by someone who probably was not very good at reading these characters, perhaps by August himself.

Keywords: August of Brunswick-Wolfenbüttel, florilegium, Székely Script, cryptography, religious song.

FIGYELŐ

A *Bibliotheca Scientiae et Artis* három új kötetéről. Együtt szemlélve a Nemzeti Könyvtár tudományos napjainak előadásait szerkesztett formában közreadó sorozat eddigi hat kötetét, azonnal szembetűnik, hogy igen sokszínű forrásanyagra épülő, tematikájában és feldolgozásában gazdag gyűjteménnyé álltak össze, amelyet legfőképpen az a körülmény jellemez, hogy noha szerzői, s az egymás után sorakozó írásokban exponált tárgyak erősen kötődnek ugyan a nemzeti könyvtárhoz, a kollekció egésze azonban túlnőtt az intézmény falain, s szakmai hírnevet hoz/erősít az egykori előadóknak, a kötetbeli tanulmányok íróinak. Nyugodtan ki lehet jelteni, hogy evvel a sorozattal – illetve a megelőző tudományos napokkal, az előadások, tanulmányok mögött álló szellemi erővel – az Országos Széchényi Könyvtár betölti az ország első számú tudományos könyvtára kívánta színvonalát, s ez a tény, számtalan szakmai bizonytalanság, hiány és kilátástalanság szegélyezte életében, némi örömmel töltheti el az olvasót.

A sorozat egyik nagy erőssége továbbra is az a változatosság, ami leképezi az intézmény egyes részgyűjteményeit. A tanulmányok – feltehetően – elsősorban maguknak a nemzeti könyvtárban dolgozóknak nyújtanak segítséget ahhoz, hogy az egy fedél alatt, de mégis elkülönülten munkálkodó kollegák megismerjék, megítéljék egymás érdeklődését, kutatómunkáját, annak pillanatnyi eredményeit, azaz a legjobb értelemben vett csapatépítést szolgálják, másrészt – kétségkívül – az eligazító iránytű szerepét tölt(het)ik be a könyvtár azon használói (vagy nemhasználói) között, akik a kötetek szerzőivel elsősorban mint szakmabeli kollegákkal találkoznak, vagyis a tudományos információcserét és kommunikációt segítik. Érdekes, általánosítható benyomás, hogy bár az egyes tanulmányok tulajdonképpen műhelymunkák, jelentős számban részközlemények, egy-egy dokumentummal (kézirat, kódex, nyomtatvány, képi vagy szöveges ábrázolás), valamilyen szempontból összetartozó dokumentumcsoporttal, más esetekben egy-egy szerzővel foglalkoznak, eltérő mód-szerekkel, általános, illetve speciális szempont szerint, mégis, az egyes kötetek s maga a sorozat is mindezek ellenére egységes benyomást kelt. Ezt a kellemes érzést nyilvánvalóan és elsősorban a következetes, folyamatos tipográfiai jellemzők okozzák, de nem csupán azok. Szerepe van ebben a jól megválasztott, az előadókat módszertanilag inspiráló, az egyes kötetek címébe is belekerülő előzetes elvárásnak és a köteteket lezáró tartalmi szerkesztésnek is.

Mivel az első három kötet bemutatása az említett sokszínűsége koncentrált, most inkább néhány nagyobb témakört, élményadó megközelítési módot, új eredményeket hozó olvasatot kellene rögzíteni, talán legelőször azokat a tudományközi tanulmányokat, amelyek ötvözik a képi és szöveges információkat, sőt nem egy esetben az előbbiekből indulnak ki. Ezekben az írásokban a művészi alkotás bemutatása, értelmezése, összefüggései kerülnek középpontba. Külön ki kell emelni a kísérő, remekül sokszorosított illusztrációkat; egyébként minden eddigi kötetre – ahogy már volt róla szó – jellemző a tipográfiai csinoság, a különböző elemek tördelési összhangja. Vasné Tóth Kornélia egy kisgrafikai kiállítás kapcsán tekinti át Csiby Mihály életművét, kiemelve néhány jelentős témacsoportot, megmutatva személyes elkötelezettség és művészi kifejezés összetartozását. Másik írásában pedig a magyar világörökségi helyszínek, emlékhelyek ex libriseken való ábrázolásait veszi sorra,

bevezetőjében a hely és a könyvjegy fogalmának körüljárásával, földrajzi helyenkénti tematikus ismertetésével. Nagy örömmel lehet látni, hogy Katona Anikó folytatja az első világháborúval kapcsolatos, képi dokumentumok feldolgozását; az *Esemény és narratíva* című kötetben (*Esemény és narratíva, Történetiség, elbeszélés(ek), interpretáció*, szerk. Kötél Emőke, Rainer M. János, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2013, 320 p.) az alkotók és a megrendelő viszonyát vizsgálja igen éles történelmi helyzetben, a mindennapi élet egészét uraló propaganda nyomása alatt, amely tiltotta a véres valóság ábrázolását, ám az utókor éppen e hiányok következtében tud árnyaltabb képet alkotni az egykor történeteiről. Ez a következtetés, belátás intő példa is lehetne bármilyen kisebb vagy nagyobb hatalom számára, amely befolyásolni törekszik a hírek áradását... Szintén a nagy háborúhoz kapcsolódik a *Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek* című kötet (szerk. Bíró Csilla, Visy Beatrix, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2014, 262 p.) Isonzó-tanulmánya, amely ugyan egy szűkebb helyszínre figyelve, egy még tágabb összefüggést villant fel: immár az egymással szövetséges hatalmak erőkülönbségéből adódó bizonyítási kényszert. Ezt a gondolatot azonban e sorok írója sem akarja meghosszabbítani... – Megjelenés előtti beszúrás: Katona Anikó szerkesztette Szarka Anitával közösen a *Képpé formált háború* című kötetet is, ez mintegy kiegészítő példatára lehetne az említett írásoknak. – Régebbi korokba vissz Boreczky Anna tanulmánya, amely egy 16. század eleji óraskönyv illusztrációs anyagát, elemeinek rokonságát vizsgálja, megállapításait a szakirodalom korábbi adataival összevetve, korát, eredetét pontosítva; írásában a tudománytörténeti összefüggések egybeolvadnak a művészettörténeti elemzésekkel. Erről a kis imakönyvről az egyik előző kötetben már Deák Eszter is beszámolt, ő elsősorban a gyűjteménybe kerülésre figyelt, a más szempontú elemzés kiegészíti és elmélyíti a már feltárt ismereteket. Egy századdal későbbi címlapokat elemez Csobán Endre Attila. Írása és illusztrációi részben azt mutatják, hogy milyen változásokat, mesterségbeli tökéletesedést indított el a könyvnyomtatás a képi ábrázolás terén is, emellett a díszcímlapokon megörökített alakok, jelenetek, kompozíciók mögötti, azokat kiváltó szimbólumok felfejtésével a ma már nem közismert, a megértéshez azonban elengedhetetlen művelődéstörténeti hátteret eleveníti meg. Bánfi Szilvia tipográfia-történeti írása egy – a magyar történelemben később jelentős szerephez jutó – nyomda betű- és illusztrációs anyagát: eredetüket, felhasználásukat vizsgálja. A szépen reprodukált illusztrációk kompozícióikat tekintve a kor kegyességi irodalmának ikonográfiai lenyomatai, képi eredetük – amennyiben egyáltalán és biztosan azonosítható – évszázadokkal korábbi, kanonizálódásuk azonban éppen használhatóságukat mutatja, hiszen, mint kiderül, magukba foglalják a kor emberét, a Landerer-nyomda termékeinek olvasóit foglalkoztató érzés- és gondolatvilágot. Nem képzőművészeti jellegű, ám gazdag fényképanyaga miatt feltétlenül említeni kell Rózsaferi Zsuzsanna írását, amely a Révai Testvérek Üllői úti kereskedelmi központjának épülettörténete, kitekintéssel a cégtörténetre, a jelentős vállalkozásokra, majd a saját könyvesház építtetésére, berendezésére, működésére. E tanulmány az adott témakörben hézagpótló, hiszen még kiadótörténettel is jobban áll a hazai művelődéstörténet, mint egy-egy könyvkereskedelmi objektum ismertetésével, pedig az előbbiben sem lehet dűskálni.

Egy másik póluson állnak a kimondottan filológiai-nyelvészeti írások (*Források és hagyományképek*, szerk. Stemler Ágnes, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2014, 199 p.). Szvorényi Róbert a (poszt)modern irodalomtudomány egyik központi fogalmának, az intertextualitásnak szövegépítő, a célszöveg emendálását segítő működését tárja fel Baranyai Dezső János – Toldy Ferenc által kiadott – történeti munkájában. Bíró Csilla – aki saját kutatási korszaka mellett a 19. századba is kirándul, erről később – folytatja az Andreas Pannonius-kiadás munkálatai közben felmerült kérdések megválaszolását, ezúttal a források egy részét tisztázva. Ekler Péter Augustinus Moravus későhumanista író *De modo epistolandi* című munkájának személyes, részben magyar vonatkozású leveleit értelmezi és foglalja össze, evvel a szerzővel és korával kapcsolatos ismeretek bővüléséhez járul hozzá. Terbe Erika írásának egyik érdekessége a szöveges „kép a képben”-effektus, azaz egy 1773-ban kelt levélben olvasható, majd háromszáz évvel korábbi másik levél(részlet) datálásának

pontosítása hely és idő szempontjából. A rövid írás igazi nyomozómunkát takar: a küldőlevél szövegének a megtalálását, az alapszöveg és a főszöveg helyesírási sajátosságainak rögzítését, a levélben olvasható nevek alapján Pray György datálásának megkérdőjelezését, a földrajzi nevek segítségével a keletkezés helyének megközelítő rögzítését; de két fontos körülmény még mindig homályban maradt: miért közölte Révai Miklós és honnan ismerte Pray? A válasz várat magára, ám éppen a lehetséges megoldások után felmerülő újabb kérdések adják a filológiai kutatások szépségét, a nemzedékek korokon és megközelítési módszereken átnyúló egymásrautaltságát, egymás munkájának folytatását. Hasonlóképpen érdekes C. Vladár Zsuzsának a *Halotti beszéd* két – Sajnovics János és Révai Miklós tollából való – fordításának precíz összehasonlítása, amely, lám, a (mű)fordítás később manifesztálódó, ám már ekkor is jelenlévő dilemmájára utal: mihez legyen hű, aki fordításra adja a fejét, a forrásszöveghez-e, avagy a célszöveghez? – Még egy beszúrás: az előbbi tanulmány írójának a fordításában nemrég jelent meg Révai Miklós *Antiquitates literaturae Hungaricae* című, a Halotti beszédet tárgyaló munkája, mint a kutatás újabb eredménye. – Ám nemcsak a régebbi korok, a huszadik század is méltóképpen képviselve van a forrásfeltáró, valamint forrásértelmező írásokban. Kosztolányi Tibor és Nemeskéri Erika például Osvát Ernő levelezését sajtó alá rendező munkájukból közöltek mutatványt, némiképp a nagy háború évfordulójaához kapcsolódva, tanulmányuk első részében a Nyugat szerzőinek vegyes, időben is változó reakcióit rögzítve. Mellékletként közlik Cselényi-Walleshausen Zsigmond Osvátnak a frontról küldött leveleit, amelyekben többek között beszámolt ott készített festményeiről, azok indítékairól is. Ezek a levelek mintegy illusztrációi lehetnének Katona Anikó egyik korábbi tanulmányának. És nem hiányzik a jelennel összeérő igen közeli félmúlt sem. Kötél Emőke a napjainkban is igen népszerű, olvasott Örkény István prózájának egyik jelentős forrásával a viccel foglalkozik az *Események és narratíva* című kötetben, feltárva annak szövegrendező, szövegalkító szerepét. Mezey László Miklós, Visy Beatrix és Boka László írásai pedig mintegy módszertani kiegészítői egymásnak. Mezey Duba Gyula életművét és annak legfontosabb helyszínét faggatva, igen részletesen ismerteti a felvetődő történelmi, műfaji kérdéseket, s egyben értelmezi a városi helyszínű regények trilógiáját. Módszere elsősorban leíró, amivel jól tudja érzékeltetni a választott szerző alkotói technikáját is. Visy Beatrix Márton László regényét nem az eseménytörténet, vagy a tartalom, hanem az ábrázolás problémája felől közelíti meg, egyszerre elméleti ismeretekkel és olvasói érzékenységgel felvértezve, s rámutat arra az ellentmondásra, amely a valóság tényszerű leképezése, illetve a művészi megörökítés között feszül. Hogy mennyire általános problémáról van szó, az akkor válhat világossá, ha Theodor Adornónak e tanulmányban olvasható sorait, az erőszak és halál hasonló jelenléte miatt, az 1914-ben szintén évfordulós, és e kötetekben több szerző által is megidézett világháborús tematikára alkalmazzuk. Hiszen belső szűkegletként, kikiváncozó vallomásként, emlékezésként, megértésre törekvésként, gazdasági megfontolásból, vagy egyszerűen csak divatból számtalan szépirodalmi alkotás született, amelyek között sematikus, nem egyszer szirupos, notabene! tovább gyűlölködő írások is voltak, ezeket azonban elensúlyozzák Ernest Hemingway, Romain Rolland, Tersánszky Józsi Jenő, Kuncz Aladár, Markovics Rodion – kiragadott példák – és más szerzők munkái. Ez a tény azonban mintha éppen azt az állítást bizonyítanának el, amely szerint Auschwitz (az első világháború) után nem lehetséges többé költészet. Boka László három, a huszadik század második felében, utolsó évtizedeiben alkotó prózaíró – Bodor Ádám, Agota Kristof és Papp Sándor Zsigmond – közös (lét)tapasztalatait vallatja. Mindhármuk élménye és témája a határ(lét) valamilyen formája, amely részben kiváltója, részben őrzője az elkészült munkáknak: otthonosság az általános sivárságban, egy nyugat-magyarországi városka kettős identitása, egy családi tragédia, mint a – persze: spontán, de alkalomfelismerő – beszervezés előkészítője. A tanulmányíró, aki egyben az előadások, illetve az egyes kötetek tartalmi és formai elemeinek legfőbb őre is, distanciákra és azonosságokra érzékenyen mutatja meg a valósághoz kötődő, s azoktól elrugaszkodó, végső soron a művészi ábrázolást megvalósító prózapoétikai eszközöket.

Külön blokkot lehetne létrehozni a történelmi Magyarország egyes nemzetiségeivel foglalkozó

írásokból. A közös múlt, a súrlódások, a valódi és az eltúlzott sérelmek, a megoldhatatlan konfliktusok egyaránt jelen vannak Vesztőrczy Zsolt, Mann Jolán, Kovács Eszter írásaiban. Egyszerűbb ebből a szempontból az utolsó, amely egy új beszerzéshez kapcsolódik, a tárgyalt tudósítás még a nemzeti ébredés előtti időszakban keletkezett. A törökök északi terjeszkedése a 16. századtól Csehországban is akut politikai problémává lett, a magyarországi harcokról az olvasni tudók igényelték a tájékoztatást. Az igen informatív tanulmány röviden összefoglalja az első cseh nyelvű, török tárgyú nyomtatványokat, az új szerzemény kiadásának körülményeit. Kitér a hasonló rölapok tudósításainak tartalmi sajátosságaira, majd összeveti más korabeli leírásokkal, s ennek alapján elhelyezi az egykori, aktuális híreket közlő röpiratot a tolnai csatáról szóló források sorában. A másik két szerző későbbi századokban a nemzetiségi ellentétek akut vagy elválás utáni időszakát tárgyalja. Vesztőrczy Zsolt egy szlovák élclap karikatúráinak vizsgálatával, Mann Jolán pedig két horvát író munkásságával támasztja alá, hogy az egykori nemzetiségi jelenben és a közelmúltban is milyen erős nyomot hagytak a magyarsággal kapcsolatos tapasztalatok, a képi világban áttételesen, sematikusan, karikatúraszerűen, egyben felületesen, erős előítéletességgel, a prózában egyértelműben, az alkotói személyiségbe beépülve, a hatalmi konfliktusokat érzékletesebben és átélhetőbben megjelenítve, a magyárosító tendenciák hatástalanságát is megmutatva.

S bár a tudományos napok előadásai legtöbbször valóban az OSZK valamelyik gyűjteményéhez kapcsolódnak, Zsupán Edina tanulmánya az egyik kivétel, amennyiben egy corvinakutatás közben véletlenül a wolfenbütteli könyvtárban talált nyomtatvány eredetére kíváncsian, feltárja keletkezésének okát, körülményeit, szerepét, célját, de legfőképpen tartalmát, amely köszöntő szövegekből, illetve magának a könyvtárnak a leírásából áll. A gesztus, amivel a szöveg készült szimbolikus elemeket is magába foglal, amelyek kölcsönösen erősítik egymást, s együtt megkérdőjelezetlen bizonyossággal jelölik használat és arra való kijelöltség egységét. S hogy ez az érdekes tanulmány valóban melléktermék, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a szerző 2014-ben, a wolfenbütteli corvinákról írott könyve.

Az *Esemény és narratíva* című kötetből látszik, hogy a nagyjából két és fél éve a Nemzeti Könyvtár szervezetébe került, kissé hányatott sorsú 1956-os Intézet betagozódott, s bár a korábban általa gyakorolt feltáró és feldolgozó tevékenység messzebb állt a szigorúan vett könyvtári munkáktól és szolgáltatásoktól, de nincs távol a könyvtárjuttatványekben folyó tudományos munkától. Mindemellett az említett kötet első részében olvasható tanulmányokból úgy látszik, hogy bizonyos különállás mégis megmaradt. Ez adódik elsősorban abból, hogy az egykori intézet munkatársai által kutatott és kutatódnak történelmi esemény *külső tárgy* a könyvtár életében, másfelől a tematika és a megközelítések, a vizsgálati módszerek eltérőek, nem annyira művelődéstörténeti, mint inkább politikatörténeti, kül- és belpolitikai irányultságúak. Az 1956-os forradalom, a történelmi esemény szinte azonnal különböző – földrajzi hely szerint is elkülönülő – ideológiák, értelmezések tárgya lett, majd spontán és akart feledés tárgya, később a nyolcvanas évek végén, mint a rendszerváltás egyik legitimációs oka támadt fel. Ezt követően erősödött meg a kádári narrációtól eltávolodó, de ismét, immár többféle eredetű, ám egyaránt politikailag színezett történész, politológus feldolgozás, valamint a társadalmi kibeszélés igénye. (Ennek megvalósulása más kérdés.) 1996, majd 2006 a különböző megközelítéseknek az évfordulókhoz kötődő, növekvő számával, azok egy részének a magyar nyelvterületen kívülre kerülésével a még elképzelhető feldolgozások számát csökkentette, ez a tény pedig módszertani változtatásokat indukált. A nagy eseményekre, összefüggésekre, karizmatikus vagy éppen ellenkezőleg, taszító, megosztó személyekre koncentrálnak tárgyalásokat ezért felváltotta a részesemények vizsgálata, hiszen innen szemlélve nyílik inkább lehetőség (esetleg) a múlt, a történet pontosabb és árnyaltabb megismerésére. A nagy tablók után eljött a mozaikokból összeállított képek kora. Ezt bizonyítja Eörsi László a Széna tér környéki fegyveres csoportok november negyediké utáni eseménnytörténetével, Ungváry Krisztián a Corvin közben megsemmisített harckocsik azonosításával, Somlai Katalin a Békés megyei önkormányzatiság megmaradásának illúziójával, Lénárt András a(z egykori) Köztársaság téri kommunista pártház ostromának történe-

tével. És itt, ezen a ponton kell említést tenni arról a sokszor kínzó tapasztalatról, amellyel elmúlt korok kutatója nem is oly ritkán találkozhat, arról, hogy az egyes fennmaradt források, a különféle emlékezők nem mindig segítenek, nem mindig alkalmasak az egykor történetek megismerésére, sőt nem egyszer éppen azok elfedésére születtek. Ráadásul az emlékezőkbe, mintegy panelként, sokszor öntudatlanul, mások emlékezőseinek részletei, tapasztalatai, korábbi olvasmányélmények is beépülhetnek a nagy elbeszélésre való törekvés jegyében. Evvel a jelenséggel nyilván az 56-os Intézet kutatói igen élesen szembesülhetnek. A keletkezés körülményeit kellett figyelembe venni például a periratokra épülő eseményrekonstrukciókban, ahogyan a szovjet katonai jelentések eltűnt veszteségében is. Utóbbi persze nem volt új jelenség, már 1945-ben hasonló, kozmetikázott számokkal élt Malinovszkij marsall is, amikor Sztalinnak küldött jelentésében megindokolta, hogy miért tartott olyan sokáig Pest és Buda ostroma. A jelenség azonban nem csupán szövegekben, hanem például az egykorú fényképeken is megmutatkozik, ahogyan ez Ungváry Krisztián nyomozással felérő tanulmányából kiderül, amelyben arra keresi a választ, hogy a Corvin közben hány szovjet harci jármű veszett is oda. Lénárt András a Köztársaság téren fényképező fotósok képsozáratainak objektivitását kérdőjelezi meg, noha azok hitelességében nem kételkedik. Utólag meg lehet állapítani, hogy a helyszínen készült fényképek hatásának legerősebb összetevőjét éppen az irányított objektivitásban lehet megtalálni. Ugorva egyet az időben, Heltai János a hitelesség (álarc) és a politikai/felekezeti propaganda közötti kapcsolatot kutatja az 1674. évi gályarabperhez kapcsolódó, egy évvel később megjelent latin és német nyelvű röpiratban. Szoros olvasással kideríti, annak hitelessége kétségtelen, bár inkább iratnak, jegyzőkönyvnek lehet tartani, mint szerzői munkának, s nem hamis nyomdahellyel, hanem nyomdahely nélkül jelent meg. Ugyancsak a hitelesség tartalmát járja körül Bíró Csilla, aki mintegy kirándulásként tárgyalja Eötvös Józsefnek *A karthauzi* című regényét, főként a regényíró látogatását a Grande Chartreuse kolostorban, amelyről ő – igaz áttétellel – beszámolt a Pesti Napló oldalain. A tanulmány írója sorra veszi Eötvösnek a látogatással kapcsolatos megállapításait, s kérdőjeleket illeszt melléjük, jelezve fikció és valóság egybecsúszását, határának bizonytalanságát, mindkettő állításainak képlekenységét.

Az ismertetés írójára első olvasás után a fenti témakörök és szerzők gyakoroltak hatást, ami nem jelenti azt, hogy a többi nem, hiszen a hasonló jellegű gyűjteményeket szemelgetve, egy-egy feladat megoldásához, irodalmi segítségként is lehet használni. A sorozat értékét a személyes érdeklődésen túl, szakirodalmi jellege is emeli. Kíváncsian várjuk a folytatást.

BUDA ATTILA

Egy új könyvsorozatról: Schriftmedien – Kommunikations- und buchwissenschaftliche Perspektiven / Written media – Perspectives in Communication and Book studies. In den letzten Jahren ist eine Veränderung der deutschen buchwissenschaftlichen Forschung zu sehen, die von einer überwiegend historischen und narrativen Richtung eine notwendige Neukonzeption und Ausweitung von Forschungsfragen und ihrer theoretischen Basierung angeht. Mehrere Gründe sind hier anzuführen. Seit einigen Jahrzehnten ist »Buchwissenschaft« als grundständiges Fach mit eigenen Lehrplänen und Abschlüssen an zumindest den beiden großen universitären Standorten wie den Universitäten Erlangen-Nürnberg (<http://www.buchwiss.uni-erlangen.de/forschung/profil.html>) und Mainz (<http://www.buchwissenschaft.uni-mainz.de/>) mit vielen Studierenden vertreten. Diese Entwicklung ist Teil einer allgemeinen akademischen Ausdifferenzierung der Disziplinen. Der buchwissenschaftlichen Forschung hat Ulrich Saxer 2010 bescheinigt, dass ein »wenig profilierter wissenschaftstheoretischer Pluralismus mit Präferenzen für historisch-hermeneutische Perspektiven« vorherrschte (Ulrich SAXER, *Buchwissenschaft als Medienwissenschaft = Buchwissenschaft in Deutschland*, Ein Handbuch, Ursula Rautenberg (Hrsg.), Berlin/New York, 2015, S. 18; zur Fachgeschichte der Buchwissenschaft wie auch zu den Mühen einer Buchdefinition vgl. ebd. Ursula RAUTENBERG, *Buchwissenschaft in Deutschland*, Einführung und kritische Auseinandersetzung, S. 3–64.). Ein eigenständiges

Fach hat allerdings die Verpflichtung, seine Forschungsgegenstände als Formalobjekte zu definieren, also die spezifischen Perspektiven benennen, aus denen das namensgebende Materialobjekt ›Buch‹ untersucht wird, und nicht zuletzt die besonderen Problemlösungspotentiale vorzustellen. Darüber hinaus stellt sich die Frage nach Rolle und Funktion ›des Buchs‹ ganz besonders in einer Zeit des medialen Transfers in elektronische Formen, u.a. das E-Book.

Der neue Reihe ist dadurch gekennzeichnet, dass Schrift- und Lesemedien allgemein in den Blick genommen werden, wie Buch, Zeitung, Zeitschrift oder die kleineren Formen Broschüre und Einblattdruck etc., die in der historischen Perspektive unter den Oberbegriff ›Buchforschung‹ inkludiert worden sind. Das Konzept wurde im Kreis der Herausgeber und Kollegen intensiv diskutiert. Es basiert auf einer interdisziplinären, kommunikations- und medienwissenschaftlich orientierten Hinterlegung der Begriffe Schrift- bzw. Lesemedien. Es geht vom Kommunikationssystem bzw. dem für Schriftmedien spezifischen System der Medienkommunikation aus. Eine knappe Annäherung findet sich im Artikel ›Buch‹ in »Reclams Sachlexikon des Buches« (Ursula RAUTENBERG, *Buch = Reclams Sachlexikon des Buches*, 3. Grundlegend überarb. und akt. Aufl. Stuttgart 2015, S. 65–68.). Damit liegt ein differenzierteres Modell der Medienkommunikation von Buch- und Schriftmedien vor, als es bisher weithin gängig ist: nämlich als einfaches, dreiteiliges Prozessmodell Produktion – Distribution – Rezeption oder als Kreislaufmodell (bes. Robert Darnton), in dem das Buch vom Verleger zum Leser zirkuliert.

Das Modell geht von den *Dimensionen* der Medienkommunikation von Schrift- und Lesemedien aus. Dieser Ansatz ist integrativ und hat damit viele Schnittstellen zu Nachbardisziplinen. Das Reihenprofil umfasst das zentrale, spezifische Problemlösungspotential eines interdisziplinär buchwissenschaftlichen Zugangs zur schriftbasierten Kommunikation in Geschichte und Gegenwart. Dies ist ebenso für die *Mediengeschichte* wie die *Mediengegenwart* tauglich.

Die Dimensionen der Medienkommunikation von Schrift- und Lesemedien lassen sich – ausgehend vom Kommunikationswissenschaftler und Leseforscher Ulrich Saxer – so beschreiben:

Materialität der Kommunikation von Schrift- und Lesemedien

›Materialität‹ oder ›Bereitstellungsqualität‹ bezeichnet die Eigenschaften der Materialobjekte der Schriftkommunikation, ihrer Träger und Übermittlungsmedien. Die Materialität der (Buch-) Kommunikation ist in der Buch- und Medienwissenschaft sowie den Literaturwissenschaften seit den 1990er Jahren verstärkt in den Blick geraten, wobei der Focus auf der Konfiguration von Zeichen in Textmedien (Werkmedien) liegt. Anschlussfähig ist das Themengebiet darüber hinaus an die Erforschung der Rezeption (Sammeln, Lesen, Leser).

Institutionen der Schriftmedienkommunikation

Buchmedienkommunikation ist wegen ihres umfassenden Funktions- und Leistungspotentials gesellschaftlich institutionalisiert und zwar nach den Normen und Werten, die in Gesellschaften bzw. gesellschaftlichen Gruppen anerkannt sind und waren. Die Diffusion von schriftbasierten Inhalten sowie der Materialobjekte, mithilfe derer die Inhalte zugänglich gemacht werden und von Autoren (Urhebern) über Räume und Zeiten hinweg zu Rezipienten gelangen, wird durch verschiedene Kräfte beeinflusst. Diese Kräfte können die Kommunikation von Inhalten ermöglichen oder verhindern, beschleunigen oder verzögern. Hauptthemengebiete sind staatliche und gesellschaftliche Lenkung (Förderung und Kontrolle) in Recht, Wirtschaft und Gesellschaft. Neben der Rechtsgeschichte ist die historische Lese- und Leserforschung zu nennen.

Organisationen der Schriftmedienkommunikation

Schriftmedien werden in arbeitsteiligen, zweckgerichteten Organisationen hergestellt und verbreitet, wobei Bereitstellungskosten für die Organisation und das physische oder digitale Produkt entstehen. Die großen Organisationen sind Verlag, Buchhandel und Bibliothek. Forschungsfelder sind Buchhandels- und Verlagsgeschichte sowie die Bibliotheksgeschichte, in gegenwärtiger Perspektive auch unter Berücksichtigung wirtschaftswissenschaftlicher Modelle und Methoden.

Funktionen der Schriftmedienkommunikation

Diese Organisationen erbringen wichtige Leistungen für die Gesellschaft. Das spezifische Leistungsvermögen kann für individuelle und soziale Probleme (Bedürfnisse) funktional oder auch dysfunktional sein, je nach den Lösungen für diese Probleme. Die Funktionalität der Schriftmedienkommunikation wird in der Lese- und Leserforschung thematisiert und umfasst neurowissenschaftliche, kognitionspsychologische, literaturwissenschaftliche, medienwissenschaftliche und kommunikationswissenschaftliche Perspektiven. Die soziale Funktionalität der Schriftmedienkommunikation ist ein noch junges Forschungsgebiet (Mediensoziologie). Sie beschreibt den Prozess und die Wertigkeit der Schriftmedienkommunikation im Hinblick auf den individuellen Zugang zu Wissen, die Identitätsbildung, soziale Beziehungen, emotionales Erleben, Erbauung usw.

Als kulturelle Objekte sind Schriftmedien Konstruktionsmaterial für vielfältige Zuschreibungen, soziale Handlungen und rituelle Praktiken.

Dies ist knapp umrissen das Konzept, in das die neue Reihe hineingestellt wird. Sie unterscheidet sich damit von rein buchhistorischen Reihen wie sie im deutschsprachigen Raum seit langem etabliert sind und auch die französische und angloamerikanische Buchforschung prägen. Allerdings ist dieses Konzept anspruchsvoll: Je nach Konzeptionierung der Forschungsfragen werden diese in kultureller, ökonomischer und soziologischer Dimension bearbeitet. Das Methoden- und auch Theoriespektrum ist daher pluralistisch und stammt aus den Geistes- sowie den Wirtschafts-, Sozial- und Kommunikationswissenschaften. Neben historisch-hermeneutischen Publikationen stehen empirische und mit wirtschaftswissenschaftlichen Modellen fundierte Bände. Allen ist gemeinsam, dass sie unterschiedliche Aspekte der thematischen Klammer ›Buchmedienkommunikation‹ beleuchten. Ob dieses Konzept gelingt, wird die sich erst in einigen Jahren zeigen. Mit den 2015 erschienenen und für 2016 geplanten Bänden wird dieses Konzept bereits in Umrissen sichtbar.

Die Reihe wird herausgegeben von Heinz Bonfadelli (Zürich, IPMZ – Institut für Publizistikwissenschaft und Medienforschung), Ursula Rautenberg (Erlangen, Institut für Buchwissenschaft) und Ute Schneider (Mainz, Institut für Buchwissenschaft).

Pro Jahr erscheinen zwei bis drei Bände, Monographien, aber auch Sammelwerke, überwiegend in deutscher, aber auch in englischer Sprache. Sammelbände werden allerdings nur als thematisch zentrierte und konzipierte Zusammenstellungen akzeptiert und nicht als ›Buchbindersynthesen‹.

Die Bände erscheinen gebunden im Hardcover und im Offsetdruck sowie als E-Book (Pdf und EPUB).

Bereits erschienen:

- Bd. 1: Henschel, Ulrike: Vermittler des Rechts. Juristische Verlage von der Spätaufklärung bis in die frühe Nachkriegszeit. 2015. 480 S.
- Bd. 2: Nikolaus Julius Weichselbaumer: Der Typograph Hermann Zapf. Eine Werkbiographie. 2015. 518 S.

Geplant:

- Bd. 3: Marina Mahling: Lesepraxis von Kindern und Jugendlichen. Die Bedeutung von Familie, Schule und Peers für die Beschaffung und Nutzung von Lesestoffen (Mitte 2016)
- Bd. 4: Simon Hiller: Buchhandelsstrategien im digitalen Markt. Reaktionsmuster der Buchhandelsketten in den USA und Deutschland auf disruptive Innovationen (Ende 2016)
- Bd. 5: Typographorum Emblemata. The Printer's Mark in the Context of Early Modern Culture. Hrsg. von Anja Wolkenhauer und Bernhard F. Scholz. (Februar 2017, in englischer Sprache)

NEKROLÓG

Berlász Jenő (Bp., 1911. augusztus 28. – Bp., 2015. december 6.). Életútja a 20. század történelmi fordulatait követte. A „boldog békeidők” szülötte, tanulmányi évei még a Horthy-korszak nyugodt idejére estek, de pályakezdését már a második világhétség árnyékolta be, mégis szerencsés és ígéretes indulásnak mondható. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának történelem–földrajz szakos hallgatója 1931–1935 között. Az egyetem elvégzése után a bécsi Magyar Történetkutató Intézet ösztöndíjasa, utóbb az Országos Széchényi Könyvtárban és az Országos Levéltárban dolgozott. 1942–1947-ben a Teleki Pál Tudományos Intézet intézeti tanára, 1943–1944-ben Eckhart Ferencsel együtt szerkesztette a *Századok* című folyóiratot, a háború után pedig a Magyar Történelmi Társulat megbízásából 1948-ig immár egyedül. 1947-ben négy pályázó közül (Berlász Jenő, Komjáthy Miklós, Paulinyi Oszkár, Wellmann Imre) őt választották az „Egyetemes és magyar gazdaság- és társadalomtörténeti tanszék” vezetőjévé. Akkoriban 28–40 évesen nevezték ki a tanszékvezetőket, és 70 évesen mentek nyugdíjba. E hosszú idő alatt tanítványi kör alakult ki körülöttük, iskolát teremtettek, s ez rányomta a bélyegét az adott tudományszak fejlődésére. Az egyetemek számára pedig azért volt gyümölcsöző a tanszékvezetők – életkorukat tekintve – vegyes összetétele, mert idősek és fiatalok együtt dönthettek az egyetemi élet különféle kérdéseiben, s ez kiegyensúlyozottabb, harmonikusabb rendszert teremtett. Természetesen nem Berlász volt az egyetlen, aki fiatalon került ilyen pozícióba. Bónis Györgyöt is hasonló életkorban nevezték ki.

1948-tól a politikai-ideológiai fordulat folyamányaként a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet átszervezték és Közgazdasági Karából létrehozták az önálló Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemet. Ezzel párhuzamosan számos professzort eltávolítottak, illetőleg sokan épp e hatalmi változás következtében már egyáltalán nem juthattak katedrához (Csapodi Csaba, Fügedi Erik, Wellmann Imre és mások), pedig ők Berlással együtt ugyancsak iskolát teremtő professorok lehettek volna. Hiszen mindnyájan a 20. századi magyar történetírás alapos felkészültségű, széles látókörű, nagy tudású képviselői voltak. Berlász Jenőt a „fordulat évében” áthelyezéssel a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába irányították, ahol később 1956-os szerepe miatt állásvesztésre ítélték. Így került végül az Országos Széchényi Könyvtárba, s lett ez a sokakat átmentő intézmény az ő menedéke is egészen 1976-os nyugdíjba vonulásáig. A Nemzeti Könyvtárban egy ideig még folytatta a gazdaság-, a társadalom- és a jobbgáság-történet tanulmányozását, de utóbb fő kutatási területévé az intézmény- és könyvtártörténet vált.

Korai munkáira éppúgy, mint a későbbiekre a források mesteri kezelése, a lényegi összefüggések tárgyyszerű feltárása, a pontos hivatkozás és forráshűség, az adatgazdagság és a nagy áttekinthetőség volt a jellemző, vagyis a legfontosabb történetkutatói erények gyakorlati alkalmazása. Tanulmányai és könyvei jegyzetanyagának átnézése is nemcsak hasznos, de egyenesen élvezetes a történész és művelődéstörténész számára. Tudományos eredményei és megállapításai oly időtállóak, hogy bátran beépíthetők a magyar könyvtártörténet és történettudomány nagy összefoglalásaiiba. Bővíteni lehet őket, de mellőzni nem.

Könyvtárosként, egyetemi tanárként és történetkutatóként egyaránt a nemzeti közösséget szolgálta, nemcsak tudományos munkásságával, hanem segítőkész magatartásával is.

Az általa kidolgozott kéziratári dokumentum-kezelési módszert felhasználta mind a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, mind az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Ő kezdeményezte például a kéziratok hagyatékok együtt tartását, azaz ún. fondok kialakítását. Az így feldolgozott források révén pedig közvetve is segítette a kutatók eredményes munkáját. Mindhárom hivatás, melyet élete különböző korszakaiban gyakorolt, a szolgálat jegyében fogant. S ezt a fajta magatartást becsülte másokban is, amint arról *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867* című könyvének ajánlása tanúskodik: „Ajánlom e könyvet az Alapító és mindazok emlékének, akik Nemzeti Könyvtárunk kincseit gyűjtötték, gyarapították, megőrizték és használhatóvá tették.” Ebben a munkájában alaposan feltárta és elemezte az 1846-ra elkészült múzeumpalotába beköltöző két társintézmény: a Nemzeti Könyvtár és a Nemzeti Múzeum alapításának egymástól különböző időpontját (1802., illetve 1808/VIII. tc.), eltérő jogállását, gyűjtő- és feladatkörét. Fölhívta a figyelmet Széchényi Ferencnek ugyancsak a Nemzeti Könyvtár számára adott második adományozó levelére is, melyben a gróf a Magyar Nemzeti Múzeum országgyűlési alapítását József nádor kezdeményező érdemének ismerte el.

Politikai szempontból sokáig késleltették elismerését és kitüntetését, de a nyilvánvaló eredmények önmagukért beszéltek. Az előbbi műhöz fűződik rehabilitálásának első lépése, hiszen 1984-ben ezért és egész addigi munkásságáért megkapta a tudományok doktora címet. 1992-ben a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (Budapesti Corvinus Egyetem) tanácsa szintén elégtételt szolgáltatott neki: címzetes egyetemi tanárrá fogadta. 1993-ban Szinyeyi József-díjjal jutalmazták, 1999 decemberében Magyar Örökség Díjjal tüntették ki. 2000-ben kapta meg a *Bibliothecarius Emeritus* címet az Országos Széchényi Könyvtárban. Mindezt, mind a Szinyeyi-díjat kiváló könyvtárosi munkájáért adományozták neki. 2001-ben, 90. születésnapjára jelent meg a nevét viselő emlékkönyv. Ugyanebben az évben Eötvös József-koszorúval tüntette ki a Magyar Tudományos Akadémia. 2011-től Budapest, IX. kerület Ferencváros díszpolgára, és ugyanettől az évtől az Országos Széchényi Könyvtár örökös tagja.

Benne olyan kitűnően fölkészült, nagy műveltségű embert ismertünk meg, aki a nehéz időkben is megőrizte erkölcsi tartását, akiben az etika a tudós alázatával párosult, aki nemcsak nagy felkészültségével, a történeti források alapos ismeretével tűnt ki, hanem e források szakszerű és pontos értelmezésével is. Szeretettel emlékezünk rá, a kitűnő tudósra, egykori kedves kollégánkra.

Méltatása, valamint a vele készült interjú és nyomtatásban megjelent műveinek bibliográfiája az alábbi dokumentumokban olvasható:

Magyar örökség, Laudációk könyve 1995–2000, Szerk. Farkas Márta, Bp., Magyarországért Alapítvány, 2001, 389–391.

Egy tudós könyvtáros pályája, Beszélgetés Berlász Jenővel, Melczer Tibor interjúja = *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet*, Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára, Szerk. Buza János. Bp., MTA: BKA Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2001, 503–509; Berlász Jenő nyomtatásban megjelent munkáinak, tanulmányainak és cikkeinek bibliográfiája ugyanebben a kötetben: 511–551.; Az ebben felsorolt publikációk után jelent meg: *Erdélyi jobbagyság – magyar gazdaság* (Válogatott tanulmányok), Szerk. Buza János, Meyer Dietmar, Bp., Argumentum, 2010, 331 p. (Gazdaság- és társadalomtudományi kötetek, 5); VIZKELETY András, *Berlász Jenő 100 éves = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2011, 9, 56–60.

FÜLEP KATALIN

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2014-ben

Rövidítések:

GeodKart	= Geodézia és Kartográfia
HK	= Hadtörténelmi Közlemények
It	= Irodalomtörténet
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
KF	= Könyvtári Figyelő
KKK	= Könyv, Könyvtár, Könyvtáros
KN	= Könyv és Nevelés
MG	= Magyar Grafika
MKsz	= Magyar Könyvszemle
MTud	= Magyar Tudomány
MVizjel	= Magyar Vízjel
MűvtörtÉrt.	= Művészettörténeti Értesítő
Certamen I....	= Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Nyelv-, irodalom-, néprajztudomány, régészet, történelem, művészettörténet / szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, WEISZ Attila. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2013. 556 p.
Egyházi, családi és asszonykönyvtárak...	= Egyházi, családi és asszonykönyvtárak. Könyvtártörténeti szakdolgozatok / szerk. MUZS Krisztina. Szeged: Primaware, 2014. 523 p. (Művelődéstörténeti könyvtár. Könyv- és könyvtártörténelem)
Források és hagyományképek...	= Források és hagyományképek / szerk. STEMLER Ágnes. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2014. 199 p. (Bibliotheca scientiae & artis)
A határon túli magyar sajtó...	= A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből / szerk. APRÓ István, PAÁL Vince. Bp.: Médiatud. Int., 2014. 321 p. (Médiatudományi könyvtár)
A huszadik század mezsgyéjén...	= A huszadik század mezsgyéjén. Haiman György (1914–1996) születésének 100. évfordulója emlékére / összeáll. FÜZESNÉ HUDÁK Julianna, HAIMAN Ágnes; szerk. HRADECZKY Moni. Gyomaendrőd: Kner Múz. és Kv. Alapítvány, 2014. 246 p.
Képes világ...	= „Képes világ”. Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról. A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös rendezvénye / szerk. SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella. Bp.: BTM–OSZK, 2014. 399 p. (Tanulmányok Budapest múltjából; 39.)

- Pedagógia, oktatás, könyvtár... = Pedagógia, oktatás, könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére / szerk. CSÓKA–JAKSA Helga, SCHMELCZER–POHÁNKA Éva, SZEBERÉNYI Gábor. Pécs: PTE Egyetemi Kvt. és Tudásközp., 2014. 587 p.
- A sajtó kultúráközvetítő... = A sajtó kultúráközvetítő szerepe, 1867–1945. Tanulmányok / szerk. PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2014. 111 p. (Médiatudományi könyvek)
- Szinnyei és követői... = Szinnyei és követői. Id. Szinnyei József halálának 100. évfordulójáról megemlékező centenáriumi emlékkönyv / szerk. SZÖNYI Éva. Bp.: OSZK–Gondolat–MKE, 2014. 185 p. (Nemzeti téka)
- Textológia... = Textológia, filológia, értelmezés. Klasszikus magyar irodalom / szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2014. 410 p.
- A zsoldártól a rózsaszín regényig... = A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből. Tanulmánykötet és adattár a Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete együttműködésében a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett kiállításhoz / szerk. PAPP Júlia. Bp.: PIM, 2014. 293 p.

Általános és összefoglaló munkák, elvi kérdések

- FILEP Tamás Gusztáv: „Mindegy, hogy a szikla kaukázusi-e, erdélyi vagy tibeti”. Bánffy Miklós és a kultúrpolitika, 1925–1939 = Bánffy Miklós-emlékkonferencia. 2013. december 18. / szerk. PAPP Endre. Bp.: MMA, 2014. 189–208.
- FÖLDVÁRY Miklós István: A Liturgiátörténeti Kutatócsoport digitális forrásgyűjteménye = MEgyházzene (21.) 2013/2014. 1. 101–111.
- GOLUB Xénia: Szláv kéziratok és régi nyomtatványok katalógusrevíziója a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárában = Athanasiana (38.) 2014. 143–154.
- LIPTÁK Dorottya: Írjunk médiatörténeteket, de hogyan? Historiográfiai megközelítés = MKsz (130.) 2014. 4. 431–451.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor / főszerk. KÖSZEGHY Péter; szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Bp.: Balassi, 2003–2014. 14., Mutatók. 2014. 360 p.
- METELKO, Marina: Books at the crossroads. The book culture of Zagreb in the late medieval period = Annual of medieval studies at the CEU (20.) 2014. 165–179. ill.
- MONOK István: Un nouveau regard sur le patrimoine culturel. Les contacts entre réseaux humanistes et l'analyse du corpus des livres du XVIe siècle = Histoire et civilisation du livre (9.) 2014. 129–137.
- MONOK István: A párizsi könyv elterjedése Közép-Európában. 15–18. század = Pedagógia, oktatás, könyvtár... 361–381.
- MONOK István: Seebergi Sasváry Zoltán könyvtörténeti magánkiadványai = MKsz (130.) 2014. 1. 110–112.
- RÁKAI Orsolya: Médiatörténet a kultúratudományok után-között = MKsz (130.) 2014. 4. 415–430.
- SZABÓ András: Női művelődés a 16. századi Magyarországon = A zsoldártól a rózsaszín regényig... 71–77. ill.
- SZÖTS Zoltán Oszkár: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Bp.: OSZK–Gondolat, 2014. 355 p. ill. (Nemzeti téka)
- TESZELSZKY, Kees: Szenci Molnár Albert elveszettnek hitt Igaz Vallás portréja (1606) avagy Holland–flamand–magyar szellemi kapcsolatok a kora újkorban = True Religion: a lost portrait by Albert Szenci Molnár (1606) or Dutch–Flemish–Hungarian intellectual relations in the early-modern period. Bp.: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori

- M. Történeti Tansz.–Transylvania Emlékeiért Tud. Egyes., 2014. 181 p. ill.
- UGRY Bálint: Miként világította meg „Utrecht csillagának” fénye kora újkori hazai művelődésünket? Adalékok Anna Maria van Schurman magyarországi recepciójának történetéhez = A zsolnártól a rózsaszín regényig... 127–139. ill.
- VERŐK Attila: Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században. Martin Schmeizel és a polihisztorizmus = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások / szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László. Nagyvárad: Partium; Bp.: Reciti, 2014. 55–70.
- VERŐK Attila: Auf dem Weg zur Konzipierung der ungarländischen Nationalbibliografie im 18. Jahrhundert? Martin Schmeizels Tätigkeit als Bibliograf = Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. Germanistische Studien (9.) 2013. 59–69.
- A zsolnártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből. Tanulmánykötet és adattár a Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete együttműködésében a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett kiállításhoz / szerk. PAPP Júlia. Bp.: PIM, 2014. 293 p. ill.
- A Budapesten, 2014. ápr. 3–nov. 25. között rendezett kiállítás alkalmából
- FERENCZI Ilona: A gregoriánkutatás mostoha- gyermeke: az anyanyelvű gregorián. A magyar nyelvű graduálok katalógusa = Zene- tudományi dolgozatok, 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet / szerk. Kiss Gábor. Bp.: MTA BTK ZTI, 2014. 77–81.
- FÜZESNÉ HUDÁK Julianna: Irodalomjegyzék. Haiman György publikációi + Válogatott publikációk, interjúk Haiman Györgyről = A huszadik század mezsgyéjén... 223–242., 243–247.
- A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája, 1705–1944 / összeáll. LAKATOS Éva. Bp., OSZK, 2010–
5. köt. Pótlások, kiegészítések. 2014. 177. p.
- Cenzúratörténet és más jogi szabályozások**
- DÖBÖR András: Sajtó és cenzúra a 18. és a 19. század fordulóján Magyarországon = Média- kutató (15.) 2014. 2. 17–28.
- PRUZSINSZKY Sándor: Halhatatlan cenzúra. Bp.: Médiatud. Int., 2014. 240 p. (Médiatudom- mányi könyvtár; 12.)
- UNGVÁRY Krisztián: „Lesték Ilia Mihály minden szavát”. Egy magyar értelmiségi és az állam- biztonság = Parnasszus (20.) 2014. 3. 63–71.
- A Tiszatáj betiltásáról
- Könyvtörténet**
- Kéziratosság, kódexek**
- BUZÁSI Enikő: A magyar korona eddig ismert legkorábbi autentikus ábrázolásának keletke- zéséről. A Szent Korona a Habsburg Ehren- spiegelben = MűvtörtÉrt (63.) 2014. 2. 217–264. ill.
- Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel / hrsg. Edina ZSUPÁN, Mitarb. Christian HEITZMANN. Bp.: Bibl. Nat. Hung., 2014. 319 p. ill. (Supplemen- tum Corvinianum; 3.). (Ex Bibliotheca Cor- viniana)
- A tanulmányok váltakozva német és angol nyelven.
- Bibliográfiák, repertóriumok, katalógusok**
- Bibliográfia + Válogatás női művelődési té- májú kéziratokból és nyomtatványokból = A zsolnártól a rózsaszín regényig... 203–228., 231–261.
- EMÖDI András: A nagyváradai egyházmegye al- sópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén. 18. századi plébániai könyvjegyzé- kek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei. Bp.: Nk. Magyarságtud. Társ.; Sze- ged: SZTE; Nagyvárad: Partiumi Keresz- tény Egy., 2014. LVIII, 286 p. ill. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 19/4.)

- CSÁKÓ Judit: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány = Századok (148.) 2014. 2. 287–334. ill.
Függelékben a Magyar–lengyel Krónika szöveg-hagyománya (Karácsonyi Béla szem-mája alapján)
- CSORBA Dávid: Adalékok Debreceni Ember Pál kéziratban maradt szövegeinek irodal-mi hagyatékához = Egyháztört. Szle (15.) 2014. 4. 51–76., 111.
Mellékletek: 1. sz.: A Canones ecclesiastici, in quinque classes distributi...c. mű elő-zéklapjain található kézírásos bejegyzések; 2. sz.: a protocullum eredeti szövegének be-tűhív és Ember Pál kézíratos lejegyzésének közlése; 3–4. sz.: latin esküformulák válto-zatainak közlése
- CSUKOVITS Enikő: Magyarország helye Kelet-Európában. A Descriptio Europae Orienta-lis országleírásai = Archivarium histori-corumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára / szerk. KÁDÁR Zsófia, LAKATOS Bálint, ZAR-NÓCZKI Áron. Bp.: M. Levéltárosok Egyes., 2013. 71–82.
- CZAGÁNY Zsuzsa: Töredék, kódex, rítus, hagyomány. 2. A Váradi Szekvencionále újonnan előkerült darabja = Zenetudományi dolgo-zatok, 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet / szerk. KISS Gábor. Bp.: MTA BTK ZTI, 2014. 45–56. ill.
- DONCSECZ Etelka: „Ez az írás éppen nem ked-vez a’németnek”. Szaicz Leó Magyar Világ című történeti munkájáról = Textológia... 351–372.
- FARKAS Gábor Farkas: A Budai Krónika eddig ismeretlen 18. századi kézírata = MKsz (130.) 2014. 2. 277–280.
- FARKAS Gábor Farkas: Egy kalocsai ösnyomat-vány és az Államvédelmi Hatóság = MKsz (130.) 2014. 3. 370–373.
- FÖLDESI Ferenc: Az esztergomi Porta speciosa egy felíratáról = Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek / szerk. BIRÓ Csilla, VISY Beatrix. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2014. 130–136. (Bibliotheca scientiae & artis)
- GILÁNYI Gabriella: Középkori kottás töredékek újrafelfedezése a Központi Papnevelő Inté-zet Pálos Könyvtárában = Zenetudományi dolgozatok, 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet / szerk. KISS Gábor. Bp.: MTA BTK ZTI, 2014. 389–393.
- JUHÁSZ Erika: A Húsvéti krónika. Prolegomena. Bp.: Argumentum, 2014. 152 p. (Apollo könyvtár; 35.)
- KISDI Klára: Egy figyelemreméltó Ars notoria-töredék a Capreolus-kötet egykori kötésé-ből = MKsz (130.) 2014. 3. 367–369.
Az Ars notoria töredék leírásával
- KNAPP Éva: A történeti könyvvállományok bő-vülési lehetősége – 1800 előtti ismeretlen nyomtatványok azonosítása = KF (24.) 2014. 2. 167–172.
- KOVÁCS Andrea: A középkori magyarországi Szent Anna-kultusz = Zenetudományi dol-gozatok, 1978–2012. 35 éves jubileumi kö-tet / szerk. KISS Gábor. Bp.: MTA BTK ZTI, 2014. 33–44.
- LAUF Judit: Az Érsekújvári kódex és a Maku-la nélkül való tükör. A középkori magyar passióhagyomány nyomai a 18. századi ke-gyességi irodalomban = MKsz (130.) 2014. 2. 218–236. ill.
Táblázat a Makula nélkül való tükör forrá-sairól
- LÁZS Sándor: A Döbrentei-kódex rejtvényének megoldása = ItK (118.) 2014. 6. 784–801.
- MACZELKA Csaba: Angol szerzők idézettsége peregrinációs albumainkban = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócso-portosulások / szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László. Nagyvárad: Partium; Bp.: Reciti, 2014. 41–54.
- MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: Jezsuita iskoladrá-ma-színlapok, drámaszövegek és periocha-töredékek a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattárában. Vizsgált forráscsoportunk: iskoladráma-színlapok = Collectanea Sancti Martini (2.) 2014. 101–116.
- MROZIEWICZ, Karolina: The history of medieval Hungary in the illustrated seventeenth-cen-tury lives of Saints = Annual of medieval studies at the CEU (20.) 2014. 180–199. ill.
- NAGY Emőke: Szent Anna kultuszának jegyei a Teleki-, Kazinczy- és Erdy-kódex alapján = Certamen I.... 35–48.

- NÉMETH S. Katalin: Német utazó – magyar bibliával = ItK (118.) 2014. 5. 661–669. ill.
- OFFNER, Robert: A XVI. századi erdélyi szász orvosok nyelve és Paulus Kyr egészség-tankönyve, Brassó 1551 = MOrvosi Nyelv (14.) 2014. 2. 99–106. ill.
- POHÁNKA Éva: A Klimo Könyvtár „kincsei”. 1. Johannes Menestarffer, Chronica Hungarorum, Bécs, 1481, kézirat = MKsz (130.) 2014. 2. 237–252.
- ROKAY Zoltán: Egy Corvina a jezsuita tradícióban = Magyar Sion (8.) 2014. 1. 49–55. ill. Az Österreichische Nationalbibliothek-ban őrzött Cod. 1037 jelzetű, [Pseudo-]Cyrillus: Speculum sapientiae című kódexről
- SZENTGYÖRGYI Rudolf: A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása. Közread. ELTE BTK. Bp.: ELTE Eötvös K., 2014. 120 p. ill.
- SZOLIVA Gábor: Utólagos zenei bejegyzések a Budai pszaltérium-ban = MEgyházzene (21.) 2013/2014. 1. 11–20. ill. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár-ban őrzött Ms I.3c jelzetű dokumentumról
- TÖMPE Péter: Alkímia és középkori orvoslás. A Kalocsai Érseki Könyvtár ritkasága = Természet Világa (145.) 2014. 10. 434–437. ill.
- VADAI István: Balassi Bálint elvegyült énekei = ItK (118.) 2014. 3. 393–402.
- VISKOLCZ Noémi: Ulisse Aldrovandi műveinek összkiadása a 17. századból az SZTE Klebelsberg Könyvtárban = MKsz (130.) 2014. 2. 163–179. ill.
- VLADÁR Zsuzsa, C.: A Halotti beszéd kétféle latin fordítása. Sajnovics Demonstratiójában és Révai Antiquitatesában = Források és hagyományképek... 179–188. ill.
- WEHLI Tünde: Gertrúd királyné imakönyvvel a kezében = A zsoldártól a rózsaszín regényig... 61–62. ill.
- ZSOLDOS Endre: Egy csillagászati kézirat a kiskartali Podmaniczky–Degenfeld-könyvtárból = MKsz (130.) 2014. 1. 85–89. Az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet könyvtárában őrzött dokumentumról
- ZSUPÁN Edina: Locus bibliothecae. A könyvtár mint valós tér szerepe a kora újkori bibliotheca-laudatióban = Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek / szerk. Bíró Csilla, Visy Beatrix. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2014. 137–145.

Nyomda-, nyomdászattörténet

Több évszázadot érintő munkák

- BÁNFI Szilvia–ECSÉDY Judit, V.: A magyarországi nyomdászat képes krónikája, 1473–1700. Bp.: OSZK–Balassi, 2014. 219 p. ill.
- ECSÉDY Judit, V.: Ismerjük-e régi nyomdászainkat? = KF (24.) 2014. 2. 199–206.
- SIMON Melinda: Kiadói és nyomdászjelvények. Hagyomány és korszerűség. Bp.: Balassi, 2014. 223 p. ill.
- TIMKÓ György: A Kossuth Nyomda képes krónikája, 1884–2006. Bp.: saját kiadás, 2014. 106 p. ill.

15. század

- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Táblanyomatok és dúckönyvek – a nyomtatványok előtti „nyomtatványok” = KKK (23.) 2014. 11/12. 52–60.

17. század

- ECSÉDY Judit, V.: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század. Bp.: Balassi–OSZK, 2010–
2/1. Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák. Lőcse, Kassa. Tanulmányok és katalógus / BÁNFI Szilvia et al. 2014. 376 p. (Hungaria typographica; 2.)
2/2. Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák. Lőcse, Kassa. Illusztrációk / BÁNFI Szilvia et al. 2014. p. 385–1215. (Hungaria typographica; 2.)
- TRAJTLER Dóra Ágnes: A centenárius. A reformáció százéves évfordulója a régi magyarországi nyomtatványok tükrében = Credo (20.) 2014. 4. Tanúk és tanulságok. 20–28.

18. század

- BÁNFI Szilvia: A budai Landerer-tipográfia nyomdakészletének tükrében = Források és hagyományképek... 140–156. ill.
- ECSEDY Judit, V.: Kolozsvári nyomdászok Utrechtben és Bécsben = MG (58.) 2014. 2. 74–77. ill.
- HUDI József: A pápai Főiskolai Nyomda üzlet-politikája a reformkorban = Piacok a társadalomban és a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2012. évi, debreceni konferenciájának kötete / szerk. HALMOS Károly, KISS Zsuzsanna, KLEMENT Judit. Bp.: Hajnal I. Kör Társadalomtört. Egyes., 2014. 191–198., 532–533.

19. század

- KOCSIS Lajos: A csíkszeredai világi nyomdászat kezdetei, 1882–1885 = MKsz (130.) 2014. 1. 90–93.
- PÁLFI József: A váradi nyomdászat kátékiadványai = Ref. Szle (107.) 2014. 2. 131–146.
- PÁLYI Zsófia Kata: A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán = Catastrum (1.) 2014. 1. 2–19. ill.
A Magyar Királyi Telekzeti/Kataszteri Könyomdában készült térképek jegyzékével

19–20. század

- KISS Erika: Nyomdák és nyomdászok Jászberényben, 1856–2009 = Jászkunság 2014. 2. 121–137. ill.
- SIMON Melinda: A jelvényrajzoló Butkovszky Bertalan = MKsz (130.) 2014. 3. 353–366. ill.
Mellékletben a képek forrásaival

20. század

- BORDÉ Katalin: Haiman György, a Kner-örökség továbbvivője = Szabolcs–Szatmár–Bereg Szle (49.) 2014. 3. 72–81. ill.
- ERDÉSZ Ádám: A betű művésze – a betű tudósa. Haiman György pályája = A huszadik század mezsgyéjén... 13–73. ill.

FARKAS Judit Antónia: Nyomdászattól az alkalmazott grafikáig. Biró Miklós pályaképe = MKsz (130.) 2014. 1. 66–84.

SIMON Melinda: 20. századi magyar tiposzignetek = MG (58.) 2014. 1. 74–79. ill.

Könyvművészet, illusztráció, ex libris

- BASICS Beatrix: Illumináció, illusztráció, reprodukció – kép és szöveg viszonya a 19. század második felének magyarországi folyóirat illusztrációjában = Olvasható kép, látható szöveg / szerk. LAKNER Lajos. Debrecen: Déri Múz., 2014. 17–23.
- BONCZ Hajnalka: „Az asszony csendben tanuljon, teljes alázatossággal.” Szűz Mária és Szent Anna műveltségének megjelenítése a képzőművészetben = A zsoltártól a rózsaszín regényig... 179–191. ill.
- BORECZKY Anna: Széchenyi Ferenc óraskönyve és a 16. század eleji flamand könyvfestészet = Források és hagyományképek... 110–124. ill.
A tanulmány tárgya az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött Cod. lat. 205-ös jelzetű gent-brüggei kódex
- CSOBÁN Endre Attila: A „lumen divinum” szimbolikája két 17. századi díscímlapon = Források és hagyományképek... 125–139. ill.
- FARKAS Judit Antónia: Könyvművészet és bibliofília a két világháború között = KF (24.) 2014. 3. 345–355.
- FARKAS ZSUSZA: A fényképre támaszkodó grafika. Adatok a fényképek alapján készült fémetszetek köréből = Ars Hungarica (40.) 2014. 2. Sokszorosított grafika. 208–222. ill.
- FARKAS ZSUSZA: „Rés a pajzson” A Ferenc József csatorna ábrázolásainak forrásai = Képes világ... 167–190. ill.
- FRISNYÁK Zsuzsa: A vasúti ábrázolások forrásértéke, 1854–1890 = Képes világ... 145–158. ill.
- HESSKY Orsolya: Faragó József művészeti karikatúrái a Borsszem Jankóban = Képes világ... 239–248. ill.
- HORVÁTH Hilda: Haiman György, a tipográfus művészi pályája = A huszadik század mezsgyéjén... 87–156. ill.

- HORVÁTH Hilda: Falus Elek (1884–1950), a könyvtervező = *Műparműv* (21.) 2014. 10. 16–20. ill.
- A huszadik század mezsgyéjén. Haiman György (1914–1996) születésének 100. évfordulója emlékére / összeáll. FÜZESNÉ HUDÁK Julianna, HAIMAN Ágnes. Gyomaendrőd: Kner Múz. és Kv. Alapítvány, 2014. 246 p. ill.
- KATONA Anikó: Populáris képek: a sajtóillusztráció és a plakát. Mediális különbségek, továbbbélő képi sémák = *Képes világ*... 379–397. ill.
- „Képes világ”. Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról. A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös rendezvénye / szerk. SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella. Bp.: BTM–OSZK, 2014. 399 p. ill. (Tanulmányok Budapest múltjából; 39.)
- KÉPIRÓ Ágnes: Korlenyomatok Kass János Tragédia-illusztrációiban = XXI. Madách Szimpózium. Kecskemét, 2013. április 20.–Szeged, 2013. szeptember 20–21. / szerk. BENE Kálmán és MÁTÉ Zsuzsanna. Szeged–Balassagyarmat: Madách Irod. Társ., 2014. 176–186. ill.
- KERNY Terézia: Árpád-házi Szent Margit alakja egy XV. századi fametszeten = *A zsoldártól a rózsaszín regényig*... 65–69.
- KÖNCZEY Elemér: Bánffy Miklós, az eklektikus grafikus = Bánffy Miklós-emlékkonferencia. 2013. december 18. / szerk. PAPP Endre. Bp.: MMA, 2014. 231–240. ill.
- MACZÓ Péter: Haiman 100 jubileum. Kiállítás és könyvbemutató a Petőfi Irodalmi Múzeumban = *MG* (58.) 2014. 3. 60–65. ill.
- A magyar ex libris 100 éve. Gyűjtemények kiállítása. Katalógus / szerk., bev. VASNÉ TÓTH Kornélia. Bp.: KBK Grafikagyűjtő és Művel. Egyes., 2014. 20 p. ill.
- A vándorkiállítást 2014-ben rendezték
- NAGY Katalin: „Nézz a képre, halld meg dalom”. Kép és szöveg a képmutogató énekek tükrében. Egy műfaj újírása = *Képes világ*... 31–40. ill.
- PERSOVITS József: Kner-könyv. A könyvművészet mesterei. Bp.: Optima Téka, 2014. 119 p. ill. (Nyomdász könyvtár)
- RÉVÉSZ Emese: A „magyar régészeti festészet úttörője”: Vízkelety Béla, 1825–1864 = *Képes világ*... 331–378. ill.
- RÉVÉSZ Emese: Csók István irodalmi illusztrációi a századfordulón = *Ars Hungarica* (40.) 2014. 2. Sokszorosított grafika. 223–245. ill.
- SAS Péter: Kós Károly grafikai és könyvművészete = Kós Károly-emlékkonferencia. 2013. december 13. / szerk. DÉVÉNYI Sándor. Bp.: MMA, 2014. 71–86. ill.
- SOMOGYI Etelka – PAP Ágnes: „Szentségtörés a csúnya könyv” = *Mercurius* 2014. 37–38.
- TATAI–BALTÁ, Cornel: Ioanițiu Endrédi 18. századi balászfalvi fametsző az európai bibliográfiában = *Ars Hungarica* (40.) 2014. 2. Sokszorosított grafika. 185–193. ill.
- TATAY, Anca Elisabeta: A budai román nyomda néhány 19. század eleji könyvillusztrációjának előképe = *Ars Hungarica* (40.) 2014. 2. Sokszorosított grafika. 194–206. ill.
- TOMSICS Emőke: Lehetőség és kényszer. A fotográfia a nyomtatott képek világában Magyarországon az 1880-as évek előtt = *Képes világ*... 191–214. ill.
- VARGA Emőke: „Ábrázolattal fölvilágosított” irodalom. A Vasárnapi Ujság illusztrációról = *Képes világ*... 17–30. ill.
- VASNÉ TÓTH Kornélia: Kultúrtájak. A magyar világörökség, emlékhelyeink ex libriseken = *Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek* / szerk. BÍRÓ Csilla, VISY Beatrix. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2014. 190–220. ill. (Bibliotheca scientiae & artis)

Kisnyomtatványok

- BÁNFI Szilvia – ECESEDY Judit, V.: Plakátalakú nyomtatványok a régi kolozsvári nyomdák-ból = *MG* (58.) 2014. 3. 75–79.
- A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött dokumentumokról
- HELTAI János: A hitelesség narratívája az *Extractus Brevis* (1675) című röpiratban. Adalékok az 1674. évi gályarabper publicisztikájához = *Források és hagyományképek*... 20–30. ill.

- KNAPP Éva: Ismeretlen nagyszombati áhítati nyomtatványok a XVII–XVIII. századból = Magyar Sion (8.) 2014. 2. 155–161. ill.
- KNAPP Éva: Ismeretlen nagyszombati nyomtatványok (1661, 1745 körül, 1758) = MKsz (130.) 2014. 2. 281–287. ill.
- KOVÁCS Eszter: Cseh nyelvű beszámoló a tolnai csatáról = Források és hagyományképek... 53–60. ill.
Az OSZK Régi Nyomtatványok Tárában őrzött Röpl. 422a jelzetű dokumentumról
- SELÁF Levente – TÓVIZI Ágnes: Ismeretlen illusztrált röplap a mohácsi csatáról = MKsz (130.) 2014. 2. 261–271. ill.
A bambergi Staatsbibliothekban őrzött VI Ba 129 jelzetű dokumentumról. A röplapon szereplő szöveg átírásának közlésével
- Térképészet**
- GULYÁS Zoltán: A szentpétersvári kéziratos Reguly-térkép modern kartográfiai feldolgozása = GeodKart (66.) 2014. 5/6. 12–17. ill.
- JANKÓ Annamária: Az első világháborúban használt topográfiai térképek = HK (127.) 2014. 3. 778–792.
- KLINGHAMMER István: Tabulák a magyar térképírás történetéből = MTud (175.) 2014. 10. 1203–1210. ill.
- LAKATOS Bálint: Lázár deák Tabula Hungariae-jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat = Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára / szerk. KÁDÁR Zsófia, LAKATOS Bálint, ZARNÓCZKI Áron. Bp.: M. Levéltárosok Egyes., 2013. 103–128. ill.
- MIKESY Gábor: A korai kataszteri térképezés névanyagát befolyásoló utasítások, rendeletek = Helynévtörténeti Tanulmányok (10.) 2014. 103–117.
- PÁLYI Zsófia Kata: A kataszteri térképek 1869. évi jelkulcsa = Catastrum (1.) 2014. 3. 19–23. ill.
- PLIHÁL Katalin: Johannes Honterus Chorographia Transylvaniae Sybembürgen című térképeinek kiadástörténet áttekintése. [1–2.] = GeodKart (66.) 2014. 1. rész: 9/10. 7–14. ill.; 2. rész: 11/12. 11–18. ill.
- SUBA János: Partium ábrázolása a történelmi atlaszokban = Közép-Európai Közl (7.) 2014. 3/4=26/27. 41–49.
A Hadtörténeti Térképtár gyűjteményében őrzött atlaszokról
- TÖRÖK Enikő: Krokik, avagy kataszteri térkép-vázlatok = Catastrum (1.) 2014. 1. 26–29. ill.
- Papír**
- HORVÁTH József – KÜNSTLERNÉ VIRÁG Éva: Vízjel-történeti érdekesség Misztótfalusi Kis Miklós levelén = Turul (87.) 2014. 1. 30–31. ill.
- PELBÁRT Jenő: Adatok Ochtina papírmalom címer-vízjeleihez = MVízjel (12.) 2014. 27. 47–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Bazin papírmalom korai vízjele, 1612 = MVízjel (12.) 2014. 28. 45–47.
- PELBÁRT Jenő: A Berényi-család címer-vízjele. Kokova-2. papírmalom vízjelei között = MVízjel (12.) 2014. 26. 20. ill.
- PELBÁRT Jenő: Boronás papírmalom Eszterházy címer-vízjele, 1780 = MVízjel (12.) 2014. 28. 49–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Dobsina-2. papírmalom újabb, koronás magyar címer-vízjele, 1752 = MVízjel (12.) 2014. 28. 44. ill.
- PELBÁRT Jenő: Az első magyar nyelvű növényhatározó, a Magyar Füvész Könyv vízjelei, 1807 = MVízjel (12.) 2014. 26. 11–12. ill.
- PELBÁRT Jenő: EL-papírok angyal-vízjele, 1893. = MVízjel (12.) 2014. 26. 5–6. ill.
A stuttgarti Eugen Lemppenau levélboríték- és papírfeldolgozógyár angyal-vízjelének ismertetése, amelynek több típusa a Magyar Királyságban is forgalomban volt
- PELBÁRT Jenő: Gartner János György csillagos-bojtos postakürt-vízjelei, 1784–1820 = MVízjel (12.) 2014. 28. 13–14. ill.
- PELBÁRT Jenő: Görgény-2. papírmalom koronás-pajzsos postakürt-vízjele, 1787 = MVízjel (12.) 2014. 28. 15–16. ill.
- PELBÁRT Jenő: A háromszáz éves Dobsina-2. papírmalom (1714–2014) = MVízjel (12.) 2014. 27. 3–22. ill.

PELBÁRT Jenő: A Heltai-biblia magyar és lengyel vízjelei, 1551 = MVízjel (12.) 2014. 28. 7–12. ill.

PELBÁRT Jenő: A híres Tizenkét Tsillagú Korona krúdájának magyar vízjelei, 1769 = MVízjel (12.) 2014. 27. 37–46. ill.

PELBÁRT Jenő: Klimó György püspök pécsi címer-vízjelének új alakja 1786-ból = MVízjel (12.) 2014. 26. 7–8. ill.

PELBÁRT Jenő: Kossuth név-vízjel, 1906 = MVízjel (12.) 2014. 26. 3–4. ill.

PELBÁRT Jenő: Krisztogramok a filigranológiában = MVízjel (12.) 2014. 26. 21–34. ill.

PELBÁRT Jenő: Miramare-vízjel, 1906 = MVízjel (12.) 2014. 27. 33–34. ill.

PELBÁRT Jenő: Nagyszében papírmalom XVIII. századi címer-vízjele = MVízjel (12.) 2014. 28. 48. ill.

PELBÁRT Jenő: Ranzanus Epitome rerum Hungaricarum művének magyar vízjelei, 1746 = MVízjel (12.) 2014. 28. 17–20. ill.

PELBÁRT Jenő: Rimakokava papírmalom kiskancelláriai papíralakjának vízjelpárja, 1743 = MVízjel (12.) 2014. 26. 46. ill.

PELBÁRT Jenő: Sajószentpéter papírmalom új vízjelpárja, 1833 = MVízjel (12.) 2014. 28. 32. ill.

PELBÁRT Jenő: A Sonora Tuba krúda-töredékeinek körmöci vízjeleiről, 1755 = MVízjel (12.) 2014. 28. 25–31. ill.

PELBÁRT Jenő: Spilemberg István szomorú levelelének vízjele, 1803 = MVízjel (12.) 2014. 26. 9–10. ill.

PELBÁRT Jenő: Wenko Oszwald két, emberalakos vízjele = MVízjel (12.) 2014. 28. 33–34. ill.

PELBÁRT Jenő: A Zay család címer-vízjel alakváltozatai Kisszlata papírmalom vízjelei között (1727–1772) = MVízjel (12.) 2014. 28. 21–24. ill.

PELBÁRT Jenő – BUNCSÁK Katalin Julianna: Stempel Papier, illetékpapír-vízjel, 1847 = MVízjel (12.) 2014. 26. 49–50. ill.

PELBÁRT Jenő – MÓR György: Az illoki mesterek céhlevelének vízjelpárja, 1830 = MVízjel (12.) 2014. 27. 31–32. ill.

PELBÁRT Jenő – ZOMBORI Lajos: Állat-vízjeleink filigranológiai-taxonómiai összefüggései = MVízjel (12.) 2014. 27. 23–30. ill.

PELBÁRT Szilvia: Escorial Bond-vízjel, 1912 = MVízjel (12.) 2014. 27. 35–36. ill.

Könyvkötés-történet

MIKÓ Árpád: Az Egyetemi Könyvtár Dante-kódexének (Cod. Ital. 1.) eredeti kötéséről. Henszlmann Imre kiadatlan feljegyzése = MűvtörtÉrt (63.) 2014. 2. 397–400. ill.

TÓTH Zsuzsanna: Kötéstörténeti kuriózum a Magyar Asszonyok Könyvtárából = Mercurius 2014. 39–40. ill.

Könyvkereskedelem, -terjesztés

POGÁNY György: A Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Könyvkiadó és az oktatásügy a XIX–XX. század fordulóján = KN (16.) 2014. 4. 54–71.

RÓZSAFALVI Zsuzsanna: „A múzsák versenytársa az ipar”. Az Üllői úti Révai Könyvesház és megépítésének előzményei = Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek / szerk. BÍRÓ Csilla, VISY Beatrix. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2014. 146–156. ill. (Bibliotheca scientiae & artis)

Kiadástörténet

16. század

BÁNYFI Szilvia: Az 1570. évi sajtópolémia nyomtatott, példányból eddig nem ismeretes református vitatéziseiről = MKsz (130.) 2014. 2. 272–276. ill.

A wrocławai Ossolińskich gyűjteményben őrzött dokumentumról, RMNy 281

BUJIDOSÓ Klaudia Erzsébet: A Kolozsvári Arithmetika = Interdiszciplináris pedagógia és a fenntartható fejlődés. A VIII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata. Debrecen, 2013. szeptember 6–7. / szerk. BUDA András, KISS Endre. Debrecen: DE Neveléstud. Int., 2014. 140–151. ill.

DALLOUL Zaynab: Bernardino Guerralda és a Mediceiek történetének könyve = MKsz (130.) 2014. 3. 309–320.

Az OSZK Régi Nyomtatványok Tárában őrzött dokumentumról

IMRE Mihály: Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent hesseni magyar krónikája = „Szirt a habok közt”. Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára / szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2014. 59–71. ill.

16–17. század

HEVESI Andrea: Újfalvi Imre: egy protestáns értelmiségi karrier a 16–17. század fordulóján = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások / szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László. Nagyvárad: Partium–Bp.: Reciti, 2014. 31–39.

IMRE Mihály: A kulturális emlékezet forrásai, jellemzői, rétegzettsége Szenci Molnár Albert munkásságában = Certamen I... 49–66.

KÖNYA Annamária: Az első szlovák egyházi könyvek és jelentőségük a szlovák reformátusok történetében = Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről / szerk. LÉVAI Attila. Szentendre: Tillinger P. Műhelye, 2013. 159–171.

PÉTER Krisztina: A periodikus sajtó előfutárai. A Messrelationok = KorajkorÁSZ. Korajkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai / szerk. KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, MITROPULOS Anna Diána. Bp.: ELTE BTK Törttud. Doktori Isk., 2014. 71–88.

17. század

JÓZSA András: Tóffői Zsófi (Toffei Sofia) 1692-ben Marosvásárhelyen szerkesztett szakácskönyve = Korunk (Cluj) (25.) 2014. 3. 81–87. ill.

KNAPP Éva: Martin von Cochem Magyarországon. Zebegény: Borda Antikvárium, 2014–1. rész: Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve. 2014. 119 p.

(Régi magyarországi vallásos nyomtatványok; 1.)

KOVÁCS Eszter: A Makula nélkül való tükör cseh forrásai. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutatócso., 2014. 156 p. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok; 9.)

TASI Réka: Mutatók és kompiláció 17–18. századi katolikus prédikációgyűjteményekben = Közkincs. Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról / szerk. MACZÁK Ibolya. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutatócso., 2014. 111–123.

VADAS András: „Az elmúlt esztendőben fordítottam magyar nyelvre deákul íratott Thuróczy János históriás könyvét”. Egy ismeretlen muravidéki nemes és a Thuróczy-krónika = MKsz (130.) 2014. 2. 180–203.

Mellékletben a tanulmányban hivatkozott levelek közlésével

18. század

ECSEDY Judit, V.: Bod Péter műveinek kiadás-történetéhez. Hamis évmegjelölésű változatok = MKsz (130.) 2014. 1. 10–29. ill.

ÉDER Zoltán: Sajnovics Demonstratiójának első recenziója. „Viennensis Recensitor opusculi mei Hafniae editi” = MNyelv (110.) 2014. 1. 85–94. ill.

HERMÁN M. János: Tatai (Csirke) Ferenc, „V. D. M., vir est optimus”. Tatai Ferenc lelkipásztor műveiről, alapítványáról, hazai és svájci kapcsolatairól; továbbá 1742-es levele Beck professzorhoz és 1755-ös levele Szentgallenbe. Temetési beszéde Domokos Márton debreceni főbíró fölött = Református Szle (107.) 2014. 2. 193–234.

PÁLFI József: Egy polihisztor karácsonyi ajánléka = Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről / szerk. LÉVAI Attila. Szentendre: Tillinger P. Műhelye, 2013. 227–247.

TÓTH Gergely: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás Notitiájában = Archivorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő

70. születésnapjára / szerk. KÁDÁR Zsófia, LAKATOS Bálint, ZARNÓCZKI Áron. Bp.: M. Levéltárosok Egyes., 2013. 143–163.

18–19. század

BODROGI Ferenc Máté: Dologi hurok a szellemi művelten: a szöveg mint nyomtatott termék. A Kazinczy Ferencz' Munkáji: Szép Literatura kiadástörténetéhez = Textológia... 43–56. ill.

GRANASZTÓI Olga: Kazinczy Ferenc, avagy Abafi Lajos Magyar Pantheonja. Egy Kazinczy-kiadás előkészületei = Textológia... 75–92.

19. század

GAZDA István: Az akadémiai könyvkiadás és könyvszerkesztés reformkori történetéből = KF (24.) 2014. 2. 194–198.

19–20. század

FRAUHAMMER Krisztina: Imakönyvek. Feltáratlan források = Vallás, egyén, társadalom / szerk. BARNA Gábor, KERÉKES Ibolya. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2014. 67–83.

SZELESTEI NAGY László: A hívek szentmiseimádásai a kora újkorban = Misztika a 16–18. századi Magyarországon / szerk. BOGÁR Judit. Piliscsaba: PPKE BTK, 2013. 249–261. ill.

TÖLGYESI József: Veszprém vármegyei tankönyvszerzők és tankönyvek a polgári korban, 1867–1944 = KN (16.) 2014. 4. 72–87.

20. század

CSIMA Ferenc: A hazai lelkeségi mozgalmak könyvkiadása 1990-től napjainkig = Magyar Sion (8.) 2014. 1. 105–118.

CSIMA Ferenc: A magyarországi bencések könyvkiadása 1990 után = MKsz (130.) 2014. 1. 101–109.

MÓZES Huba: 90 éve alakult az Erdélyi Szépmíves Céh = Hítel (27.) 2014. 10. Archaikus mosoly – posztmodern vigyor. 91–94.

PARÁDI Andrea: Az Aranyrákány kéziratának ismertetése és közlési elvei = Irodalomismeret 2014. 1. 89–98. ill.

Az MTA Kézirattárában őrzött Ms 4615/1–49 jelzetű dokumentumokról

SCHILLER Erzsébet: A Mai orosz dekameron szerkesztése, 1935–1936 = ItK (118.) 2014. 4. 547–560.

Sajtótörténet

16–17. század

HANNY Erzsébet: Török háborúk, spanyol hírek. A hír útja és olvasója a Spanyol Királyságban a kora újkorban = Világtörténet (4=36.) 2014. 1. 125–137. ill.

18. század

ANTAL Alexandra: A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803) mecénási hálózata = It (95.) 2014. 4. 432–448.

ANTAL Alexandra: A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803) szerkesztői hálózata = ItK (118.) 2014. 1. 99–117.

19. század

BÁRÁNY Zsófia: Lonovics József szentszéki delegációjának hazai sajtóvisszhangja. „Valási catechismusunk van, polgári nincs!” = Médiakutató (15.) 2014. 2. 29–36.

BASICS Beatrix: „...elmélkedésre hívó jelenet az élet- és történelemből”. Eseményábrázolások a 19. századi folyóirat-illusztrációkon = Képes világ... 159–166. ill.

BÓDY-MÁRKUS Rozália: A Sonntags Zeitung. Illusztrált német nyelvű hetilap a Vasárnapi Ujság szomszédságában = Képes világ... 65–80. ill.

BUZINKAY Géza: Szerzői levelek a Családi Lapok szerkesztőjéhez, Ney Ferenchez, 1853–1855 = MKsz (130.) 2014. 4. 486–490.

A tanulmányban említett levelek szövegének közlésével

- FEHÉR Katalin: Az erdélyi sajtó és a nevelés a 19. század első felében = *Magiszter* (12.) 2014. 4. 104–116.
- FRIED István: Jókai Mór 1854-ben és 1904-ben = *Tiszatáj* (68.) 2014. 5. 96–109.
A Vasárnapi Ujságnál végzett tevékenységről
- GRACZA Tünde: „...’s által fogja a’ haza látni, hogy bizonynal hasznára élt”. 210 éve jelent meg az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások = *Pedagógia, oktatás, könyvtár...* 301–318. ill.
- GYÁNTI István: „Baranya vármegye és a Dunántúl első napilapja”. A Pécsi Napló indulása és fejlődése a századfordulóig, 1892–1902 = *Ötöröny vonzásában* / szerk. KERÉKES Imre. Pécs: Csorba Gy. Kvt., 2014. 58–75. ill.
- KORB Angéla: Az 1840-es évek német nyelvű sajtója Pest-Budán = *Gazdaság és kultúra. A nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. és 20. században* / szerk. MENYHÁRT Krisztina. Bp.: Bolgár Kult. Fórum; Kecskemét: Bolgár Nemzetiségi Önkormányzat, 2014. 181–190.
- LANDGRAF Ildikó: Átjárás a regiszterek között. Jókai Mór képes szórakoztató lapjai = *A sajtó kultúrák közvetítő...* 9–20.
- LANDGRAF Ildikó: „Ez csak úgy vót megcsinálva”. A képes sajtó hatása Rudolf trónörökös folklórjára = *Képes világ...* 289–304. ill.
- LIPTÁK Dorottya: „Kép és írás”, képirás az európai és a magyar illusztrált sajtóban. Néhány bevezető gondolat egy elfeledett történet tanulmányozásához = *Képes világ...* 9–16.
- LOSONCZI Eszter: A „zsidó” ábrázolása a 19. század második felének magyar élclapjaiban = *Képes világ...* 277–288. ill.
- MADER Béla: A Tudományos Gyűjtemény és Vörösmarty. Reformkori tudományos folyóiratunk történetéből = *Pedagógia, oktatás, könyvtár...* 343–360.
- MÁTYÁS Melinda – SZLUKA Péter – VASAS Lívia: Az idézés kezdete és formai jellegzetességeinek változása a legkorábbi orvosi folyóiratok tükrében = *KKK* (23.) 2014. 6. 30–41. ill.
- PAP Dávid Zoltán: A pécsi újságírás első évtizedei, 1832–1862 = *Ötöröny vonzásában* / szerk. KERÉKES Imre. Pécs: Csorba Gy. Kvt., 2014. 39–57. ill.
- PAPP Gábor György: Önkép alkotás és régión tudat. Magyarország, az európai építészeti diskurzus és a 19. századi szaksajtó = *Képes világ...* 305–316. ill.
- SCHMIDT Anikó: A Kataszteri Kalauz. Gondolatok az első földmérési folyóiratról = *Catastrum* (1.) 2014. 1. 20–25. ill.
- SIRATÓ Ildikó: Sokszínű ábrázolatok a sajtó alatt. A színház képei az újságlapokon = *Képes világ...* 89–104. ill.
- STEINMACHER Kornélia: Élclapok a kiegyezés idejében. 1865–1867 = *Textológia...* 237–254. ill.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: Képzőművészeti reprodukciók a sajtóban a 19. század első felében = *Képes világ...* 41–64. ill.
- TASNÁDI Kata: Sajtó és fotó a sajtófotó előtt. A nyomtatott fotók megjelenése a magyar képes lapokban az 1880-as években = *Médiakutató* (15.) 2014. 4. 35–48.
- THURÓCZY Gergely: Élclapok mostohagyermek. Jankó János és a magyar képregény kezdetei a Bolond Miskában = *Képes világ...* 249–276. ill.
- TÓTH Benedek: A Wochenplauderei mint beszéd-mód. Egy lehetséges megközelítés = *MKsz* (130.) 2014. 4. 452–471.
- UJVÁRI Hedvig: A pest-budai német sajtó jelentősége és irodalomközvetítő szerepe a kiegyezés után = *A sajtó kultúrák közvetítő...* 37–50.

19–20. század

- ÁBRAHÁM Barna: Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában = *A sajtó kultúrák közvetítő...* 51–67.
- BUZINKAY Géza: Világkiállítások papíron. A képes családi hetilapok = *Képes világ...* 81–88. ill.
- FABÓ Edit: Gúny és kritika = *Képes világ...* 215–238. ill.
- GELLÉR Ferencné: A sajtó közéleti küzdelmei a „Dongó” élclap tükrében = *Hajdú-Bihar M. Levár Évkve* (33.) 2014. 223–306.
- HANSÁGI Ágnes: Kemény Zsigmond, a Pesti Napló, az „olvasási vágy” és egy drámai

- költemény = *Studia litteraria* 2014. 3/4. Emlékezet és irodalom. Kemény Zsigmond 1814–2014. 25–50.
- KÓTYUK Erzsébet: A Szemészet című folyóirat 150 éve = *Orvostört. Közl.* (60.) 2014. 1/4.=226/229. 133–157.
- KÖBÁNYAI János: Szétszalazás és újrászövés. A Mult és Jövő, a Nyugat és a modern zsidó kultúra megteremtése. Bp.: Osiris, 2014. 430 p. ill.
- MAROSI NAGY Lajos: Mit mondhatunk a baptista sajtó napján? = *Szolgatárs* (23.) 2014. 2. 35–40. ill.
- A sajtó kultúráközvetítő szerepe, 1867–1945. Tanulmányok / szerk. PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2014. 111 p. (Médiatudományi könyvek)
A Budapesten, 2013. máj. 23-án rendezett konferencia szerkesztett anyaga
- SUBA László: A pénzügyőrségi sajtó kezdetei = *Hadtud Szle* [elektr. dok.] (7.) 2014. 1. 113–120.
Elektr. hely és hozzáférés: <http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2014/2014_1/2014_1_tt_subal.pdf
- 20. század*
- AGÁRDI Péter: Mozaikkocka a magyar sajtó legújabb kori történetéből. A Tekintet negyedszázada = *Pedagógia, oktatás, könyvtár...* 287–299.
- BALASSA Zoltán: A cenzúra története Csehszlovákiában 1918–1992. A magyar sajtószabadság lehetőségei. „Az újságírók tolla a legkönnyebben hajlítható” = *A határon túli magyar sajtó...* 11–56.
- BENCE Lajos: A sajtó- és szólásszabadság, avagy a muravidéki magyarság küzdelmei a XX. században = *A határon túli magyar sajtó...* 279–313.
- BOLEMANT Lilla: Női szempontok a (cseh)szlovákiai magyar irodalom és újságírás tükrében, 1919–1938 = *Fórum Társud. Szle* (16.) 2014. 1. 157–167.
- BUDA Attila: Néhány gondolat Lengyel András A Nyugat iskolájának elvetélt terve (1918) című írásához = *MKsz* (130.) 2014. 1. 94–100.
- CZEFFNER Dóra: „Kávéházakban, klubokban, olvasóköroökben kérjük A Nő és a Társadalom lapot!” Egy folyóirat a nők egyenjogúságáért = *Médiakutató* (15.) 2014. 2. 49–61.
- DANYI Gábor: Az ajándékozás művészete. A Sztét-folyóirat terjesztési modellje a szamizdat jelenségének szemszögéből = *It* (95.) 2014. 1. 48–67.
- DÉSI János: Lévai Jenő és a zsidóság = *Múlt és Jövő* (24.) 2014. 2. A szó elszáll, az emlékmű itt marad. 37–48. ill.
- GYÖRFFY Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989 = *A határon túli magyar sajtó...* 97–164.
- A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből / szerk. APRÓ István, PAÁL Vince. Bp.: Médiatud. Int., 2014. 321 p. (Médiatudományi könyvtár)
- HORVÁTH István: A Magyar Csillag végjátéka és a Nyugat Kiadó megmentési kísérlete. Gelélt Oszkár és Illyés Gyula levelezése 1944 nyarán = *Múlt és Jövő* (24.) 2014. 4. Az eltűnt emlékezet nyomában. 55–62.
- HORVÁTH István: Szerkesztő a vészorkorszakban. Illyés Gyula és a Magyar Csillag. Bp.: Múlt és Jövő K., 2014. 255 p. ill.
- IZSÁK Anikó Borbála: Éhezik? Fázik? Egyen csokoládét, öblítsen Diana sósborszesszel! A Népszavában megjelent hirdetések 1907 és 1932 között = *Médiakutató* (15.) 2014. 3. 51–64.
- KISS Réka: Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében. A Református Figyelő példája = *A sajtó kultúráközvetítő...* 81–98.
- KLESTENITZ Tibor: A katolikus sajtó mint az új vallási kultúra közvetítője a XX. század elején = *A sajtó kultúráközvetítő...* 69–80.
- KOLLARITS Krisztina: „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...”. Tanulmányok a Napkeletről. Vasszilvagy: M. Nyugat Kvk., 2014. 259 p.
- KOVÁCS Elemér: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Kárpátalján 1918–1989 = *A határon túli magyar sajtó...* 57–96.

- LENGYEL András: Az induló Az Est piaci „bevezetésének” egyik összefüggéséről és technikájáról = Jelenkor (57.) 2014. 9. 986–994.
- LENGYEL András: A Népszavától a Progreso y Culturáig. Barna Sándor (1887–1952) „könyves” pályája = Múlt és Jövő (24.) 2014. 2. A szó elszáll, az emlékmű itt marad. 101–126.
- MÁK Ferenc: A horvátországi magyar sajtó 1914–1989 = A határon túli magyar sajtó... 237–277.
- MÁK Ferenc: Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989 = A határon túli magyar sajtó... 164–236.
- MOLNÁR Szilvia, Sz.: A Magyar Műhely a Kádár-rendszerben = MMűhely 2014. 1=167. 32–40.
- NAGY Gábor: A magyar sajtó politika a koalíciós időszakban, 1944–1948. Sajtótörténeti vázlat = Századok (148.) 2014. 6. 1465–1491.
- PAÁL Vince: A burgenlandi magyar sajtó 1920–1989 = A határon túli magyar sajtó... 315–321.
- POGÁNY György: A Könyvtári Figyelő hatvan évfolyama. 1. rész, 1955–1968; 2. rész, 1969–2014 = KF (24.) 2014. 1. rész: 3. 331–344.; 2. rész: 4. 493–513.
- RÓBERT Péter: Nehéz idők... A cionista sajtó történeti emlékei Magyarországon a II. világháború alatt. Bp.: Mo. Cionista Szövets., 2014. 245 p. ill. (Bethlen téri füzetek)
- RUSZOLY József: „Rohanunk a forradalomba”. Köztársasági pörök Szegeden 1911–1915 (1919) = Szeged (26.) 2014. 10. 5–15. ill.
- SZABÓ Zsolt: Kós Károly publicisztikája = Kós Károly-emlékkonferencia. 2013. december 13. / szerk. DÉVÉNYI Sándor. Bp.: MMA, 2014. 118–128.
- SZÉCHENYI Ágnes: Schöpflin Aladár útja a modernséghez. A pályakezds orgánuma: a Vasárnapi Újság. = A sajtó kultúráközvetítő... 21–36.
- TAKÁCS Róbert: Sport és újságírás Bern után = Múltunk (59.) 2014. 2. 189–216.
- UJVÁRY Gábor: „A százkezü ember”. Hegedüs Sándor, a publicista és szakíró = Hegedüs Sándor, a százkezü politikus. Tanulmányok, dokumentumok / szerk. KATONA Tamás, SZÁSZ Zoltán. Bp.: Argumentum, 2014. 55–142. ill.
- VALLASEK Júlia: Balra át! Jékely Zoltán a Világosság „kulturpolitikusa” = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások / szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László. Nagyvárad: Partium; Bp.: Reciti, 2014. 295–304.

Sajtótermékek mint forrásanyagok

- ALMÁSI Gábor: A Secretissima instructio, 1620. A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében. Bp.: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori M. Tört. Tansz.–Transylvania Emlékeiért Tud. Egyes., 2014. 233 p. ill.
- ANDRÁS Zselyke: Szabó T. Attila nyelvészeti írásai a két világháború közti Erdélyi Múzeumban = Certamen I... 13–20.
- BENKŐ Zsuzsanna: Katona és Lendvay a Nemzeti színház előtt. Czélkúti Züllich Rudolf: Katona József és Dunaiszky László: Lendvay Márton szobra a korabeli sajtó tükrében = Képes világ... 317–330. ill.
- BÓDÁN Zsolt: „Békés” antiszemitizmus. A zsidókérdés egy gyulai napilapban az 1930-as évek végén = A holokauszt Békés megyei történeteiből. A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. június 12-i, gyulai konferenciáján elhangzott előadások / szerk. ERDÉSZ Ádám, KOVÁCS Tamás. Gyula: MNL Békés M. Lvt., 2014. 32–54.
- CZEFERNER Dóra: A női munka interpretációja és diskurzusa az osztrák–magyar feminista sajtóban = Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika / szerk. ZACHAR Péter Krisztián. Bp.: Heraldika, 2014. 51–153. ill.
- FENYVES Katalin: Mi mozog a zöldleveses bokorban? Magyar „népdalok” jiddis fordítása a Magyar Zsidó Szemlében = Hagyományláncolat és modernitás / GLÄSSER Norbert, ZIMA András. Szeged: Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2014. 187–205. ill.
- FÖLDVÁRI József: A „zsidó nő” ideje és a hagyomány teremtésének láncolata. Adaptációs stratégiák működtetése a Múlt és Jövő folyóiratban = Hagyományláncolat és moder-

- nítás / GLÄSSER Norbert, ZIMA András. Szeged: Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2014. 248–258.
- GLÄSSER Norbert: Orthodox kóser tömegirodalom? Sajtóviták a zsidó ifjúsági irodalom orthodox és neológ értelmezései körül = Hagyományláncolat és modernitás / GLÄSSER Norbert, ZIMA András. Szeged: Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2014. 217–229. ill.
- GLÄSSER Norbert: Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe, 1891–1944. Szeged: Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2014. 374 p. ill. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár; 40.). (A vallási kultúrákutatók könyvei; 8.)
- GLÄSSER Norbert – ZIMA András: „Olaszország királya háborút üzent”. Az olasz fronton harcoló magyar zsidók a sajtó hasábjain = Szombat (26.) 2014. 6. 13–15.
- KARSAI László: A holokausztról szóló információk a magyar sajtóban, 1941–1944 = Századok (148.) 2014. 6. 1365–1374.
- KLESTENITZ Tibor: „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota” A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése = Médiakutató (15.) 2014. 2. 87–95.
- KÖKÉNY Andrea: Texas korai története a Vasárnapi Újság hasábjain = Aetas (29.) 2014. 2. Amerikai és magyar históriák. 5–27.
- NAGY Anikó, B.: Éhhalál képen kívül. Az 1863-as nagy alföldi aszály sajtóképe = Képes világ... 127–144. ill.
- NAGY Gábor: Az 1945. júliusi papírbotrány reprezentációja a korabeli politikai sajtóban = Médiakutató (15.) 2014. 2. Sajtó, információ, társadalom. 105–115.
- PERÉNYI Roland: Nyomor, bűn, deviancia. A nagyváros szociális problémáinak kép(telenség)e a 19–20. századi szociális riportokban = Képes világ... 105–126. ill.
- SIMON Bernadett: A Millenniumi Újság jelenti ... = Kút (13.) 2014. 1. 93–110.
- TAMÁS Ágnes: Megrajzolt hírek. Az olasz egység létrejött és a magyar függetlenség vágya a korabeli magyar élclapokban = Médiakutató (15.) 2014. 2. 37–48. ill.
- TAMÁS Ágnes: Vizuális percepciók a Nagy Háborúról a hatalom szűrőin keresztül. A Bors-
szem Jankó, a Figaro és a Kladderadatsch rajzainak elemzése = Aetas (29.) 2014. 3. Az első világháború. 59–77. ill.
- TURBUCZ Dávid: Horthy-képek a magyar sajtóban 1945 és 1956 között = Médiakutató (15.) 2014. 4. 25–33.
- TURBUCZ Dávid: A sajtó szerepe a Horthy-kultusz építésében. A politikai hatalom elvárásai a magyar állampolgárokkal szemben = sajtó kultúráközvetítő... 99–111.
- VÖRÖS Boldizsár: Történelemhamisítás, propaganda, sajtó. Illés Béla két kitalációja az általa szerkesztett újságokban 1944–1948 között = MKsz (130.) 2014. 4. 472–485.
- VÖRÖS László: „A leghazafiasabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között = Kor/ridor (1.) 2014. 3. 25–60.
- ZIMA András: „Souvajs Jeruzsálemben”. A Szentföld modern átértelmezései a magyar nyelvű neológ és cionista sajtóban a 20. század első felében = Hagyományláncolat és modernitás / GLÄSSER Norbert, ZIMA András. Szeged: Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2014. 88–96.
- ZSUPOS Zoltán: Hirdetmények, színlapok, aprónyomatványok. Győr, 1848–1849 = Kundmachungen, Theaterzettel, Kleindrucksachen. Raab, 1848–1849. Győr: Rómer F. Műv. és Tört. Múz., 2014. 711 p. ill. (A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum katalógusai; 1.)

Könyvtártörténet

Több évszázadot érintő munkák

- FAA–LENDVAI Erzsébet: A Tihanyi Bencés Apát-ság és könyvtárának története. A kezdetektől a 18. század végéig = Egyházi, családi és asszonykönyvtárak... 231–290.
- KOVÁCS Irén: Az Esterházy-gyűjtemény kalendáriumi = Egyházi, családi és asszonykönyvtárak... 291–401.
- A Kismartonban 1938 augusztusában megtalálható naptárak jegyzékével

Magyar könyvtártörténeti kronológia, 996–2007 / összeáll. GERŐ Gyula; közrem. RÁCZ Ágnes. Bp.: OSZK, 2009–
4. köt. 2008–2010, pótlások, javítások 996–2007. 2014. 428 p.

17. század

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: James Kirkwood (1650–1708) tervezete a parókai nyilvános könyvtárak alapítására = KN (16.) 2014. 2. 31–48.

18. század

PÁKOZDI Éva Szilvia: A veszprémi piarista könyvtárak adományozói. 2. Kisovics József kanonok = Veszprémi Szle (16.) 2014. 2=33. 74–86. ill.

„Tudástár – anno”. Lexikonok, enciklopédiák a Somogyi-könyvtár régi és ritka gyűjteményében. Kiállítás a Somogyi-könyvtárban, 2014. július 15–október 8. / rend., ism. SZŐKEFALVI–NAGY Erzsébet. Szeged: Somogyi-kvt., 2014. 28 p. ill.
Angol nyelven is

19. század

CSESZNEGI Viktória: A Zombori Karmelita Rendház régi könyvei = Egyházi, családi és asszonykönyvtárak... 141–230.

PAPP Csaba István: A tiszauői református egyház parochiális könyvtárának gyűjteménye = Egyházi, családi és asszonykönyvtárak... 403–469.

SZILÁGYI Mariann: Hungarika-kutatás a Klimó Könyvtárban. A Szepes-katalógus magyar nyelvű nyomtatványai = Pedagógia, oktatás, könyvtár... 561–574. ill.

19–20. század

MÁK Ferenc: Példányképek a nagy tettekhez. Régi fehértemplomi bibliotékák = KKK (23.) 2014. 2. 37–45.

20. század

BÁNYAI Réka: Az egykori székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtára a Teleki Tékában = Areopolisz (13.) 2013. (2014.) 107–122., 264.

Eltiporva. A vészkorszak és az Országos Széchényi Könyvtár. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2014. május 28–július 12. Tanulmányok a vészkorszakról és történelmi előzményeiről / szerk. UJVÁRY Gábor. Bp.: OSZK, 2014. 64 p. ill.

EMÖDI András: Könyvtár- és levéltártügy Nagyváradon kényszerek és gyalogságok tükrében, azaz valóban siralmas váradai krónika, 1944–1987 = Erdélyi Múzeum (Kolozsvár). (75.) 2013. 4. 76–107.

A Nagyvárad Római Kat. Egyházmegyei Levéltárban őrzött válogatott források betűhív közlésével

GRÁBERNÉ BÖSZE Klára: A Szent Orsolya Rend meglepedése Budapesten. A budai orsolyiták iskoláinak története 1922–1948 = KN (16.) 2014. 2. 77–94.

KAPRONCZAY Károly: Mozgalmas két évtized. Az Orvostörténeti Könyvtár megalakulása és története = Orvostört. Közl. (60.) 2014. 1/4.=226/229. 233–266.

KOLOZS Barnabásné: A veszprémi angolkisasszonyok intézete iskolai könyvtárának (töredék) története = Veszprémi Szle (16.) 2014. 3=34. 48–62.

SONNEVEND Péter: A sztálini önkényuralom áldozata. A szovjet közkönyvtárak a második világháborúig, 1928–1941. 2. rész: A Krasznij bibliotekar című szaklap, 1923–1941 = KF (24.) 2014. 1. 89–112.

SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszor egzisztencia lehetőségfeltételei az 1920-as évek elején. 1. közlemény = Per aspera ad astra [elektr. dok.] (1.) 2014. 2. 117–137.

Elektr. hely és hozzáférés: <<http://per-aspera.pte.hu/archivum/2-szam-2.html>>

TENGELY Adrienn: „A jó könyv-levél a jó Istentől”. A katolikus hitbuzgalmi társulati könyvtárak a 20. század első felében Pécssett

= Ötöröny vonzásában / szerk. KERÉKES Imre. Pécs: Csorba Gy. Kvt., 2014. 116–126.

Bibliofília, magánkönyvtárak

BARANYAI Katalin: Egy asszonykönyvtár a 18. századból. Wesselényi Kata könyvjegyzéke alapján = Egyházi, családi és asszonykönyvtárak... 9–140.

„Néhai M(é)l(tósá)g(o)s gróf Rédey Sigmondné asszony halála után maradtott könyvei catalogussa” közlésével

BERECZ Ágnes: Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő életműve = A Ráday-család a magyar kultúrában. 300 éve született Ráday Gedeon. A 2013. október 10-én megrendezett jubileumi konferencia előadásai / szerk. BERECZ Ágnes. Bp.: Ráday Gyűjtemény, 2014. 9–17.

BOGNÁR Tímea: Vándorló könyvek. Tulajdonbejegyzések és ex librisek a Pálffy család csépi gyűjteményében = Könyvtár és történet / szerk. CZEGLÉDI László, VERÓK Attila. Eger: Líceum K., 2014. 47–99.

Függ.: A Pálffyak könyvei, A Siegler-könyvtár könyvei, A Thaly család könyvei, Kiss Dénes és családja könyvei, Batáry Pál könyvei

CSIKÓS Júlia: Ráday Eszter könyvtára = Certamen I... 81–89.

CSORBA Dávid: Debreceni Ember Pál ellopott és eltűnt könyvei = MKsz (130.) 2014. 2. 204–217.

CSORBA Dávid: Debreceni Ember Pál könyvtára = Zempléni Múza (14.) 2014. 3. 33–47.

DEÉ NAGY Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel és Hollandia = Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban / szerk. BOZZAY Réka. Debrecen: Printart-Press, 2014. 296–332. Mell.: Kézírási utólap. II. kötet

DÓBÉK Ágnes: Barkóczy Ferenc könyvtárának olasz nyelvű kötetei = MKsz (130.) 2014. 3. 321–335.

Az Esztergomi Főszékesegyh. Kvtban őrzött dokumentumokról

EMÓDI András: Egy elfeledett felvilágosodás kori nagyváradi tudóskönyvtár. Rier Ferenc Xavér

(1722–1776) matematikai, természettudományos, hadtudományi és természetbölcseleti tárgyú kötetei = Tanulmányok Nagyvárad–Újváros megalapításának 300. évfordulója alkalmából (1714–2014) / szerk. EMÓDI András. Nagyvárad: Partium Kiadó, 2014. 69–139. (Miscellanea historica Varadinensia; 4.)

FARKAS Judit Antónia: Haiman György és a Moholy–Nagy Művészeti Egyetem Könyvtárának Kner-különgyűjteménye = A huszadik század mezsgyéjén... 201–205.

GÁBORJÁNI SZABÓ Botond: Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium. Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa. Fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből. Debrecen: Tiszántúli Ref. Egyhker. Gyűjt., 2014. 497 p. ill. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai)

KOLOZS Barnabásné: Kisovits József veszprémi apátkanonok 19. századi könyvtára = Veszprémi Szle (16.) 2014. 1=32. 61–68. ill.

KOVÁCS Mária: Egy erdélyi magánkönyvtár története. Cserei Mihály könyvgyűjtési és olvasási szokásai = Areopolisz (13.) 2013. (2014.) 9–44., 262–263.

„Könyvim az én fiaim”. Vitkovics Mihály könyvtára / feldolg. és szerk. CSEPREGI Klára, BOR Kálmán. 2. átd. kiad., átd. KÉGLI Ferenc. Bp.: OSZK–Gondolat, 2014. 332 p. ill. (Nemzeti téka)

MONOK István: Az arisztokrata könyvtárak rendjének változásai a 17–18. századi Magyarországon = Szócs Géza 60. Album amicorum / szerk. GÁLL Attila. Kolozsvár: Erdélyi Híradó–IJK, 2013. 153–161.

NAGY Anikó: A Magyar Asszonyok Könyvtára. Ismertetés és újabb adalékok = KF (24.) 2014. 1. 63–70. ill.

NAGY Györgyi: Apponyi Sándor kapcsolata hazai és külföldi antikváriumokkal = Források és hagyományképek... 157–170.

PENKE Olga: A gondolatok terjedésének nyílt és rejtett útjai. Bayle, Beccaria, Pascal és Voltaire Péczeli József könyvtárában = MKsz (130.) 2014. 3. 336–352.

VARGA Zita: Gárdonyi Géza könyvtára = „Agyag-edénybe zárt Isten-sugár”. In memoriam

- Gárdonyi Géza / szerk. Cs. VARGA István. Bp.: Hungarovox, 2014. 203–216.
- ZVARA Edina: Esterházy Miklós (1765–1833) herceg, a magyar művelődés támogatója = MKSz (130.) 2014. 3. 374–381.
- Olvasástörténet**
- CSORBA Dávid: A Sajószentpéteri-család fennmaradt könyvei = Ki nem száradó Patak. Győri István tiszteletére. Tanulmányok / szerk. ENGHY Sándor. Sárospatak–Hernád: Sárospataki Ref. Teol. Akad., 2014. 431–447.
- FAZAKAS Gergely Tamás: Angol történelem a margón. Szempontok Lewis Bayly Practice of piety magyar, holland és más nyelvű fordításainak értelmezéséhez = Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban / szerk. BOZZAY Réka. Debrecen: Printart-Press, 2014. 344–360.
- FAZEKAS István: Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében = A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon / Fazekas István. Győr: Győri Egyházm. Lvt., 2014. 147–162.
- HEGYI Ádám: „Szükségtelen bibliothécák” és folyton csak olvasó lelkészek a Békési Református Egyházmegyében a 18. század végén = Mediárium (8.) 2014. 3. 5–24.
- HORVÁTH Györgyi: A passzív olvasó toposza a 18–19. század fordulóján = A művésztől a tömegkultúráig / szerk. OLAY Csaba, WEISS János. Bp.: L'Harmattan–Könyvpont, 2014. 135–146.
- JÁKI László: Diáktársaságok, egyesületek szerepe az irodalom, az olvasás megszerettetésében. Az önképzőkörök előtörténete, 1790–1848 [elektr. dok.] = Elektronikus KN (16.) 2014. 3. Elektr. hely és hozzáférés: <http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/diaktarsasagok_egyesuletek_szerepe_az_irodalom_az_olvasas_megszeretteseben2>
- KALMÁR Anna: Főúri könyvtárak, pedagógiai olvasmányok Magyarországon (1760–1815). A magyar nyelvű nevelési és életvezetési kézikönyvek kultúrtörténetéhez = A zsol-tártól a rózsaszín regényig... 163–176.
- KÉRI Katalin: „Nők csak mértékkel olvassanak...” Adalékok a hazai női olvasóközön-ség 18–19. századi formálódásának törté-netéhez = Pedagógia, oktatás, könyvtár... 319–341.
- KORONDI Ágnes: Író és olvasó nők a középkori Magyarországon = A zsol-tártól a rózsaszín regényig... 43–58. ill.
- KUCSERKA Zsófia: Ismeretlen olvasónők = Studia litteraria 2014. 3/4. Emlékezet és iroda-lom. Kemény Zsigmond 1814–2014. 87–94.
- LÁSZLÓ Zsófia, V.: Nőoktatás és könyves műveltség a 17–18. században = A zsol-tártól a rózsaszín regényig... 95–125. ill.
- MÉSZÁROS Márton: Néma olvasás, hangos olva-sás a reformáció gyakorlatában = Tempe-völgy (6.) 2014. 3. 41–46.
- MONOK István: A németalföldi kiadványok ára-nya a 18. századi református értelmiség olvasmányjaiban = Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban / szerk. BOZZAY Réka. Deb-recen: Printart-Press, 2014. 280–295.
- MONOK István: A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16–17. században = A zsol-tártól a rózsaszín regényig... 79–93. ill.
- OLÁH Róbert: Bibliák a kora újkori református lelkési könyvtárakban = Egyháztört Szle (15.) 2014. 3. 8–23.
- PAPP Júlia: Bevezetés = A zsol-tártól a rózsaszín regényig... 9–41. ill.
- PAPP Júlia: „Ti vagytok a ’polgári erény’ s nem-zetiség védangyali...” Női olvasás a fel-világosodás és a kora reformkor időszaká-ban = A zsol-tártól a rózsaszín regényig... 141–161. ill.
- POGÁNY György: Fitz József olvasmányai és nézetei az olvasásról = KN (16.) 2014. 3. 61–74.
- POGÁNY György: Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején. Slachta Etelka, Kánya Emília olvasmányai, Jósika Júlia

- nézetei az olvasásról = KN (16.) 2014. 1. 42–58.
- SZEGEDY–MASZÁK Zsuzsanna: Női olvasás a 19. századi Angliában = A zsoltártól a rózsaszín regényig... 193–201.
- VARGA Gabriella: A Herepei család könyves műveltsége = Egyházi, családi és asszonykönyvtárak... 403–469.
- A múlt neves könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói**
- BERKE Barnabásné: Vajda Erik, 1930–2014 = KF (24.) 2014. 356–360.
- BIRÓ Annamária: Identitáselemek egy 19. századi életpályában: Gottfried Feldinger/Földényi Frigyes = Certamen I... 90–100.
- BOKA László: Ő maga volt a bibliográfia. In memoriam Lakatos Éva, 1931–2014 = MKsz (130.) 2014. 4. 495–498.
- DEBRECZENI–DROPPÁN Béla: Sírok és temetések. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóinak végtisztessége. 1. = Folia historica (29.) 2013. (2014.) 75–107. ill.
- FÖLDESI Ferenc: Könyvtár a magasban = Elti-porva. A vészkorszak és az Országos Széchényi Könyvtár. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2014. május 28–július 12. Tanulmányok a vészkorszakról és történelmi előzményeiről / szerk. UJVÁRY Gábor. Bp.: OSZK, 2014. 42–64. ill.
- Halász Gáborról (1901–1945)
- GYALUI Farkas: Emlékirataim, 1914–1921. Sajtó alá rend., jegyz., előszó SAS Péter. Kolozsvár: Művelődés Egyes., 2013. 486 p. ill.
- HAY Diana: Kovács Máté akadémiai könyvtári tevékenysége = KF (24.) 2014. 4. 514–526.
- KÉGLI Ferenc: „Téged kedves barátom ezen-nel ünnepélyesen felkérlek...”. Id. Sziny-nyei József (1830–1913) első kurrens sajtó-bibliográfiája = Szinnyei és követői... 31–54.
- NAGY Anikó: Fügedi Péternétől (1928–2014) búcsúzunk = KF (24.) 2014. 3. 361–364.
- NAGY Anikó: „Nekem a könyvtári szolgálat hivatás volt”. Busa Margit (1914–2009) sok-színű pályája és hagyatéka = Szinnyei és követői... 124–147. ill.
- POGÁNY György: Fitz József (1888–1964) és a bibliográfia = Szinnyei és követői... 82–100.
- Szemelvények idősb Szinnyei József kéziratosszagatékából [elektr. dok.]. 1. levelezése alapján, 2. naplójegyzetei nyomán / közre-ad. GYURCSÓ Júlia. Baja: EJF K., 2014. Elektr. hely és hozzáférés: <<http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-130481>>
- Szinnyei és követői. Id. Szinnyei József halálának 100. évfordulójáról megemlékező centenáriumi emlékkönyv / szerk. SZÖNYI Éva. Bp.: OSZK–Gondolat–MKE, 2014. 185 p. ill. (Nemzeti téka)
- SZÖGI László: Id. Szinnyei József (1830–1913) az Egyetemi Könyvtár élén = Szinnyei és követői... 55–60.
- VASS Johanna: Dezsényi Béla (1907–1972) és sajtóbibliográfiai öröksége = Szinnyei és követői... 101–123.
- BORVÖLGYI GYÖRGYI – HEGYKÖZI ILONA (közreműk. KOLLÁR MÁRIA)

SZEMLE

Viskolcz Noémi, A mecenatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára, Szeged – Budapest, Szegedi Tudományegyetem – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013. 776 p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 8.)

Nádasdy (III.) Ferenc országbíró a 17. századi magyar művelődés és mecenatúra egyik meghatározó alakja volt. A Nádasdy-kutatócsoport (melynek Viskolcz Noémi is tagja: könyvét „a Csapatnak” dedikálta) egyre szaporodó eredményei azt mutatják, hogy a jeles arisztokrata jóval jelentősebb szerepet játszott a hazai gyűjteményezés történetében, mint azt korábban gondolták. Kollektívák mérete és minősége, a gyűjtemények rendezettségének igényessége, akkor nagyon is korszerű szempontjai, amit a mecénás nemzetközi kapcsolatrendszere és európai színvonalú ízlése alapozott meg, sok tekintetben felülmúlta a kortárs magyar főúri műgyűjtők kulturáltságának átlagát.

Viskolcz Noémi terjedelmével is lenyűgöző monográfiája – a Monok István szerkesztette könyvtártörténeti sorozat részeként – Nádasdy egykor több ezer kötetet számláló pottendorfi könyvtárának rekonstrukcióját és könyvtártani, valamint művelődéstörténeti elemzését végzi el, példászerű alaposan. A munka nagyságát most csak egyetlen, de igen jellemző adattal szemléltetem: a szerzőnek – sokirányú kutatások során – mintegy huszonöt ezer 16–17. századi könyv fizikai megmozgatására, átnézésére volt szüksége ahhoz, hogy a kívánt eredményt elérhesse.

Nádasdy Ferenc könyvtáráról teljes katalógus készült azután, hogy a főurat a Wesselé-

nyi-féle szervezkedésben való részvétele miatt 1671-ben halálra ítélték, lefejezték, és vagyonát elkobozták. Ez a katalógus sajnos eltűnt, fennmaradtak viszont azok a jegyzékek, amelyek a Nádasdy-könyvtár részeit megszerző bécsi Hofbibliothek, illetve a lorettói szerviták számára készültek. Nagy szerencse, hogy e listák tételei jórészt ma is megvannak Bécsben és az ELTE Egyetemi Könyvtárban. A könyv VII. fejezete a listák szakszerű, tételenkénti átírását, a kötetek azonosítását, a fellelhető példányok könyvészeti leírását tartalmazzák, kitérve a tulajdonosi megjegyzésekre, a kötésre, a possessor-bejegyzésekre, a nyomtatott exlibrisekre és egyebekre, ahogy a sorozat egyéb kötetiben már megszokhattuk. A Johann Paul Hoher udvari kancellár – a magyar főurak elleni eljárás fő mozgatója – által megszerzett értékes jogi, történelmi és politikai könyvtárrészek sajnos elvesztek a kutatás számára, a történeti forrásokból azonban ezeket a szakokat is fel tudta dolgozni a monográfia szerzője. Jelentős eredménye a kutatómunkának azon könyvek felkutatása, amelyek egyetlen katalógusban sem szerepelnek, és részben szintén az ELTE Egyetemi Könyvtárban található, részben különböző más gyűjteményekben szétszórva (VIII. fejezet).

A monográfia messze túlnő a szorosabb értelemben vett nyomdász- és könyvtártörténeten. A monográfia első háromszáz oldalán olvasható művelődéstörténeti fejezetek mélyreható és jórészt feltáratlan ismereteket közölnek a 17. századi magyar olvasáskultúra egészéről, egyszersmind markáns üzeneteket fogalmaznak meg a vallástörténet, a művészettörténet, az irodalomtörténet és több más társtudomány kutatói számára. Ebből a rendkívül gazdag és

sűrű műveltséganyagból csupán néhány fontosabb vizsgálati szempontot, jellegzetes adatcsoportot és történeti tanulságot emelek ki.

Viskolcz Noémi számára a könyv különleges kultúrtörténeti emlék, amely számtalan szempontból vizsgálható. Minden kötet egy külön világ, mely más világokkal áll összefüggésben. Attól a pillanattól kezdve, hogy a könyvtár tulajdonosa megrendel egy művet, az része lesz egy rendszernek, alrendszernek, egyszersmind alkalmas rá, hogy újabb alrendszereket generáljon a már meglévő rendszeren belül.

Sajátos jelentőségük van azoknak a könyveknek, amelyek a Nádasdy-ösöktől, a dédapától, Nádasdy Tamás nádortól, a nagyapától, az „erős fekete bég” Nádasdy (II.) Ferencről és feleségétől, Báthory Erzsébettől, az apától, Nádasdy Páltól és az anyától, Révay Judittól fennmaradtak, vagy amelyek velük kapcsolatba hozhatók. Minden fontos lehet, amit az elődök könyvhöz való viszonyáról, könyvgyűjtési szokásairól megtudhatunk. Nádasdy Tamás egykor ezer kötetre rúgó bibliotékájából sajnos ma már csak egyetlen darab van meg, ám Viskolcz Noémi feltételezi, hogy az országbíró most feldolgozott könyvtárának jelentős 16. századi anyagába Nádasdy Tamás könyvei közül is bekerült jó néhány. Talán érdemes lett volna az egyenes ági felmenőkhöz túl az oldalági Nádasdyak mecénatúrájára is kitékinteni. Közülük a hittudósokat patronáló és a költő Rimay Jánossal is barátságban álló Nádasdy (II.) Tamás emelkedik ki.

Köztudomású, hogy az eredetileg evangélikus Nádasdy Ferenc 1643-ban katolizált, leendő apósa, Esterházy Miklós nádor hatására. Ez a nagy fontosságú, bonyolult lefolyású konverzió alapvetően meghatározta az országbíró műveltségét, művelődéspártolását és könyvtárának összetételét. „A könyvtár szempontjából az áttérés azt jelentette, hogy az addig teológiájában protestáns jellegű gyűjteményt Nádasdynak át kellett alakítania, új hitének megfelelő ízlésű állományt kellett teremtenie” – állapítja meg Viskolcz Noémi. A könyvtár legerősebb, legteljesebb és legkorszerűbb része a teológia szak volt. A katolikus megújulás szellemi áramlatait, tudásbázisát elsősorban az európai jezsuita

központok által kibocsátott modern felfogású kötetek képviselik. Jellemző, hogy a könyvtár beosztása az egykorú szerzetesi gyűjtemények felépítését követi. Nádasdy maga is kezdeményezett, patronált teológiai és hitbuzgalmi, mariológiai, hagiográfiai tárgyú kiadványokat, ezek ajánlásai új meg új színfolttal gazdagítják a mecénás arcképét. Különleges kapcsolatot ápolt a ferencesekkel, védőszentjének, Assisi Szent Ferencnek a kultuszát kiadványok megjelentetésével is ápolta. Nádasdy különös figyelmet fordított kurrens protestáns könyvek megvásárlására, mivel fontosnak tartotta a nézeteivel ellenkező teológiai álláspontok megismerését. A heretikusnak számító humanisták sem hiányoztak a gyűjteményből, rendkívül érdekes ezek közt az inkvizíció által elűldözött fiatal olasz tudós, Olympia Fulvia Morata könyve, melyet az itáliai eretnekek egyik vezéralakja, Celio Secondo Curione gondozott és ajánlott I. Erzsébet, angol királynőnek. A jezsuiták katolikus (janzenista) ellenfeleinek könyveit is megszerezte Nádasdy. Így került a könyvtárába Pascal Vidéki leveleinek 1664-ből való (indexen lévő) latin fordítása. „A magyar olvasmánytörténetben ennyire korai adat Pascalra és a janzenizmusra vonatkozóan még nem volt ismert” – írja Viskolcz Noémi. Ez a megállapítás felkeltheti a Zrínyi-kutatók figyelmét is, akik régóta valószínűsítik Pascal ismeretét a Zrínyi-korabeli Magyarországon.

A monográfia nagy jelentőséget tulajdonít Nádasdy jogi természetű könyvkiadói programjának, és a könyvtárának (nehezen rekonstruálható) jogi szakját is – amelyet a szakirodalom eddig hajlamos volt lebecsülni – figyelemreméltónak ítéli. Nádasdy az 1608–1658 közötti magyar törvények sajtó alá rendezésével sajátos politikai programot hirdetett, melyben talán már tetten érhető az a mozzanat, ami később az országbíró vesztét okozta. „Nádasdy a maga módján igyekezett eligazodni és eligazítani abban a világban, ahol a hatalom egyre nagyobb koncentrációja volt érzékelhető, s ahol, Klanczay Tibor szavaival élve, a magyar király »a politikai szabályok újrafogalmazásához, árnyalatainak kidolgozásához« keresett új utakat a rendek mellőzésével.”

A magyar nyelvű könyvek csupán 2,4%-át

teszik ki a Nádasdy-könyvtár állományának, az 1202 latin–görög kötet mellett mindössze 36 magyar kiadvány volt fellelhető, ezek is nagyrészt a latinul nem olvasó feleség, Esterházy Anna Júlia kegyes olvasmányából tevődnek össze. A híresen szép Nádasdyné műveltségéről (akinek kezére a költő Zrínyi Miklós is pályázott) Viskolcz Noémi nemrégiben külön tanulmányt jelentetett meg. Világos, hogy a nemzeti identitás és az anyanyelvű kultúra a 17. századi Magyarországon még nem kapcsolódott igazán egymáshoz, a nemzetközi tudományosság nyelve a latin volt. Nádasdy természetesen komoly érdeklődést tanúsított a „hazafias” témák iránt, támogatta az őshazakutatást, megalkotta a nemzedékek magyarságtudatát befolyásoló Nádasdy-Mausoleumot és gyűjtötte a magyar történelemre vonatkozó kéziratokat. Viskolcz Noémi nyomozásba kezdett a Nádasdy-családhoz szorosan kötődő Elias Berger (Berger Illés) udvari történetíró magyar történeti maradványai után, és Bécsben sikerült azonosítania az egykor Nádasdy birtokát képező kéziratokat. Nemrégiben Kees Teszelszky igyekezett pozitív irányba fordítani a Berger történetírói kvalitásairól kialakult lesújtó közvélekedést, részben Viskolcz Noémi kutatásaira támaszkodva. Mindazonáltal Berger értékelése körül nem csitulnak el a történetírói viták.

Az antikvitás és az újkori latin nyelv irodalma hatalmas számú, és különleges darabokkal van jelen az anyagban. Az irodalmárokat különösen érdekelhetik Maffeo Barberini (azaz VIII. Orbán pápa) irodalmi körének a Nádasdy-könyvtárban regisztrált kötetei. VIII. Orbán, aki Zrínyinek dedikálta egyik kötetét, a legújabb kutatások szerint komoly hatást gyakorolt az Adriai tengernek Syrenájára. A Nádasdy–Zrínyi–Esterházy-udvarok műveltségének tehát valóban sok közös eleme volt. (Köztudomású, hogy a szintén nagyszabású műgyűjteményt létrehozó Esterházy Pál, Nádasdy sógora, ifjúkorában Nádasdy gróf szellemi hatása alatt állt, és annak halála után megszerezte az elkobzott Nádasdy-műtárgyak egy részét.) Az ekkortájt hazánkban ritkaságszámba menő művészeti tárgyú könyvek jelenléte a gróf magas fokú képzőművészeti tájékozottságát bizonyítja,

miként ezt Buzási Enikő Nádasdy művészeti mecenatúrájáról szóló tanulmányai sokrétűen elemzik.

A Nádasdy-könyvtár igazán korszerű enciklopédikus tudománytár volt, a mindentudás 17. századi ismérvei szerint elrendezve. Nem meglepő, hogy a Linné rendszerét előlegező botanika, az állattan, a csillagászat, benne Galilei egyik értekezésével, a technika, a geográfia, az idegen népek életéről szóló leírások, valamint az alkémia és a kabbala alpművei mindmind megvoltak Nádasdynak. Viskolcz Noémi rámutat annak fontosságára, hogy a gróf Pottendorfban alkimista laboratóriumot működtetett, hálószobájában pedig „mindenféle kémiai dolgokat tartott”. A könyvtár voltaképpen egy, a folyton mozgásban lévő makrokozmosz mágikus vegykonyháját imitáló univerzális gyűjtemény tudományos háttérét volt hivatva biztosítani.

Maga a monográfia jól érzékelteti ezt a különös kaoszt a rendben. Az olvasó számára is kihívás követni az átlagosan húszsoronként egymást követő témaváltásokat, eligazodni az ezernyi szerző életrajzában, a kapcsolatok és hivatkozások hálójában. De megéri. Ennyire közel talán maga a könyvkedvelő gróf sem jutott saját gyűjteményéhez, hiszen aligha hihető, hogy a Viskolcz Noémihez hasonló alapossággal és rendszerességgel tanulmányozta volna az általa felhalmozott reprezentatív tudományos gyűjtemény *egészét*.

Végül néhány apró megjegyzést szeretnék tenni a roppant gazdag anyagot tartalmazó könyv formai megjelenéséről. Nagyon jó lenne, ha ez a kötet (és a sorozat többi darabja), a benne tárgyalt könyvészet művészi rangjának megfelelő kivitelben, tördeléssel, igényes képfeldolgozással, és némileg gondosabb szerkesztésben, kevesebb sajtóhibával jelent volna meg. Jól tudom persze, hogy ennek mindig anyagi korlátai (is) vannak, mindazonáltal azt gondolom, hogy – mivel a könyv az interneten is elérhető – a hibák egy második, online kiadásban még korrigálhatók lennének, ezt kétségtelenül megérdemelné ez a nagyszerű monográfia.

ÁCS PÁL

Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536) 1. Obligationes, Solutiones. 2. Divisiones, Provisiones, Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obligationes] Part[iculares], Legationes, Varia, Liber Taxaraum, Feltárta, szerkesztette és közreadja † Lukics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás, Szerkesztőtárs Nemes Gábor, Munkatársak Koltai András, Kalotai Noémi, Kiss Gergely, Matus Zsanett, Szaklektorok C. Tóth Norbert, Bujdosó Ádám, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2014, 1–2. kötet. 1. köt. LXIV + 384 p. + 1 képmelléklet, *Collectanea Vaticana Hungariae* I/9. – 2. köt. 488 p. + 1 térképmelléklet. *Collectanea Vaticana Hungariae* I/10.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja nem előzmények nélkül vállalhatta az Apostoli Szentszék és Magyarország történelmi kapcsolatainak vizsgálatát, ezek forrásainak kiadását. Fraknói Vilmos 1894-ben Rómában Magyar Történeti Intézetet alapított ezzel a céllal, amit 1912-ben átadott a magyar államnak. Az első világháborút követő viszonytagóságos évek után 1927-től az utódintézmény, a Római Magyar Akadémia keretében volt lehetsége magyar ösztöndíjasoknak vatikáni forrásokat tanulmányozni. A Pápai Magyar Egyházi Intézet, amelynek alapja a Római Magyar Akadémia papi osztálya volt, 1940-ben önálló pápai jogú intézménnyé vált, fenntartója pedig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia lett. A második világháború utáni évtizedek nem kedveztek a vatikáni kutatásoknak. Lékai László bíboros az 1980-as évek elején kísérletet tett arra, hogy Fraknói Vilmos Római Magyar Intézetének papi ösztöndíjas rendszerét felelevenítse (I. KARLINSZKY Balázs, *A Monumentától az annátáig, Veszprémi egyházmegyéi pap-történészek vatikáni kutatásai = Magyarország és a római Szentszék* [Források és távlatok], Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest–Róma, 2012, 167–177, [*Collectanea Vaticana Hungariae*, I/8]). Az akkori körülmények nem tették lehetővé Lékai bíborosnak, hogy intézményi háttérrel, folyamatosan támogasson függetlenített egyházi kutatókat. Ezt a lehető-

séget a vatikáni kutatásoknak azzal biztosította a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora-ként Erdő Péter, hogy 1999-ben az egyetemen folyó egyháztörténeti kutatások összefogására külön Egyháztörténeti Kutatócsoportot hozott létre. A Kutatócsoport tudatosan kapcsolódik a Fraknói-féle Monumenta Vaticana Hungariae kötetéhez azzal, hogy a vatikáni magyar történeti kutatások témakörébe vágó monográfiákat, tanulmányokat, regeszta szerű és teljes forrásközléseket, repertóriumokat és bibliográfiákat ad közre a *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozataiban. A sorozatokat, az egyes köteteket ismerteti a kutatócsoport honlapja <http://institutumfraknoi.hu/cvh>.

Az MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport *Collectanea Vaticana Hungariae* első sorozatának legújabb kétkötetes kiadványa egy rejtélyes sorsú kézirat közreadása. Lukcsics József (1875–1937) a tudós egyháztörténész papok egyike. Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából és támogatásával a Római Magyar Intézet tagjaként adta ki a *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis* I–IV. kötetét (I. KARLINSZKY 2012, i. m. 157–167). Veszprémi vonatkozású kutatásaival párhuzamosan az Apostoli Kamara sorozataiból gyűjtötte a magyar adatokat. 1928-ban nyomdakésznek jelzett munkájának 80 évre nyoma veszett. A Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában 2008-ban, Kovács Alajos piarista hagyatékának rendezésekor azonosította a megtevesztő címlappal ellátott kéziratot Koltai András levéltáros. Tusor Péter a Bevezetés I. fejezetében a Lukcsics kéziratot ismertetve, kutatástörténeti, historiográfiai keretben indokolja meg a kézirat kiadásának szükségességét, megadja a sajtó alá rendezés szempontjait.

A Bevezetés további fejezetei a közreadott források keletkezéséről, jellegéről, magáról a Camera Apostolica intézményéről, valamint a források történeti felhasználásának lehetőségéről, a kutatás távlatairól tájékoztatnak. A szerző Fedeles Tamás, a Pécsi Tudományegyetem Középkori és Korajkori Történeti Tanszékének docense, a középkori egyházi társadalom, a pécsi egyházmegye történetének, a pécsi székeskáptalan személyi összetételének kutatója, aki több

forráskiadvánnyal, forrásfeldolgozással a kutatási terület avatott és tapasztalt ismerője.

Az Apostoli Kamara a Szentszék pénzügyeit kezelő hivatalból a 14. század folyamán az Egyházi Állam egyik legfontosabb kormány szervévé fejlődött. A fejlődés fázisainak a kamara szervezetének, működésének, tisztviselői feladatkörének, a kamara által kezelt jövedelmek típusainak, azok adminisztrációjának ismerete elengedhetetlen, hogy a magyarországi adatokat helyesen értelmezhesük. Ehhez nélkülözhetetlen segítség ad Fedeles Tamás *A Camera Apostolica* és a középkori magyarországi javadalmak fejezetében. Tárgyalja a kétféle, a bíborosi testület (konzisztoriális) és a pápai javadalomadómanóyozás történeti, technikai különbségét, valamint az így elnyert főpapi és kisebb egyházi (kanonoki, oltárigazgatósági) javadalmak illetékfizetésének technikai részleteit. Ezekben a fejezetekben az Apostoli Kamara illetékfizetési gyakorlata, az adminisztráció során létrehozott különböző irategyüttesek, közreadott levéltári sorozatok, dokumentumok ismertetése, jellemzése irányt ad a források felhasználásához. Miért és hogyan fizették meg a kapott egyházi javadalom értéke utáni illetéket a magyar főpapok, az egyházi középíretek tagjai? A konzisztoriális javadalmak fizetési kötelezettsége (servitium) alapján nyert adatokból (Obligaciones sorozat) készített táblázatokban áttekintést kapunk a középkori magyar egyházmegyék, apátságok becsült éves jövedelméről. (XLVII–L) Káptalani méltóságokat, kanonokságokat, oltárigazgatóságokat pápai adományozással lehetett elnyerni. Ezek fizetési kötelezettségeit az Annatae sorozatban tartották nyilván. Az illetékfizetés alsó határát a nagyon különböző értékű javadalmak miatt 24 aranyforintban állapították meg. Illetékfizetés kötelezettsége terhelte a kinevezéseket, áthelyezéseket, a főpapok kötelező szentszéki látogatását, az intézmények pápai joghatóságának elnyerését, egyházi intézmények összevonását, a pápai adószedési megbízásokat. A konzisztoriális javadalmak fizetési kötelezettségjelzését tartalmazó sorozatból (Solutiones) hiteles képet kapunk a tényleges befizetésekről. Ezeket a befizetéseket a javadalmasok személyesen és megbízottjaikon (prokuratárok) keresztül is tel-

jesíthették. Ezek lehettek bankházak, szentszéki hivatalnokok, de a kúriában tartózkodó magyarországiak is. Lehetséges volt a részfizetés, de a fizetések elmulasztása komoly következményekkel járt: kiközösítés, javadalomtól való megfosztás.

A közreadó Fedeles Tamás a további kutatás céljaként fogalmazza meg: „E forráskorpusz a középkori magyar egyházi archontológia összeállítása során valóban nagy jelentőséggel bír ... Az egyházkormányzatban a kései középkortól kezdődően fontos feladatokat ellátó segédpüspökökről ... nem készült mindeztáig archontológiai lajstrom... elsőként egy a lehetőségekhez képest teljes segédpüspöki archontológia összeállítását szükséges elvégezni.” (LVII–LVIII)

A Camera Apostolica sorozataiban szereplő, az egyházi javadalmak után illetékfizetésre kötelezettek a középkori Magyarország állam- és egyházkormányzati vezetői, hivatali szakemberei, az egyházi társadalom középíretegének tagjai, a magyarországi írásbeliség hordozói. A recensens számára a forráskiadványban szereplő javadalmak elsősorban az egyházi, de közvetve a középkori magyar értelmiségi utánpótlás fontos anyagi forrásai voltak. Lehetővé tették a csak külföldi egyetemeken megszerezhető felsőfokú szakmai tanulmányokat, korszerű műveltség megszerzését. Itt csak a humanista műveltség legjelesebb képviselőt, Janus Pannoniust, Garázda Pétert, Váradi Pétert idézzük. Hivatkozhatunk a székeskáptalanok egyetemet járt kanonokjaira, akik mind a szentszéki, mind a hiteleshelyi jogszolgáltatás nélkülözhetetlen munkatársai voltak. Ők voltak, akik padovai, bolognai, bécsi, krakkói egyetemi tanulmányaik során az előadások alapján jegyzeteket készítettek maguknak, könyvekkel tértek haza. Többen névvel nevezhetően, de mindnyájan potenciális könyvtulajdonosok. Az esztergomi székeskáptalan tagjai közül háromra hivatkozunk. 1421. május 31-én vállalta az annata megfizetését az esztergomi székeskáptalan egyik kanonoki javadalama után Zákányi Kozma fia Tamás megbízottja. (*Cameralia documenta apostolica* II, Annatae Nr. 1096.) Zákányi Tamás a bécsi egyetemen 1415-ben szerzett magister artium címet, majd megkezd-

te jogi tanulmányait. 1419-ben az esztergomi székeskáptalani iskolában tanított. Az 1421-ben elnyert kanonoki javadalommal a bécsi egyetem teológiai karára iratkozott be, ahol baccalaureusi fokozatot nyerve 1426–1427-ben előadásokat is tartott. Az esztergomi székeskáptalani iskolában összeállított iskoláskönyvében (1419–1423) a hét szabad művészetben alapuló tananyagot állított össze, amelyben számtalan magyar nyelvű glossza is van. A kéziratos tankönyv a bécsi Schottenstift könyvtárában maradt fenn. (MADAS Edit, *Esztergomi iskoláskönyv a 15. század első negyedéből = Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Bp., Gondolat, 1986, 159–175; Körmendy Kinga, *Studentes extra regnum*, Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543, Bp., Szent István Társulat, 2007, Nr. 73. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete III. Studia 9.) Az esztergomi székeskáptalant a székesegyház Szűz Mária kápolnájának uniója után annata fizetési kötelezettség terhelte. Kesztlöci Mihály lektor kanonoktársával, Miklóssal 1495. január 31-én az annatát megfizette. (*Cameralia documenta apostolica* II. Annatae Nr. 1329a; 1330.) Kesztlöci Mihály váci préposti és kanonoki javadalommal tanult Padovában, 1486-tól esztergomi olvasókanonok. Töredékes sírköve alapján lector regis, azaz a nehezen érthető szövegek köznyelvi magyarázója, a jól tagolt beszéd, az érthető olvasás volt a feladata a király mellett (vö. MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Bp., Gondolat, 1984, 269–270). A Szent Jeromos gyónatókápolnának, amit ő építtetett, egy pergamen és egy nyomtatott missalét ajándékozott. Tőle kérte kölcsön Váradí Péter Janus Pannoniusi epigrammáit lemásoltatásra. (KÖRMENDY K., *Studentes* 141–144, Nr.124.) Turon(y)i Mihály valószínűsíthető bécsi jogi tanulmányok után közjegyzőként kezdte pályáját, majd 1458-tól több egyházi javadalom birtokosa, többek között milkói püspök. (1468. június 12. *Cameralia documenta apostolica* II, Provisiones Nr. 888.) 1474. november 29-én vállalta megbízottja, Zsigmond fia Lukács esztergomi kanonok, hogy Turoni az Esztergom-szentgyörgymezei préposti javadalma után az annatát megfizeti.

(*Cameralia documenta apostolica* II, Annatae Nr. 1283.) Kollányi nem ismerte halálozási évét (KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok* 1100–1900, Esztergom, 1900, 103). Turoni az esztergomi székesegyház Szt. Fábán és Sebestyén oltárának ajándékozta az ún. Pálóci missalét, amelyben feljegyezték elhalálzásának pontos dátumát, 1501. július 30. (OSZK Cod. Lat. 359. f. 7r.) Helynökségének idején az esztergomi székesegyház használatára egészítették ki és kötötték újra az ún. *Meskó-féle pontificalét* (OSZK Cod. Lat. 317). Az első nyomtatott esztergomi rítusú szerkönyvek (*Breviarium Strigoniense*, Velence, 1480) és a *Missale Strigoniense*, Nürnberg, 1484) liturgikus rendjének jóváhagyója (Körmendy K., *Studentes* Nr. 107.).

A recenzens sem tudja elismerését jobban megfogalmazni, mint ahogy Tusor Péter jellemezte a közreadói munkát: „A többéves csapatmunka részletei a következők. A kutatást T. P. kezdeményezte, szervezte és finanszírozta pályázataiból az OTKA s az MTA támogatásával, valamint szerkesztette a munkatársak által digitalizált és a megadott szempontok szerint sajtó alá rendezett kéziratos kötetét. E szempontok kidolgozásában, valamint a digitalizált és jegyzetelt kéziratos egységesítésében, javításában meghatározó szerepet játszott F. T., akinek medievisztikai képzettsége stratégiai fontosságú volt a vállalkozás sikerében. Ő végezte a jelzettek frissítését és a vatikáni *registrumokkal* történő összevetést N. G. és M. Zs. közreműködésével. Az impozáns mutató összeállítása N. G. érdeme, aki e munka közben a kiadás egészének jobbításához is sokban hozzájárult. ... A lektorok közül C. T. N. archontológiai, B. Á. nyelvi szempontból tett hasznos észrevételeket, kiegészítéseket, korrekciókat. – Igyekeztünk körültekintő, gondos és módszeres munkát végezni.” (XXII–XXIII) Bibliográfia, közel száz oldalas, adatolt személy- és helynévmutató, valamint iratjegyzék teszi teljessé a közreadást. Nemzetközi használatát segíti a terjedelmes, lábjegyzetekkel, térképpel ellátott angol nyelvű összefoglaló tanulmány. Sergio Pagano, a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusa a kötet sajtóbemutatóján a hasonló nemzetközi kiadványok

közül a belga és a német sorozatokkal egyenértékűnek nevezte a vatikáni magyar forráskiadványokat.

KÖRMENDY KINGA

Csorba Dávid, Apafi Mihály fejedelem temetése, Forráskiadás (ReTextum, 2) Budapest, reciti, 2014.

Történetírásunk a 19. század második felében megjelenő kora újkori forráskiadványok és Szilágyi Sándor Erdély-monográfiájának (1866) lapjain közölt először adatokat erdélyi főúri (elsősorban fejedelmi) temetések tárgyi, szertartási, retorikai emlékeiről. Ugyanezen időszakban jelent meg néhány erdélyi főúri napló és emlékirat is, amelyek elsősorva szintén tartalmaznak a témával kapcsolatos adalékokat (Nagyajtai Cserei Mihály *Históriája* 1852-ben, Inczédi Pál naplója 1860-ban, Bydeskuty Boldizsáré pedig 1874-ben látott napvilágot). A 17. század végi Erdély a korabeli regényirodalomnak is kedvelt témája lett, különösen Jókai Mór, Jósika Miklós és Mikszáth Kálmán jóvoltából. Ilyen előzmények után a századfordulón jelentek meg a jeles erdélyi személyiségek temetésének körülményeit feltáró első tudományos értekezések (Thaly Kálmán 1873-ban I. Rákóczi Ferenc, Lencz Géza 1907-ben Bocskai István, Gyulai Farkas 1909-ben Misztótfalusi Kiss Miklós, Pósta Béla, Kelemen Lajos és ifj. Biás István 1913-ban Teleki Mihály temetéséről értekezett). Apafi Mihály fejedelem temetésének körülményeiről többen is írtak, miután Szádeczky Lajos kolozsvári régész feltárta a fejedelmi család sírjait: Szádeczky 1909-ben magáról a feltárásról és leletekről közölt adatokat (*Századok*, 1909, 3, 185–202); a következő évben Wertner Mór egy egykori feljegyzést közölt Apafi sírjáról (*Századok*, 1910, 738); Rhédey Pál naplója nyomán Lukinich Imre 1913-ban a fejedelem temetési rendtartásának menetét közölte (*Századok*, 1913, 30–33). Trianon után a téma háttérbe szorult, eltekintve Apafi 1942-ben történt újratemetésének (Kolozsvár, Farkas utcai református templom kriptája) sajtóvisszhangjától. A szocializmus első évtizedeiben a főúri temetések tematikája legfeljebb művészettörténeti

vonatkozásban jelenhetett meg a hazai művelődéstörténetben. Az 1980-as évektől viszont máig töretlenül jelen van a kérdés történetírásunkban. A 17. századi főúri temetkezési kultúra külsőségeinek, tárgyi világának kutatásában elsősorban Szabó Péter jeleskedett; a korabeli halotti prédikáció retorikai vizsgálatához pedig elsősorban Kecskeméti Gábor írásai és szövegi kiadásai adtak impulzusokat. Az *Apafi Mihály fejedelem temetése* (Budapest, reciti, 2014.) címen frissen megjelent kiadvány egyik szerzője, Mikó Gyula debreceni irodalomtörténész az elmúlt években maga is több írásával járult hozzá a halotti kultusz retorikai vonatkozásainak feltáráshoz.

A kötet szerzői, Csorba Dávid és Mikó Gyula helyesen ismerték föl, hogy a kutatás állása szerint Apafi Mihály temetésének körülményei ma már szinte monografikus igényteliséggel feldolgozhatók. A bő 200 lapos kiadvány ugyanis nem pusztán forráskiadás, ahogy az alcím ígéri, hanem a közölt szövegeket bevezető, azokat elemző tanulmányok és a nyelvi, tárgyi jegyzetek, valamint Mikó Gyula jóvoltából a latin nyelvű források magyar fordításai minden korábbinál teljesebb képet nyújtanak nemcsak Apafi Mihály temetéséről, hanem általában a 17. századi erdélyi fejedelmi temetési szokásokról.

A szóban forgó kiadvány két fő fejezetre tagolódik. A terjedelmes – mintegy 50 lapos – bevezető tanulmányban Csorba Dávid *Apafi Mihály temetéséről* értekezik (13–63). Külön alfejezet szól az Apafi-kor történelmi vonatkozásairól, az *Erdélyi nemesi temetésekről*, *A fejedelmi temetés kellékeiről*, az Apafi 1690-ben bekövetkezett halálát követő hatalmi válságról és *Apafi Mihály temetési rendjének szimbólumairól*. A tanulmány részleteiben rekonstruálja a végtisztesség menetét Apafi Fogarason bekövetkezett halálától (1690. április 15.) a két nappal későbbi koporsóba tételen, a felravatalozáson, a boltba rakáson (1690. április–1691. február), valamint az 1691. február 16-ai újbóli felravatalozáson és az ugyanaznap Sároson át Almakerékre induló processzuson (gyászmenet) át a február 19-ei almakeréki sírba tételig. Feltárja a kis és a nagy processzus rendjét: előbbi a háztól a ravatalig, utóbbi a ravaltól

a sírhelyig – kb. 140 km! – vezetett. Azonosítja a temetés négy egymást követő szertartásának (Fogarás, 1690. április 17.; Fogarás, 1691. február 16.; Sáros, 1691. február 17. és Almakerék, 1691. február 18.) szolgálattelvőit. Csorba Dávid az oknyomozó újságírók hevéületével igyekszik feltárni minden lehetséges apró részletet. Írása érdekes és izgalmas olvasmány, egyes részleteiben már-már regényes. Számos új elemmel és összefüggéssel gazdagítja eddigi ismereteinket. Szemléletében a történelmi és irodalomtörténeti mellett egyháztörténeti, néprajzi, zenetörténeti és képzőművészeti aspektusok is érvényesülnek, miközben felhasználja a nemzetközi szakirodalom eredményeit is. A tanulmány komoly impulzusokat adhat a kora újkori hazai temetési kultusz további kutatásának.

A kötet második – terjedelmesebb – fejezete az Apafi-temetés ma ismert szöveges forrásait közli. A bevezető tanulmányban közölt temetési rend szerint a négy szertartás alkalmával összesen három magyar nyelvű prédikáció (Nagyari József udvari prédikátor kétszer beszélt, a harmadikat Rozgonyi Pap János vagy Rozgonyi Mihály fogarasi lelkész tartotta), valamint négy magyar nyelvű oráció (Pataki István udvari nevelő kétszer tartott szónoklatot, rajta kívül Kolozsvári István kolozsvári és Kaposi Juhász Sámuel gyulafehérvári tanár beszélt), három latin nyelvű oráció (egy ismeretlen szerzőtől való, valamint Isaacus Zabanius szász tanár és Szathmárnémethi Sámuel kolozsvári tanár munkája) hangzott el. Ezeket a beszédeket imák és diákok által előadott búcsúztató versek egészítették ki. A temetéshez közvetlenül nem, de a temetési kultuszhoz kapcsolódik Pápai Páriz Ferenc latin nyelvű emlékverse és ugyancsak latin nyelvű *Epitaphiuma*, ezek ugyanis vélhetően nem hangzottak el a szertartáson.

A szertartási szövegeknek ma már csak alig több mint egyharmadát ismerjük, összesen hat szöveget. Ezek közül a két Pápai Páriz-versen kívül egyedül Isaacus Zabanius latin nyelvű orációjának volt korabeli kiadása. A további három – magyar nyelvű – szöveg a közelmúltban került elő Sinai Miklós 18. század végi debreceni kollégiumi professzor hagyatékából, mint másolat. Autográf kézirat tehát egyetlen

esetben sem maradt ránk, ami növeli a bizonytalanságot a tekintetben, mi is hangzott el ténylegesen Apafi Mihály temetési szertartásain. A Sinai-hagyaték örítze meg az első, fogarasi szertartásról Nagyari József temetési prédikációját és Pataki István magyar nyelvű orációját. Ugyanitt található az almakeréki templomban elmondott *Lessus funebris* című magyar vers. Utóbbit Szabadi István, a kéziratok fölfedezője nemrégiben már közölte, s szerzőjeként az Apafi család rokonát, Bethlen Lászlót nevezte meg.

A korábbi szövegkiadásokhoz képest a szóban forgó kötetben tehát a két magyar nyelvű temetési beszéd megjelentetése jelent igazi újdonságot, illetve a latin nyelvű Zabanius-oráció és a két Pápai Páriz-vers magyar nyelvű fordítása.

A szövegközlésekhez a kritikai kiadások gyakorlatát követve rövid bevezető tanulmányok és kritikai jellegű nyelvi és tárgyi magyarázatok társulnak. Ezeket a magyar nyelvű szövegekhez Csorba Dávid, a kétnyelvű szövegközlésekhez a fordító, Mikó Gyula készítette.

E szövegek tanulságos műfaji, retorikai, poétikai jellegzetességeik mellett fontos politikatörténeti dokumentumok is. Mivel különböző időpontokban hangzottak el, s a két ravatal között eltelt tíz hónap során sok minden megváltozott Erdélyben, belőlük az erdélyi politika jövőjére irányuló különböző érdekei is kiolvashatók. „A fogarasi ravatalnál elhangzott és fennmaradt szövegek közös eleme – Csorba Dávid értékelése szerint –, hogy a megszólalók a fejedelmet közelről ismerve annak emberi oldalát emelték ki, és az egyik az erőtlenség bibliai páráját, a másik ennek a gyengeségnek a filozófiai jelenségeit szemléltette. Szintén közös, hogy a trónutódlás kérdésében a szónokok saját elképzelésüket prófétaírták: az egyik a lehetséges politikai katasztrófát, a másik az apa nyomdokain járó, annak álmát beteljesítő ifjú herceg lehetséges uralmát.” (70.) Tíz hónappal később a szász Zabanius filozófiatanár latin nyelvű orációja viszont az iskolákat felkaroló, kegyes életű fejedelem dicsérete mellett – Mikó Gyula sorait idézve – „a prozskünézisz minden orcátlanságával és gátlástalan hízelgésével dicséri hosszasan ... Apafi teteménél Lipótot, és elhalmozza mindazokkal az erényekkel, amelyeket

Apafinál elhagyott... Érthető ez abban a tekintetben is – folytatja eszmeifuttatását Mikó Gyula –, hogy a Diploma Leopoldinum szász clausulái még megtárgyalásra vártak... Zabanius a beszédében a szász universitas érdekei szerint lavírozott a jelen lévő ellentétes ambíciók meglehetősen érdes értési felületén.” (102.) Zabanius beszédének ismeretében különösen is érdekes lenne a környezetében elhangzott magyar nyelvű szövegek tartalma. Az olvasó ugyanis menthetetlenül arra gondol, vajon nem politikai játszmák eredményezték-e, hogy a sírba tételt kíséző beszédek közül egyedül a feltételezhetően leginkább Lipót-hű oráció jelent meg nyomtatásban. Az meg főleg megválaszolhatatlan kérdés ma már, hogy a nagyobbrészt magyar és református hallgatóság előtt elmondott szöveg valóban azonos volt-e azzal, ami aztán nyomtatásban megjelent. Ez a kérdés különben mindegyik szöveggel kapcsolatban feltehető. Bizony még a kéziratban maradtakkal kapcsolatban is, hiszen autográf változat nincs közöttük.

A forrásközlések sorát a három említett verses szöveg zárja. Bethlen László Almakeréken elmondott, 77 Zrínyi-strófából álló, azaz több mint 300 soros magyar versével kapcsolatban Csorba Dávid rámutat, hogy annak jelentőségét nem művészi értékében, mint inkább tartalmában kell keresnünk. Az enyedi–gyulafehérvári iskola nemesi kollégiuma diákjának költeménye minden ízében híven példázza a korabeli iskolás alkalmi költészet jellegzetességeit: szerzője meglehetősen bőbeszédű, aki a tárgy ürügyén az egész magyar történelmet igyekszik elmesélni a szkíciái eredettől a korabeli Erdély világáig; óriási mitológiai apparátust vonultat föl barokkos külsőségekkel; szó szerint vesz át nyelvi elemeket a klasszikus előzményekből vagy a kortársaktól.

A két Pápai Páriz-vers 1694-ben megjelent ugyan nyomtatásban, de a kiadvány unikum példánya ma már csak az OSZK-ban található meg. A gyászóda (*Monodia Apafiana*) ugyan később megjelent az RMKT 17. századi sorozatában is, de fordítás és kritikai jegyzetek nélkül, a sírfeliratnak pedig egyáltalán nem volt eddig modern kiadása. Mikó Gyula érdeme, hogy most itt mindkét szöveg kritikai jegyzetekkel

ellátva olvasható. Helyes döntésnek tekinthetjük azt is, hogy az *Epitaphium* az eredetit követve a magyar fordításban is ritmikus formát kapott, a rendkívül körülményes nyelvezetű óda viszont prózai fordításban került a kötetbe. Utóbbi ugyanis nem annyira művészi értékei, mint inkább a benne megfogalmazódó Apafikép miatt lehet érdekes a számunkra, ami a prózai változatban tisztábban rajzolódik ki. Pápai Páriz Ferenc tragikus monódiája (magányos éneke) Zabaniusnak az osztrák uralkodót köszöntő orációjával szemben – amint Mikó Gyula fogalmaz – „az emlékezés carmenjeit, virágait helyezve el a fejedelempár sírjára egyben az új kisfejedelem köszöntését, hozzá fűzött reményeit is megjelenítette.” (165.) Mikó Gyula műves, a kor barokkos ízlését is felidéző szövegfordításából tehát a korabeli erdélyi politika szorításába került Apafi-kultusz Janus-arca tekint ránk a maga döbbenetes valóságában.

Az *Apafi Mihály fejedelem temetése* című kiadványt az olvasót eligazító *Mellékletek* (Apafi kora évszámokban, képjegyzék, angol nyelvű összefoglaló) és *Mutatók* (Irodalom, Hely- és névmutató) zárják. A könyv az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tartalomsszolgáltató portálja, a r·e·c·i·t·i· gondozásában jelent meg, a ReTextum sorozat 2. darabjaként (sorozatszerkesztők: Hegedüs Béla és Labádi Gergely). Szövege a kiadó honlapjáról szabadon letölthető és sokszorosítható. Megjelentetését támogatta a Debreceni Egyetem Reformáció-kutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének OTKA-pályázata.

Összegezve elmondható, hogy a szóban forgó kiadvány jelentős állomása a kora újkori főúri temetési kultusz tudományos igényű feltárásának. Mikó Gyula fordítói munkája a töle már megszokott módon e kötetben is mintáértékű. Csorba Dávid bevezető tanulmánya pedig merész módon kapcsolja össze a korábbi reprezentációkutatásban külön-külön kezelt tárgytörténeti és retorikai tényezőket. A két szerző érdemeit a kiadvány néhány könyvészeti jellegű gyengéje sem kisebbítheti. Gondolunk itt a szövegközlés lapalji jegyzeteinek körülményes jelölésére vagy az illusztrációk apró méretére, ami azokat – legalábbis a könyvváltozatban –

gyakorlatilag élvezhetetlenné teszi. Ezekből a jövőre nézve a kiadónak kell a megfelelő tanulmányokat levonnia.

GYÓRI JÁNOS L

Németh S. Katalin, Magyar dolgokról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok, Budapest, Universitas, 2014 (Historia litteraria, 31), 264 p.

A régi magyar–német irodalmi kapcsolatok kutatásának egyik legjelentősebb hazai képviselője Németh S. Katalin. Ez a szakterület nem véletlenül áll érdeklődésének középpontjában, hiszen pályáját az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Sándor gyűjteményében kezdte magyar vonatkozású historiográfiai nyomtatványok között. Német szakos volta és kitűnő német nyelvtudása alapján főleg a német nyelvterületen született tartalmi hungarikumokat találta „izgalmas”-nak (i. m. 89). Ezeket kereste minden gyűjteményben, ahol megfordult, így a már szinte németországi „munkahelyének” számító wolffenbütteli Herzog-August-Bibliothekban is. Neki köszönhetjük e gyűjtemény magyar vonatkozású nyomtatványainak a feltárását és katalógusba szerkesztését (*Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720 – Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720, Katalog ...* Bd. I–III., München, Saur, 1993).

Kutatási módszere a jól bevált autopszia, azaz figyelmesen elolvasni a hungarika vonatkozás szempontjából gyanúsnak tűnő műveket, még akkor is, hogyha erre címük nem utal egyértelműen. Ez a „mindent-elolvasási szenvedély” sok új, eddig még fel nem tárt összefüggés felismeréséhez vezetett. Így születtek meg 1989 és 2007 között azok a tanulmányai, amelyeket most összegyűjtve adott ki az Universitas Kiadó.

A *Magyar dolgokról* kötet címét Veit Marchthaler ulmi kereskedő kéziratos munkájának címét idézi 1588-ból, amely ismeretlennek számított a hazai kutatás előtt. Nyomtatásban soha nem adták ki, pedig óriási jelentőségű, mivel az ugyancsak Ulmban működő Martin Zeiller beledolgozta *Itinerarium Germaniae ... Teutsches Reyßbuch* (Strassburg, 1632) című népszerű út-

leírásába, amely a 18. század végéig meghatározta a Magyarországra látogató német utazók rólunk való ismereteit.

Németh S. Katalin ennek a Marchthaler kéziratnak az ismertetését és részletes elemzését 2002-ben adta közre. A mostani kötetet ez a tanulmány indítja. Veit Marchthaler Lazarus Henckel birodalmi bankár üzleti közvetítőjeként 1580-tól húsz esztendőn keresztül élt Magyarországon és Erdélyben. Összegyűjtötte és papírra vetette tapasztalatait, tényeken alapuló megfigyeléseit a korabeli körülményekről és szokásokról. Még magyarul is megtanult. Munkája rácsafol arra az általánosan megfigyelhető jelenségre, hogy a hozzánk utazók általában átutazók voltak, s nem az itt-tartózkodás céljával érkeztek a Kárpát-medencébe. Ezért van az, hogy 1996-ban még úgy fogalmazott Németh S., hogy „nem ismerünk *egyetlen* olyan útleírást sem, amelynek kifejezett célja egy magyarországi út megörökítése lett volna” (33), ezt a megállapítást 2004-re a Marchthaler-kézirat felfedezésének köszönhetően már így módosíthatta: „*alig* ismerünk” olyan útleírást (75). Ez az igazi öröm egy filológus számára, hogy ha újabb kutatásai nyomán ő maga reveidálhatja és módosíthatja korábbi felfogását.

A tanulmánykötetben a Zeiller-művekben közvetített magyarságképről külön tanulmány is szól. Egy írás pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Zeiller útján Marchthaler volt a forrása Daniel Speer *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*a Kassa leírásának is.

Az ulmi Marchthaler és Zeiller mellett a Magyarországról szóló utazási irodalom nagyban kapcsolódik Nürnberghez is. Ezt bizonyítja a 16. század második felében ott működött Salomon Schweigger lelkész több kiadást megélt útinaplója, amely annak a valós utazásnak az állomásait vonultatja fel, amikor 1577-ben Konstantinápoly és Jeruzsálem úti céllal Sinsendorf gróf kíséretének tagjaként, mint úti prédikátor átutazott Magyarországon. Nürnberghez kötődik Sigmund von Birken (Betulejus) élete és munkássága is, akinek magyar kapcsolatait Németh az 1971-ben nyomtatásban is megjelent *Naplója*, a majd húsz évvel később kiadott, korábban ismeretlen német versei és a több

kiadást megért és több nyelvre lefordított *Der Donau-Strand* (Nürnberg, 1665) című munkái alapján összegzi. A tanulmány nem ad egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy Birken járt-e Magyarországon vagy sem.

Ulmhoz kötődik a kötet borítóján látható metszet is. Johann Georg Schielen *Historische, politische und philosophische Krieg- und Friedens-Gespräch* (Ulm, 1683) című művéből való. Műfaja, a „beszélgetésjáték” a 17. századi magyarországi barokk irodalomban teljesen ismeretlen. Kitalált személyek – főleg hölgyek – udvarias, gáláns hangnemben különböző témákról társalognak benne egymással. A beszélgetéseket rendszeresen – ebben az esetben havonta – jelentették meg. A kevés példányban fennmaradt műből Németh egy teljesebbet Wolfenbüttelben (1683. január–július), az első négy számot pedig Széchényi Ferenc könyvtárában találta meg. A tanulmány 1994. évi megjelenése óta sorra válnak ismertté újabb számok, illetve példányok e folyóiratból. Németh S. Katalin 2003-ban már augusztusi számát is említi a Bayerische Staatsbibliothekban, s mára már a VD 17-ben további németországi példányokat lehet találni (VD17 39:122854F). A diskursusok központjában az 1683-as hadi események kapcsán Thököly István személye áll, akinek eddig ismeretlen portréját is tartalmazza e kiadvány.

Thököly a főszereplője annak a dialógusnak is, amely egy számunkra ugyancsak szokatlan műfajban, az úgy nevezett „beszélgetésnap-tár”-ban maradt fenn (*Alt und neuer Gesprächs-Kalender auf das Jahr... 1694*, Leipzig, 1693) egy exuláns magyar, egy török, egy jezsuita és egy evangélikus doktor között. A diskursus az evangélikus álláspontját hangsúlyozza. Thököly királyságát pedig a jezsuita szerzetes kivételével pozitívan ítélik meg a szereplők. Így válik ez az eddig ismeretlen német naptár a politikai propaganda eszközévé.

Németh S. Katalin a Zrínyi-kutatás számára is tud újdonságokkal szolgálni. Olyan érdekes nyomtatványra bukkant, amelyik Zrínyi 1663–1664-es hadjáratát, Zrínyi-Újvárat és a vasvári békét egy német katona, Hennecke Knecht szemszögéből mutatja be, aki a braunschweig-

lüneburgi csapatokkal érkezett Magyarországra. A dialógusformába öntött utazási és háborús élmények ismertetése után közli *Judicium. Die hohen Gotter von der Vestung Neu Serin* című eddig ismeretlen gúnydalt is Zrínyi-Újvárról (101–105).

Zrínyi Miklós haláláról több németországi kiadvány is hírt adott, némelyik több verziót is közölt a tragikus eseményről. Németh S. ezeket is számba vette *Egy legenda oldalágai (Adalékok Zrínyi halálának korabeli visszhangjáról)* című tanulmányában. Idézte Paul Winkler *Der Edelmann* (Lüneburg, 1698) című regényének ide vonatkozó részletét is, amely kétségbe vonja, hogy merénylet történt. E regény más magyar vonatkozásokat is tartalmaz. Érdemes lenne egyszer kimerítően végiglemezni hungarika szempontból e művet!

A tanulmánykötet egyik legérdekesebb írása Joannes Amos Comenius Zrínyivel és az erdélyi összefogással kapcsolatos terveinek az európai propagandistáiról: a svájci Johann Jakob Redingerről és a német spiritualista Christian Hoburgáról szól. Ebből azt is megtudjuk, hogy a tanulmányíró tervezi Redingernek az általa felfedezett, Zürichben őrzött magyarországi útirajának a kiadását is. Reméljük, hogy ez és a Marchthaler-kézirat megjelenítése nem késik már sokáig!

A gyűjtemény két írása nemcsak a magyar művelődéstörténet, hanem a német filológia számára is tartogat újdonságot. Közli azt az 1594-ben Hamburgban megjelent német nyelvű színpadi játékot, amely a Poppel-Lobkowitz fiúvérek, György és László összeesküvéséről szól (48–55). Hasonlóképpen elsőként publikálja azt a békét óhajtó német éneket is (126–131), amelyet Magyarországról elmenekült diákok szájába ad a Thököly-kérdéssel kapcsolatban a már említett, Schielen szerkesztésében megjelent *Historische, politische und philosophische Krieg- und Friedens-Gespräch* 1683. évi hetedik száma. Valószínűleg a Felföldről származó német ajkú diák lehetett a vers szerzője, ha nem fikcióról van szó!

Németh S. Katalin megtalálta Bethlen Kata német irodalombeli megfelelőjét a pietista Eleonora Petersen-Merlau személyében. A ró-

luk szóló írás nem hatásvizsgálat, hanem a két pietista nőíró műve párhuzamosságainak a bemutatása.

A sok érdekes tanulmány olvastán az a kívánság fogalmazódik meg az olvasóban, hogy jó lenne a bemutatott útleírások antológiáját is kézbe venni. Németh S. Katalin ezt az igényt részben ki is elégíti, amikor újraközi 2000-ben kiadott *Mutatványát egy készülő antológiából*. A most közreadott tervezet a korábbi változathoz képest bővebb. A 17. század első feléből újabb szemelvények kerültek a tanulmány elejére – Wilhelm Dillich, Johann Wild, Salomon Schweigger, Adam von Herbenstein munkáiból. Újdonságnak számítanak lezárásként a Johann Keilhackertől fordított részletek is 1700-ból. Mindegyik szöveg Németh S. Katalin fordítása! Kár, hogy nem mindegyik előtt olvasható bevezető eligazítás a szerzőről és művéről. Reméljük, hogy az *Antológia* egységesen fogja majd summázni a vonatkozó hasznos tudnivalókat.

A *Függelék* közli a tanulmányok eredeti megjelenési helyét, és megtudható az is, hogy az eredeti közléshez képest lényegi változtatás nem történt. Ezért fordul elő, hogy – bizonyára az elfogult német szakirodalom alapján – két szerző is megkapta az „első hivatásos német író (Berufsschriftsteller)” címet: Martin Zeiller a 169. lapon és Erasmus Francisci a 204. lapon. Sajnáljuk azt is, hogy legalább a távoli időpontban keletkezett azonos témájú írásokat nem dolgozta egybe a szerző, mint az 1996-ban közreadott Salomon Schweigger útleírásának ismertetését és a *Kitaláció és valóság Magyarország 17. századi német leírásaiban* címűt, amely 2004-ben jelent meg. A cikkek hivatkozásait is változtatlanul hagyta. Így ha saját tanulmányára utalt, nem jegyezte meg, hogy a hivatkozott tanulmány a kötetben rögtön hozzáférhető. A tanulmányok sem utalnak az *Antológia*-tervezetbe felvett szemelvényekre. Nagyon hasznos viszont a szakirodalmi bibliográfia a kötet végén. Egyaránt segíti az utazási irodalom és a magyar–német kapcsolatok kutatóit.

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

V. Molnár László, II. Katalin cárnő és az „északi kolosszus”, Tanulmánykötet, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, Kaposvár, 2014, 189 p.

II. Katalin az *Oroszország neve (Imja Rosszija)* című játék oroszországi verziójában bekerült a fináléba, és a 11. helyen végzett. A verseny tisztaságát, illetve a helyezések valós alakulását illetően felmerültek kételylek: ám ahhoz talán nem férhet kétség, hogy a cárnőnek helye van a legmeghatározóbb orosz történelmi személyiségek között. A játék apropóján 2009-ben *A tizenkét legnagyobb orosz* című, Szvák Gyula szerkesztésében készült kötet (*A tizenkét legnagyobb orosz*, szerk. Szvák Gyula, Budapest, Russica Pannonica, 2009) részletes ismertetést ad az utolsó körben részt vevő tizenkettőről: az írók, cárok és hadvezérek közé egyetlen női versenyző került, Nagy Katalin, akinek életrajzát V. Molnár László készítette el (Szuorov életrajzát ugyancsak V. Molnár László jegyzi: *Alekszandr Vasziljevics Szuorov = A tizenkét legnagyobb orosz* 2009, i. m. 157–176). Ez az életutató összefoglaló írás fontos helyet kap a szerző új tanulmánykötetében is, amelynek egyes darabjai különböző aspektusból taglalják a cárnő személyiségét, tevékenységét és uralkodásának korát.

A szerző alapvetően háromféle tanulmányt válogatott kötetébe, melyeknek szoros vagy épp lazább kapcsolódási pontjaként II. Katalin szolgál: az írások zömét életrajzok adják, melyek egy-egy történelmi esemény részletes, kronologikus leírásával (*II. Katalin és a török félhold*, melyben az orosz–török háborúkról esik szó), vagy egy átfogóbb, a kulturális–tudományos életet érintő téma bemutatásával (*Orosz–amerikai kapcsolatok a függetlenségi háború időszakában, Német tudósok a pétervári akadémián*). V. Molnár László a 18. századi Oroszország kutatójaként kiválóan ismeri a bemutatott korszak minden részletét, aminek köszönhetően rávilágít kevésbé ismert összefüggésekre is: így például arra, hogy Katalin Patyomkin után következő kegyence, Pjotr Zavadovszkij a cárnő unokájának, I. Sándornak

uralkodása alatt az első közoktatásügyi miniszter lett (22).

II. Katalin tevékenysége, mint a legtöbb nagy uralkodóé, ellentmondásos. Oroszország a cárnő idejében európai nagyhatalommá vált, fellendült a kereskedelem és a gazdasági élet. Jelentős területekkel növekedett az ország, a Törökországgal vívott háború eredményeképpen visszafoglalták a Fekete-tenger, a Krim és a Kubán vidékét, szibériai területekkel és Lengyelország három felosztásával pedig az ország területe 500 ezer km²-rel növekedett (19). Számokkal kifejezve, „uralkodásának harmincnégy éve alatt a birodalom népessége 18 millióról 37 millióra, a városok száma 45-ről 634-re, a manufaktúráké 567-ről 1200-ra növekedett, az állami bevétel pedig 20 millióról 60 millióra gyarapodott.” (60). Katalin híres volt irodalmi érdeklődéséről és művészetpártolásáról: a rendkívül művelt cárnő már fiatalkorában a francia felvilágosodás nagyjainak írásain nevelkedett, s uralkodóként is Voltaire, Diderot, d’Alembert barátságát kereste (17). Ám a kötet egyértelműen rámutat, hogy Katalin felvilágosult imázsa csak látszat volt, a cárnő valójában nem törekedett az állam berendezkedésének lényegi megváltoztatására, s birodalmában az ellenszegülők kegyetlen büntetésre számíthattak: „Kortársai közül csak kevesen ismerték fel, hogy Katalin kacérkodása a felvilágosodás haladó gondolataival valójában csak póz, jól leplezett »fogás« volt, ami mellett elsikkadt a lényeg: a feudális-jobbágytartó orosz társadalom valódi tartalma, a rafináltan leplezett önkényuralom, az elnyomás és a szociális jogfosztottság szomorú valósága, amely a birodalom népességének jelentős részére megnyomorító erővel hatott.” (19). Az utókor számára így kettős kép alakult ki: egyrészt olyan jelentős fejlesztések kapcsolódnak hozzá, mint az új kórházak és szociális intézmények létesítése, az út- és csatornahálózat építése, a hadsereg fejlesztése, az oktatás- és egészségügy, valamint a közigazgatás reformja (9). Nagy hangsúlyt helyezett a tudomány támogatására is: a Pétervári Tudományos Akadémia és a Művészeti Akadémia támogatása, az Orosz Akadémia megalapítása, külföldi könyvek terjesztése, tehetséges irodalmárok, tudósok munkájának segítése fűződik

a nevéhez (10). Jól példázza azonban Katalin két arcát az 1767–68. évi Törvényszerkesztő Bizottság munkájának előkészítéséhez írt, felvilágosult eszméket tartalmazó *Nakaz (Tervezet)*, mellyel kivívta egész Európa elismerését, ám amelynek egyetlen pontja sem valósult meg, és a népesség számottevő többségét kitevő jobbágytság nyomorúságos helyzete változatlan maradt. Az utolsó két tanulmány (*A társadalmi gondolat fejlődése és kudarca; A rebellis kozákvezér, Jemljan Pugacsov*) éppen ezt az aspektust kifejtve a társadalmi egyenlőtlenségek óriási mértékét és a brutálisan levert Pugacsov-lázadást dolgozza fel. Erre a kettős képre utalnak a gyakran hangsúlyozott elnevezések is: a Voltaire által „isteni Cateau”-ként, „Nagy Törvényhozóként” vagy „Észak Szemirámiszaként” emlegetett uralkodónő Puskin szerint inkább a „szoknyás és koronás Tartuffe” nevet érdemelte ki.

A kötet első írása a cárnő életének rövid összefoglalását, magánéletének és uralkodói tevékenységének vázlatát adja. Katalin magánéletének változatossága közismert tény, így az életút ismertetésének elmaradhatatlan részét képezi kegyenceinek felsorolása: Szergej Szaltikov gróf, az államcsínyben és Péter meggyilkolásában jelentős szerepet játszó Grigorij Orlov, vagy épp Grigorij Patyomkin is közéjük tartozott. A híressé vált Patyomkin-falvak kiöltölőjéről külön tanulmány szól, hiszen nemcsak mint Katalin nagy szerelme (akivel a hagyomány szerint titokban házasságot kötöttek), de mint jelentős államférfi, hadvezér és diplomata is figyelmet érdemel. A származásával, sikeres pályájával kapcsolatos tényeket a talán kevésbé ismert jellemrajz és Katalinhoz fűződő viszonyának kibontása színesíti. Katalint bonyolult és szenvedélyes kapcsolat fűzte a szeszélyes, gyakran melankolikus és depresszió gyötört férfihez, „akit leveleiben arany fácánnak, büszke kozáknak, moszkovitának, bozóti tigrisnek, oroszlának, hitetlen gyaurnak és márványszobor szépségnek becézgetett” (31). A szerző itt sem jár el másképp, mint többi írásában, és a cárnőt megigéző férfiről rögtön közöl egy másik, teljesen ellentétes véleményt; Robert Gunning angol követ beszámolója a következő képet festi róla: „Patyomkin tábornok körülbe-

lül egy hónapja érkezett ide a harcterről, ahol a háború eleje óta működött és ahol úgy halom, mindenki utálta. Valóságos óriás, groteszk megjelenésű ember és távolról sem lebilincselő jelenség.” (30).

A nagy katonai sikerekkel és a birodalomhoz csatolt jelentős területekkel járó 1768–1774 és 1787–1791 közötti orosz–török háborúk igen aprólékos leírását a törökök ellen vívott csatákban és Lengyelország három felosztásában nevet szerzett legendás hadvezér, Szuворov élet-története követi.

A külpolitikai események taglalásának folytatásaként az orosz–amerikai gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatokat tárgyalja a szerző, melyben kölcsönösen élénk érdeklődésről esik szó mind a két ország tudományos akadémiáinak együttműködése, mind az egyre élénkülő gazdasági kapcsolatok tekintetében. A 18. század második felében a Pétervári Tudományos Akadémia tudósai rendszeres levelezésben álltak amerikai kollégáikkal, így a következő tanulmányok egyikeként főszereplője, Lomonoszov is. A halász fiából akadémiakussá lett Lomonoszov valóban mesébe illő felemelkedése és pályája kalandoktól és botrányoktól sem volt mentes, ám a természettudományok és a filológia területén elévülhetetlen érdemeket szerzett polihisztor kétségtelenül az orosz tudományos élet egyik legkiemelkedőbb alakjává vált.

A tudományos élet fellendülésének említésre méltó témáját alkotják azok a német származású tudósok, akik a század során a Pétervári Tudományos Akadémián tevékenykedve jelentős eredményeket értek el. Még érdekesebb azonban Jekatyerina Daskovának, II. Katalin egykori barátnőjének története, aki nő létére a korban meglehetősen szokatlan tiszteletet töltött be: a cárnő 1783-ban a Pétervári Tudományos Akadémia, majd az Orosz Akadémia elnökévé nevezte ki. A tizenhét évig tartó európai körút után visszatérő, művelt, több nyelven beszélő, Voltaire műveit oroszra fordító Daskova elnöki tevékenységéhez köthető számos térkép, kalendárium kiadása, szakmai folyóiratok terjesztése, vagy Lomonoszov összes műveinek megjelentetése.

A kulturális–tudományos élethez köthető és

nem kevésbé fontos F. I. Jankovic iskolaszervező tevékenysége, akit II. Katalin felkért, hogy osztrák mintára végezze el az orosz iskolarendszer átszervezését. Nevéhez nemcsak az elemi iskolák reformja és a pétervári tanítóképző felállítása, de módszertani újítások egész sora és számos tankönyv írása fűződik.

A kötet rengeteg információval, adattal, tény-nyel látja el az olvasót, ám ez nem kelti a túlsúlyosság érzését, hiszen a szerző ügyesen közbe-közbe-fűz egy anekdotát, olykor szellemes megjegyzésekkel, érdekes vagy szórakoztató történetekkel lazítja a roppant tudásanyagot. Olyan meglepő, váratlan adalékokkal színesíti a tudományos kutatást, mint hogy Patyomkin nem hordott alsóneműt (31), vagy Katalin gyermekkoráról és gerincferdüléséről szólván megemlíti, hogy „évekig fűzőt kellett viselnie, melyet a legjobb helybeli »szakember«, a stettini hóhér készített neki” (11). Egy Lomonoszov temperamentumos természetét érzékeltetendő anekdotából pedig megtudhatjuk, hogy német professzortársait egy szóváltás alkalmával azzal fenyegette meg, hogy kiveri a fogukat, ha tovább vitatkoznak vele (116).

A tanulmánygyűjtemény írásait összegezve az olvasó számára világossá válik, hogy az erőszekű, reformer uralkodók megítélése ritkán lesz egyöntetűen pozitív, s nincs ez másképp Katalin esetében sem. Bár a szerző az előszóban elmeséli, pályája kezdetén hogyan lett szenvedélyes kutatója a katalini aranykornak és a cárnő életének, mégsem elfogult vele szemben: szinte mindegyik tanulmányban felhívja a figyelmet a kettős Katalin-képre. Ez a kép csak egy nagyon alapos, a témát minden lehetséges aspektusból körüljáró kutatásból szület-hetett, s így az olvasó sokkal többet kap annál, mint amit egy ismeretterjesztő műtől várhat: egy árnyalt, rétegzett jellemrajz bontakozik ki, melyben egymás mellett áll az erős, okos, rendkívül művelt uralkodó, de a kegyetlen zsarnok, a képmutató tetszelgő, sőt, az esendő, gyenge és érzelmes ember is.

Katalin cárnő jelentősége túlmutat az orosz történelmen és kultúrtörténeten, hiszen, mint arra a szerző nyomatékosan felhívja a figyelmet, az uralkodó egész élete során intenzív

kapcsolatban állt a felvilágosodás nagy gondolkodóival, s az európai kortársak a felvilágosult uralkodó mintaképét látták benne. V. Molnár László kötetét ezért nemcsak szlavisták, de a felvilágosodás iránt általában érdeklődő olvasók is haszonnal forgathatják. A szerző elvitathatatlan érdeme, hogy Katalin korának bonyolult, olykor ellentmondásos viszonyait közérthetően, de mégis igen precízen, a részletek iránti érzékenységgel mutatja be.

PIRGER ORSOLYA

Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume XV. Bibliothèque de l'Académie de médecine, Bibliothèques interuniversitaires de santé (médecine et pharmacie), Bibliothèque centrale du Service de santé des armées, Bibliothèque du Muséum national d'histoire naturelle, Bibliothèque de l'Observatoire de Paris, Bibliothèque de l'École polytechnique, Bibliothèque de l'École nationale des ponts et chaussées, Bibliothèque du Conservatoire national des arts et métiers, Bibliothèque du Sénat, par Yvonne Fernillot, Pierre Aquilon, Genève, 2014, Droz (Histoire et civilisation du livre, vol. 34.) 407 p.

A francia nyilvános könyvtárakban őrzött ősnymtatványok számbavétele, és egy modern könyvkatalógus sorozatban történő közreadásának munkái az 1970-es években indultak. Az akkori tervek szerint történelmi régióként haladnak a munkákkal, és a sorozat darabjainak számozását előre meghatározták. Az első kötet 1979-ben jelent meg (Champagne–Ardenne), máig 17 kötet kézbe vehető, a 9. számú hiányzik még (Nord Pas-de-Calais), és persze a folytatás. Még hosszú évtizedek kellenek a teljes munka befejezéséig, és további 10 kötet (a nemzeti könyvtár nélkül) megjelentetése.

Ahogy a kötet hosszú címében szereplő könyvtárak elnevezéséből is sejthetően jól látszik, egy olyan könyv együttest mutat be ez a katalógus kötet, amely tematikájánál fogva speciális gyűjteményt alkot. A 15. század tudományos szakkönyvtárának közös katalógusa ez. Alapvetően általános orvostudomány,

gyógyszerészet, és sebészet. [A legtöbb művet a *Bibliothèque de l'Académie de médecine, Bibliothèques interuniversitaires de santé (médecine et pharmacie)* őrizte meg (113, illetve 97 kötet).] Az élettudományok területe kibővül a botanikával, az asztronómiával, illetve a természetre vonatkozó legátfogóbb ismeretekkel. Nem jelenti ez azt, hogy ezek a természettudományi szakkönyvtárak elfeledkeztek volna a teológiai, vagy a filozófiai alpművek beszerzéséről. A Francia Szenátus (*Bibliothèque du Sénat*) könyvtára pedig nem kevés jogi munkát is megőrzött.

A katalógusban 272 kötet részletes leírása található (337 mű). Ezt egészíti ki azoknak a kolligátum köteteknek a bemutatása, amelyekben egy-egy ősnymtatvány is fennmaradt. Vagyis az *incunabulum* katalógus lehetővé teszi azt is, hogy a történetileg kialakult kézirat–ősnymtatvány, ősnymtatvány–16. századi nyomtatvány, illetve kézirat–ősnymtatvány–16. századi nyomtatvány együtteseket egyben is láthassuk. A kötetekben szereplő kézírásos bejegyzések *in extenso* szerepelnek a most kézben tartott kötetben, részletes jegyzetekkel az egyes személyeket, a rájuk vonatkozó szakirodalmat tekintve is. Emellett feltűnően gazdag az *opera omnia* jellegű kiadásokban szereplő kisebb munkák bemutatása. Nem magától értetődő ugyanis az, hogy egy Galénosz „minden munkái” alatt mit értettek mondjuk 1490-ben, Velencében (Cat. Nr. 110.). A mostani kötet-katalógus ezt a tételt például a 115–128. oldalakon részletezi, bemutatva a kiadásba (Diomedes Bonardus) felvett 78, Galénosznak tulajdonított munkát. Valamennyit azonosítva, és jelezve, hogy az ősnymtatvány kiadásokban ezek még hol szerepelnek.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy ez a katalógus egyben a 15. század második felének élettudományi szakkönyvtárát is bemutatja. Az akkor olvasott, a gyakorlatban alkalmazott ókori, középkori, és kortárs szerzők műveit. Jól követhető az is, hogy milyen ütemben jelentek meg nyomtatásban ezek a művek, és külön érdekes látni köztük az arab, illetve zsidó szövegek latin fordításainak kiadásait is. Ezt a „szakmai gyűjteményt” egészítik ki a metszettekkel különösen gazdagon illusztrált kiadások,

mint Hartmann Schedel *Liber chronicarum*ja, Bernhard von Breidenbach *Le saint voyage et pèlerinage de Jérusalem*je, illetve olyan, a korban népszerű humanista szerzők művei, mint Jodocus Badius, Sebastian Brandt, vagy éppen a hadtudományi szerző Roberto Valturio (Mátyás király egyik kedvence). Nem hiányozhat persze néhány kegyességi mű sem, és talán nem véletlen, hogy Temesvári Pelbárt munkái is megőrződtek ezekben a könyvtárakban is.

Fontos figyelni arra is, hogy a 15. század végén a tudományos irodalomban is megjelent a vernakularitás. Hét olasz, kilenc francia és tíz német, és egy flamand nyelvű munka képviseli ezt a csoportot. Kitalálhatóan ezek közt a legtöbb herbáriumos könyv, vagy népszerű, a gyógyítást segítő művek.

A humanista tudomány hazája Itália. Nem véletlenül a legtöbb, 156 kiadás származik innen, főleg Velencéből (105 editio). A német nyelvterületen adtak ki a katalógusban szereplő 57 tételt, míg a francián 56-ot. Németalföld 3 kiadással szerepel. Közhelyeszerű üzenet ez a számsor arra vonatkozóan, hogy az angliai könyvkiadás sem az ősnymotatványokat tekintve, sem majd a 16. században – amikor a három jelentős nyelvterület (olasz, német, francia) könyvtermelése kiegyenlítődik, és a Németalföld felzárkózik – nem képez jelentős hányadot az európai kultúrában.

A régi könyvek leírásának egyik leginkább érdekes területe, amely igazán sok művelődéstörténeti tanulságot hordoz, a kéziratos bejegyzések világa. Megőrzött-e a bemutatott korpusz olyan üzenetet, amelyből egy-egy korabeli tudós magánolvasmányairól tájékozódhatunk. Az egyes tételek külön-külön érdekes, de ebben az esetben nagyobb mennyiségű könyv nem származik egyetlen egykori tulajdonostól. Oka lehet ennek az a tény, hogy azok a könyvtárak, amelyeknek mostani ősnymotatványait írja le ez a kötet, a 19. században, vagy éppen az követően alakultak ki, jutottak jelentősebb régibb állományhoz.

Külön értéke a kötetnek az is, hogy a kötet történet szakemberi jól használhatják. Nem egyszerűen a részletes leírás miatt, hanem azért is, mert minden, a 15. századból származó bé-

lyegző lenyomatot külön is közölnek. Ehhez a mutató-részhez tartozik a kötészeti műhelyek regisztere, továbbá egy, a kötésttechnikákat külön is csoportosító index. Praktikus segédlet a kötet végén, hogy az szerzők betűrendjébe rendezett katalógushoz, az egyes könyvtárakra vonatkozóan külön is szerepelnek mutatók, ide értve a mindenütt használt ősnymotatvány nyilvántartásokra (ISTC, GW stb.) mutató koncordanciákat.

A hosszú idő alatt, rendszeres munkával, szisztematikus, elkövetően elkészülő leírások egy kötetbe szerkesztése számos olyan hozzáadott értéket hordoz, amely az elektronikus katalógusok használatával nem elérhető információkat közöl. Értsem ez alatt az egy-egy speciális szakmai területre vonatkozó mutatók alapján egyben látható csoportokat. Ezt így, adatbázist használva soha sem láthatnánk.

MONOK ISTVÁN

Szöts Zoltán Oszkár, Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, Budapest, 2014, 356 p.

Részben az aktualitás, részben a könyvtári múlt feltárása inspirálta Szöts Zoltán Oszkár könyvét, amely a nemzeti könyvtár egyik szinte teljesen ismeretlen történetű és tartalmú, ma már egységében nem létező gyűjteményrészével foglalkozik.

A több fejezetből álló munka elején a szerző röviden áttekinti az OSZK történetét 1949-ig, hogy elhelyezhesse abban a háborús korszak szervezetét és vezetését. Ismerteti az új, speciális beszerzések okozta raktározási problémákat, a férfiak harcterre vonulásának közvetett könyvtári következményét – a nők előtt is megnyíltak a szakmai munka feltételei – a háborús anyag különgyűjteményének más állományrészekkel kialakult kapcsolatát és a háború közvetlen, a működést befolyásoló, gátló körülményeit.

A második fejezet foglalkozik az első világháborús gyűjtemény történetével, amelynek ötlete, létrehozása német példa alapján, 1914 augusztusában születhetett. Gyarapítására több

módszert is alkalmazott a könyvtár: főként felkéréssel, és a kötelespéldányok átvizsgálásával, de lehetőség nyílt vételre is. A gyorsan növekvő anyagot négy nagyobb csoportra, a hivatalos, a nem hivatalos nyomtatványokra, a háborús irodalomra és a kéziratos anyagra osztották. A könyvtár akkori osztályigazgatója, Fejérfakty László és az új gyűjtemény gondozásával megbízott Holub József tapasztalatszerzésre németországi tanulmányútra ment, azzal a szándékkal, hogy felkeressék a hasonló anyag gyűjtését folytató könyvtárakat. Az utazás egyik fontos változást jelentő következménye lett, hogy az eleinte a Levéltári Osztály kezelésében lévő gyűjteményből önálló osztályt szerveztek. A háború éve alatt a gyarapítás egyre nagyobb anyagi áldozatot jelentett, az irattárban megőrzött dokumentumok hitelesen tükrözik az eladósodással, a háborús gyűjtemény körüli nehézségekkel küszködő könyvtár helyzetét. 1920-ban az önállóság megszűnt, az új tételek leltárba vételét, a naplózást 1922-ben befejezték, de az anyag a harmincas évek közepéig egyben maradt a Nyomtatványi Osztályon, kivéve a kéziratosokat. A Nyomtatványi Osztály szervezeti átalakulása következtében azonban az egykori háborús gyűjtemény is több részre szakadt.

A könyv harmadik részében az Országos Széchényi Könyvtárban található első világháborús katonai tábori újságok bemutatására kerül sor. Az első világháborús tábori lapok nagy része történettudományi szempontból a mai napig feltáratlan. Ennek ellenére az Országos Széchényi Könyvtár azon törekvése, munkálkodása, hogy a háborús dokumentumok mindenféle típusát – köztük a katonai lapokat – gyűjtse és naplózza, mai szemmel is jelentős és értékes, mert ezáltal vált lehetővé, hogy ma ismerhetjük és kutathatjuk ezeket. A korabeli dokumentumokat olvasva hű képet kapunk a lapgyűjtemény létrehozásának terveiről, kialakulásáról, gyarapodásáról, de az egyes újságok indulásáról, keletkezési körülményeiről is. Nagyön érdekes ezeket a levélváltásokat olvasni és ez által is bepillantást nyerni a könyvtár beszerzési tevékenységébe, látni teljességre törekvő erőfeszítéseit. A szerző ennek az időszaknak idáig kevésbé vagy egyáltalán fel nem tárt anyaga-

nak, a katonai tábori újságoknak ilyen irányú ismertetésével tovább emeli kötete értékét.

A kötet utolsó, nagyobbik része egy 1491 tételből álló bibliográfiát, a háborús gyűjtemény törzsanyagába került, magyar nyelvű, 1914–1918 között megjelent műveket tartalmazza. A bibliográfia első része a lapok címének betűrendjében 74 időszaki kiadványt, a továbbiakban folyamatos tételszámokkal a monografikus kiadványok szerzői betűrendes tételeit tartalmazza. Külön érdeme Szóts Zoltán Oszkárnak, hogy közzétette ezt a hiányt pótló történeti szakbibliográfiát, amely a háborús gyűjteménynek jelentős, érdeklődésre számot tartó anyagát a mai használat szerinti bibliográfia formájában tartalmazza, az Országos Széchényi Könyvtár jelzeteit az egyes tételek végén feltüntetve, ezáltal azokat könnyen visszakereshetővé téve. A bibliográfiát rövidítések jegyzéke egészíti ki.

A kötetet irodalomjegyzék zárja. A függékben négy korabeli eredeti dokumentum másolatával szemlélteti a szerző, hogy a könyvtár a legkülönbözőbb nem hagyományos háborús kiadványokat, dokumentumokat hogyan gyűjtötte.

Az egykori háborús gyűjtemény anyagai az Országos Széchényi Könyvtárban hozzáférhetőek, kutathatók. Szóts Zoltán Oszkár eddigi kutató munkájának eredményeként könyvében a több mint 170 ezer dokumentumból álló egykori háborús különgyűjtemény egy részét tárta elénk. Reméljük, hogy folytatódik a gyűjtemény teljes körű feldolgozása. Ez a hiánypótló, nagyszerű kiadvány pedig egyik kiinduló pontja lesz és segítségére szolgál az első világháború, vagy a huszadik század korszakát kutatók, történészek, bibliográfusok, akár az Országos Széchényi Könyvtár története, tevékenysége iránt érdeklődők számára.

NEMES ERZSÉBET

Illik Péter, A Mohács-kód, A csatavesztés a magyar köztudatban, Budapest, Unicus Műhely, 2015.

A fiatal történész új monográfiáját nehéz lenne hirtelen és pontosan meghatározni. Talán a legközelebb álló definíció a következő lenne: a Mohács-értelmezések sokszínűségének, a ma-

gyar közgondolkodásra máig ható mítosznak és kultusznak egy igazán egyedi hangú vizsgálata. Kérdezhetnénk, hogy az eddigi recepcióvizsgálatokhoz képest lehet-e újat mondani, van-e értelme mindig és mindig elővenni a csatavesztést és a hozzá kapcsolódó elő- és utóéletét, lehetséges-e a véges mennyiségű forrásanyagot újraelemelve újabb részlettel gazdagítani a Mohács-képünket? Munkám során gyakran kerülök olyan helyzetbe, mikor az Országos Széchényi Könyvtár gazdag hungarika-anyagát bemutatva egy rendhagyó történelemórán, vagy külföldi és hazai vendégek tárlatvezetésén, illetve a múzeumok éjszakáján nekem szegezik a kérdést, hogy mi is történt valójában augusztus 29-én, közel félélévezreddel ezelőtt. A prózai válasz (Szapolyai János nem ért oda, vereséget szenvedtünk, II. Lajos belefulladt a Csele patakba) nyilvánvalóan nem elégíti ki a kíváncsiskodókat, mert a legtöbb látogató be akar lesni a talán sosem volt misztikum mögé, hogy egy pillantást vessen egy fantáziavilágban létező borzongató titokra: árulásra, csalásra, gyilkosságra.

Végiglapozva Illik Péter kötetét, ez a kézzel fogható Mohács-élmény két, egymástól markánsan eltérő ítélettel írható le: egyik az önsajnálát, az önértékelési zavarok, a paranoid, összeesküvésben megvakult hit, másikk a túlélés, az önfeláldozás és a méltóságteljes emlékezés. A korszak irodalmát inkább olvasó, mint kutató könyvtáros örülne, ha Ottlik Géza – a 20. századi magyar próza legnagyobb regényében – szavai határoznák meg a mi Mohácsunkat. Ottlik szinte egyedülálló módon közelítette meg a kérdést a magyar gondolkodásban, mikor arról beszélt az *Iskola a határon* záró lapjain, hogy a legizgalmasabb élmény, a legigazibb tulajdonunk a vereségeink magányos ünneplése a minket legyőzött birodalmak – egyáltalán nem fájó – távollétében.

A Mohács-mítosz természetesen nem valamelyik krónikásunk fejből pattant ki teljes fegyverzetben, hanem kialakult évszázados munka eredményeként (utalok itt Péter Katalin, Tóth Zsombor munkáira). A szerző világosan fogalmazza meg a célját, bemutatni, hogy: „a mohácsi csata és körülményeinek értelmezései hogyan vannak jelen ma a magyar közgondol-

kodásban”. Amivel az eddigi kísérleteken (csak néhány példa: Barta Gábor, Benda Kálmán, Bitskey István, Öze Sándor és Romsics Ignác) túlmerészkedik: az átlagember – ha van ilyen – Mohács-képének megtalálása. Ez határozza meg a vékony kötet (irodalomjegyzékkel 114 oldal) arányait is. Ugyanis a szerző minden írott forrást a „feltételezhető átlagember szemszögéből néz, azaz hozzá viszonyítja a bemeneti és kimeneti információt”, illetve az 1950 előtti Mohácsra vonatkozó irodalom mindössze egyötöde a teljes kötetnek. A történelmi szakirodalomban megjelenő Mohács-viták egymást kronologikusan követő szakaszai (Nemeskürty könyve, a rá adott reakciók, az 1976-os kötet, az új turkológiai eredmények) kellőképpen ismertek ahhoz, hogy itt megemlítsük (Illik sem tárgyalja részletesen).

Ezután a szerző megvizsgálta a publicisztikai írások és a Mohács kapcsolatát. A vállaltan kevés példa alapján mindössze egy jól körülírható benyomása maradt az olvasónak: a csata nemzeti trauma jelképeként „segíti” a mindenkori értelmezést. Ilyen az 1954-es labdarúgó-világbajnokság döntőjéről, vagy a kettős állampolgárságról való szavazás eredménytelenségéről szóló írások, illetve a *Mandiner* blog 2014. augusztus 29-i „Szapolyai, a Törökellenes Öszszefogás Gyurcsányja” című már-már fájdalmasan primitív aktuálpolitikai viccelődése. Illik egy mélyebb „fűrésra” is vállalkozott: a *Magyar Hírlap* 1994–2001 közötti számainak az elemzésére, abból a szemszögéből, hogy milyen kontextusba került elő a mohácsi vereség. Ezekben a publicisztikai írásokban Mohács nem egy önálló történeti szál, illetve bőségesen kifejtett példázat, hanem „díszítőelem”, vagy inkább „segédíge”, amely összefonódik Muhival, Majténnyal, Világossal, Isonzóval, Trianonnal Voronyezsszel és a Corvin-közzel. Az unalmas, illetve meglepetést nem tartalmazó interpretációkból egy-egy aktuálpolitikai értelmezés (Bokros-csomag, tb-törvény) ugrik ki, amelyiket néhány évtized múlva jegyzetelni kell majd a történelem szakos hallgatóknak, mivel nem fogják érteni az utalásokat. Együtt olvasva a hét év alatt írott szövegeket, mellbevágónak tűnnek az egysíkú, korlátolt és suta megfogalmazások,

mintha program lenne Mohács mítosztalanítása, megtisztítása a ráakódott legendáriumtól ezek-
kel az ostoba közhelyekkel, pedig csak az em-
beri lustaság és igénytelenség áll mögötte.

Ehhez hasonló elemzés következik a „Politi-
tika és Mohács” című fejezetben. Illik a magyar
országgyűlésben 1990–2002 között elhangzott,
„a Mohács-szimbólumhoz erősen kötődő 20 be-
szédet” választott ki reprezentatív mintaként
a hatalmas gyűjteményből. Természetesen sem-
mi meglepő nincs abban, hogy a politikai pub-
licisztikához hasonlóan a politikai beszédek
Mohács-képe is nyomorúságos. Egyik pillére
a rossz szinonimája (a kultúra, a mezőgazdaság
és így tovább Mohácsa), a másik része a nem-
zetnevelés (kell-e nekünk Mohács), harmadik
oszlopa a nemzeti nagylét és függetlenség vége,
a negyedik pedig, hogy tulajdonképpen hány
Mohácsa is van (sok) a magyar népnek. Talán
egy – bár nem túl meglepő – megállapítást ki-
emelhetünk: Mécs Imre és Donáth László kivé-
telével jobboldali politikusok beszédeiben je-
lentek meg ezek a Mohács-képek.

A 2000-es évek elején a Magyar Könyv-
szemlében írott tanulmányomban igyekeztem
összeszedni a legjellegzetesebb irodalmi alko-
tásokat Mohács kapcsán, némi kitekintéssel
a 20. századra. Illik több olyan versre (Vértesy
Gyula, Herczeg Ferenc, Boross Sándor, Fekete
Lajos, Oláh Gábor) hívta fel a figyelmemet az
„Irodalmi motívumok a XX. században” című
fejezetében, amelyek ismeretlenek voltak szá-
momra. Elolvassva ezeket megkockáztatom azt
a kijelentést, hogy talán nem méltatlanul felejt-
ette el őket az Ady Endre 1908-as költeményét
zsinórmértékül használó, irodalmat szerető kö-
zönség. Ami viszont kifejezetten tetszett, arra
kevesebb betű jutott: az 1926-os évforduló kap-
csán kiadott tudományos kötetek és összeeskü-
vés-elméletek (Neusiedler Jenő) bemutatására.

A kötet súlypontja – nem titkolva – az utol-
só fejezet. A recenzens némi előítéllettel vegyes
tartózkodással nézte át alaposan ezt a 25 ol-
dalt, mert nehezen tudtam elképzelni, hogy
miképpen lehetne releváns módon beszélni az
internetes fórumokon névtelenül zajló történel-
mi vitákról. „A közgondolkodás a komment-
ekben” című fejezet erre a kérdésre próbálja

megtalálni a választ. Úgy tűnik azonban, hogy
ez a „felület” számos meglepetéssel szolgálhat
a Mohács-mítosz és a Mohácsról való gondol-
kodás kutatóinak. Egy több mint tízéves periódus-
t (2004–2014) vizsgál meg a szerző, ami
közel 3000 hozzászólást jelent (a méretét jól
mutatja, hogy kinyomtatva félezer A4-es oldal
terjedelmű az elemzett szöveg). Ami különösen
érdekes, hogy miképpen emésztődnek meg az
új kutatási eredmények ezekben a vitákban, kik
vállnak és miért idézett szerzőkké (még ha vitat-
koznak is egy-egy állításukkal). A szóba kerülő
témák gyakorlatilag lefedik az elmúlt évszá-
zad kutatásait (a mohácsi vereség következmé-
nyei, az akcióráduszmélethez, a török harcá-
szat, a muszlim tolerancia kérdése, a magyar
politika türkössége – egy-kettőt említve). Vi-
tát gerjesztett néhány szimbolikus tett (a Szu-
lejmán-szobor), egy-egy szerző (Nemeskürty
István, Perjés Géza), vagy egy-egy téma (az
összeesküvés-elméletek) tárgyalása is. Tanulsá-
gos, hogy a legtöbbet emlegetett kutató Nemes-
kürty István, illetve a legtöbbet idézett forrás
Szerémi György krónikája. A könyvcímek nél-
kül említett szerzők igen eklektikus képet mu-
tatnak, hiszen találkozhatunk R. Várkonyi Ág-
nes, Káldy-Nagy Gyula, Szakály Ferenc, illetve
Grandpierre Andre, Jászay Pál, Bánlaky József
és Takáts Sándor neveivel is. A vitaszövegeket
olvasva csak egyetérthetünk a szerzővel: nem-
zeti-habsburgiánus (régebben kurucos-laban-
cos) szemléleti törésvonalon zajlott a diskurzus
egy évtizeden keresztül.

Végezetül néhány kritikai megjegyzésem
lenne. Nincs miért eltitkolnom: olvastam a könyv
kézirátát egy évvel ezelőtt. A szerző megtiszt-
telt azzal, hogy kikérte a véleményemet, meg-
hallgatta a kritikáimat és a megjegyzéseimet.
Volt, amit megfogadott belőle, volt, amit nem.
Az egyik fontos kifogásom az volt, hogy sem-
mi különösebb okát nem látom annak, hogy ez
a könyv 2015-ben megjelenjen. Mindenképpen
hasznosnak tartottam volna a további, legalább
egy-két éves munkát a szövegen, a mélyebb
összefüggések feltárását, s az új források bevo-
nását, illetve azok elemzését. Gondolva példá-
ul az országgyűlési felszólalások és a politikai
publicisztika vizsgálatára 1867-től 1990-ig.

Oldalszámát tekintve a könyv két nagyobb ívű tanulmány szövege, ami még – méretéből adódóan – nem adhat ki egy monografikus interpretációt. A szöveg olvasását olyan dolgok nehezítik, amelyek megoldását javasoltam tavaly: a hosszabb irodalmi szövegek függelékben legyenek, a szakirodalmi betétek, a kommentek, a publicisztikai szövegek – csak ha nem elengedhetetlenül fontos, de akkor is röviden jelenjenek meg a főszövegben – a jegyzetekben szerepeljenek, kerüljük az aláhúzásokat, elég a kurzív használata kiemelésnek. Magam nem vagyok híve a szaktanulmányok táblázatokkal való elárasztásának, de ha ezzel él a szerző, akkor ezek is jobban mutatnának a kötet végén. Végezetül egy különösen (nekem) fájó példával szeretném alátámasztani a kritikám lényegét. A kötet 8. végjegyzete arról ad hírt, hogy az OSZK *Arcanum* digitális adatbázisában a Mohács keresőszóra 15 000, a mohácsi csatára több mint 1000, a mohácsi vészre több mint 2500 találatot ad. „Így jelen kötet csak mintavételre, esetenkénti mélyfúrássra vállalkozhat.” – varrja el a szálát jegyzetében a szerző. Nekem pedig az a véleményem, hogy legalább ezt a 3500 találatot végig kellett volna alaposan böngészni, hogy még árnyaltabb legyen a Mohácsról való gondolkodásunk. Így olyan gyöngyszemekre bukkanhatunk, mint a MórícZ Zsigmondnak írott levél II. Lajos halálával kapcsolatban (*Kelet Népe*, 1941 – Vida Ferenc, drámarészlete, kéziratát a PIM őrzi), vagy a Tomor Pál haláláról szóló hamis legendára (Bosnyák Sándor népmese-gyűjtése). E hosszú kritika remélem azt mutatja, hogy nagyon fontosnak tartom a kérdés kutatását. Ugyanakkor bízom abban, hogy a szerző következő Mohács-könyve a mostaniban ki nem fejtett gondolatokat és eredményeket is tartalmazni fogja.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Gálfi Emőke, A gyulafehérvári hiteleshely requisitorai (1556–1690), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015 (Erdélyi Tudománys Füzetek, 283) 235 p.

Üdítő dolog olyan dolgozatot kézbe venni, amelyről felületes olvasással is látszik, milyen ko-

moly munka áll mögötte. Napjainkban, amikor életünk minden pillanatában találkozunk a látszatra való törekvéssel, és az azzal való megelégedéssel, különösen megnyugtató olyan munkát megismerni, amelyik nem él vissza azokkal a szavakkal, amelyeket használ, illetve azokkal, amelyek e munka kapcsán felvetődnek. Az egyik ilyen szó, a hagyomány. Ma, amikor a hagyományápolást csak szélsőségesen értékelik, megnő a szó tartalmának értéke. Ha nem magyarul használjuk a szót, hanem a Magyarországon és Erdélyben természetes latin formájában – *traditio* –, máris közelebb jutunk tágabb tartalmához, mint amelyet a mai érzelmezések megengednek. Gálfi Emőke hagyományt folytat, hagyományt ápol és hagyományt (újra)teremt.

Hagyományt folytat, abban a tekintetben, hogy szorosan kötődik az őt a történelem pályán elindító módszereihez. Forrásközelség, az interpretáció szerénysége, az első olvasattól ritkán távolabbra kerülés, a teljes szakirodalom kézbe vétele, és kritikus értékelése, a tanulmány és a dokumentum együttes felmutatása, ugyanakkor a *summarius* készítésében az értelmezés felelősségének a vállalása (az egyszerűbb, *in extenso*, betűhív közlés helyett).

Hagyományt ápol, hiszen kötődik ahhoz az erdélyi történeti iskolához, amelynek kimonodott célkitűzése a módszeres és rendszeres forrásfeltáráson alapuló dokumentáció, múltunk eltulajdonításának megnehezítése. Ápolja az interdiszciplináris megközelítés gazdag hagyományát, hiszen a dolgozat éppúgy jog-, értelmiség-, írásbeliség-, intézménytörténeti, ahogy köz-, vagy közigazgatás történeti.

Hagyományt teremt – legalábbis reményeink szerint –, hiszen álpragmatikus, elbutuló világunkban a szakmatörténet nem tartozik a természetes dolgok közé. Közjegyzőink, igazgatási szakembereink a saját hagyományukból jószerevével a „csak semmi felelősségvállalást” és az „itt kell fizetni”-t ismerik. (Ahogy az egyes requisitorok életrajzát olvassuk, úgy tűnik, azért az anyagiasság nem állt nagyon távol a korai újkori elődöktől sem.) De ne legyünk igazságtalanok, hiszen a Magyar Közjegyzői Kamara éppen az utóbbi időben több könyvet adott, adatott ki, és úgy tűnik, köreikben éledőben

van a szakmatörténet iránti érdeklődés. Ez adott esetben akár egy potenciális szponzort is jelent a disszertáció kiadásához.

De lépünk közelebb Gálfi Emőke könyvéhez. A felhasznált irodalom jegyzékéből is kitűnik, hogy a magyarországi és erdélyi hiteleshelyi tevékenység értékelése az önálló Erdélyi Nagyfejedelemség megalakulása előtti időkre nézve gyakoribb téma volt a szakírók számára, és Sunkó Attila munkáinak érdeme ellenére, a kutatásra választott téma valóban nagyon időszerű. [Csak ez utóbbi munkában (Sunkó, *Levéltérekessők, A gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent requisitorainak archontológiája a XVI–XVII. században* = *Fons*, IX(2004), 2, 277–327.) említett requisitorok számának csaknem a duplájával ismerkedhetünk most meg (22:36).] A kolozsmonostori konvent működése okmánytárat és monografikus igényű feldolgozást nyert (Jakó Zsigmond), a fejedelmi székhely szekularizált hiteleshelyének története is hasonló érdemel. Ráadásul – ahogy a mostani kötetből is jól látszik – az 1658-as tatár pusztítás ugyancsak megnehezíti Gyulafehérvár, illetve az ottani intézmények történetének megírását. Az utóbbi évtizedekben ismét módszeressé vált okmány-, és adattár kiadási tevékenységgel egy időben szükséges az elszórt adatot összegereblyézése. Gálfi Emőke ez utóbbi szempontból hallatlan hasznos munkát végzett, hiszen az általa azonosított requisitorok életrajzát úgy írta meg, hogy azoknak a falvaknak, városoknak a helytörténetírása, ahol ezeknek anyagi érdekeltségeik voltak, illetve azoknak a családoknak a históriája, akikkel rokoni kapcsolatban álltak ugyancsak gazdagodott.

Jogtörténeti a dolgozat a jogi intézmények (hiteleshelyek) történetének sorába tartozik még akkor is, ha a szekularizációt követő két évtizedben ez a tevékenység háttérbe is szorult. Gálfi Emőke éppen azt mutatja meg, hogy miképpen, milyen értelemben tartozik az intézmény továbbra is – az 1556 előtti időszakban ez nem kétséges. Rokolya Gábor, a legfrissebb hiteleshely történeti kézikönyv szerzője e tekintetben bizonytalanul fogalmaz, a mostani dolgozat megjelenése után nyilván nem lesznek kétségei (*Okleveles históriák. Válogatás*

a magyar közhitelesség irataiból, 1441–1848, Szerk. és a bev. tanulmányt írta Rokolya Gábor, Budapest, 2010, Magyar Országos Közjegyzői Kamara). A szerzőnek nem is lett volna dolga folytatni azt az évtizedekkel ezelőtt elkezdődött kutatást (Tarnai Andor, Madas Edit, Szelestei Nagy László), amely a kancelláriai és a hiteleshelyi *formuláriumok* történetével foglalkozott, azonban én örültem volna (gondolom mások is), ha a források ilyen szintű áttekintése mellett erről olvashatnánk néhány bekezdésnyi szöveget. (Legalább a forráshelyzet tisztázását el lehetne végezni: éppen a fejedelmi kancelláriáé – Sárosi János *protonotariustól* – fennmaradt [Szeged EK Ms 1636]).

Ez az imént említett forrástípus, és a hiteleshelyi tevékenység története szervesen illeszkedik a *hivatali írásbeliség történetébe*. Ennek összefoglaló jellegű megírása még várat magára. Gálfi Emőke mostani munkája módszertani szempontból is sokat segít abban, hogy közelebb lépünk a megvalósításhoz. A most kézbe vett munka azt tanúsítja, hogy a hivatali írásbeliség históriája az *értelmségtörténet* egy sajátos fejezetét adja. A kötet számomra legértékesebb része ugyanis az az életrajzi enciklopédia, amelyben megismerkedhetünk a levélkeresők teljes élettörténetével: származásukkal, családi, majd személyes kapcsolati rendszerükkel, anyagi állapotaikkal, ennek változásaival. Az anyagi helyzetben bekövetkezett változások okaival, a vagyonszerzés módjaival (a gyanús pénzeltűnésektől a teljesen átlátható, dokumentálható birtokszerzéseikig). A *helytörténeti* és *családtörténeti* műrelemek – hiszen az egyes arcképek, amelyeket Gálfi Emőke élénk állít ilyennek állíthatóak – fontos adalékokat tárnak elénk a társadalmi mobilitás történetéhez éppúgy, mint arra nézve, hogy mely régiókból származnak a Gyulafehérváron tisztséget nyert hivatalnokok. Már Fejér Tamás doktori értekezésében (*Oktatási viszonyok Fogarason a XVII. században*) is feltűnt az a tény, hogy a Török Birodalom Hódoltságnak nevezett részeiből Erdélybe mennek iskolába a magyar ifjak. Esze Tamás, Kathona Géza vagy Balázs Mihály kutatásaiból a hódoltsági és erdélyi unitáriusok kapcsolatairól sok mindent megtudhattunk, most látjuk azt is, hogy

a hódoltságiak számára a társadalmi és a szociális felemelkedésnek ez az útja – bizonynyal korlátozottan, de – nyitva állt.

Továbbgondolva Gálfi Emőke vizsgálatának eredményeit a levélkeresők származási helyét illetően – együttesen azokkal az utalásokkal, amelyek a fejedelmi adminisztrációban dolgozókra vonatkoznak –, nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett, hogy az „oda ki valók” (vagyis nem erdélyiek) nem kevesen voltak. Többen, mint amit az ugyancsak nem erdélyi fejedelmek személye indokolt volna.

(Csak zárójelben mondom: Mivel több friss Erdély történeti munkában is feltűnik ez a kérdés, és a magyarországi közbeszédben, szakirodalomban – nem mellesleg a román írásokban, tudományos beszédmódban is – sokszor előfordul Erdély és Magyarország állami létének különállósága, ideje lenne egy elméletibb jellegű írásban értekezni erről.)

De visszatérve Gálfi Emőke könyvének értelmiségtörténeti hozadékára említem, hogy az ő munkája mentén tovább folytatható az a gondolkodás, amelyet R. Várkonyi Ágnes a kora újkori gazdasági értelmiség kialakulása története mentén elkezdett. Ő, borbereki Alvinczi Péter generációjára tette a kezdeteket, mások (Szakály Ferenc, Péter Katalin, vagy éppen e sorok írója is) utalt a 16. századi Nádasdy udvar embereire (Perneszi György, vagy a Csányiak), Debreceni Tamásra, I. Rákóczi György, Jóna István, Zrínyi György tisztartóira. Gálfi Emőke, Bárdi István életrajza arra irányítja a figyelmet, hogy a *domiductus* gazdasági ügyintézők sorából sokamarai miként kerülhettek a jogi értelmiség körébe emberek, vagyis egy olyan réteg-mobilitásra hívja fel a figyelmet, amelynek vizsgálata egyszer tovább gazdagíthatja értelmiségtörténeti szakirodalmunkat.

Ugyancsak utalok arra, hogy a példás módszertannal megírt életrajzok az erdélyi *minden napok történetébe* (*histoire de la vie quotidienne*, *Alltagsgeschichte*) is bepillantást engednek, több tekintetben élvezhető olvasmányok.

A requisitorok vallási hovatartozásának áttekintése nem meglepő, de roppant tanulságos eredményt hozott. Divat toleranciáról, a más-ság értékeléséről beszélni, és a 20–21. századi

gondolkodást a történeti időkbe visszahelyezve sokszor történelmietlen vizsgálatokat végezni. A kora újkori toleráns minta államnak kiáltott, éppen megszülető Hollandia kapcsán, a 20. századi végi szakírók majdhogynem aktuálpolitikai kampánnyá emelték a kérdést. A kiváló holland történetíró, Nicolette Mout illő fegyelemmel, és kellő öniróniával mutatja meg tanulmányaiban, hogy miként érvényesült az a híres tolerancia éppen az északi Németalföldön. Nagyjából úgy, mint ahogy Erdélyben a requisitori hivatal betöltésekor (igaz, Erdélyben a katolikusoknak nem kellett dupla adót fizetniük, ahogy egy időben a spanyol korától függetlenné vált tartományokban). Gálfi Emőke munkájának ez a fejezete szép adalék az erdélyi Fejedelemség *egyház-történetéhez* is.

A kötet *intézménytörténeti* hozadéka sem hagyható szó nélkül. Annál is inkább nem, mert pontosan látható belőle az, hogy a hatalomváltások időszakában mennyire fontos egyes alapvető intézmények működésének a biztosítása (e tekintetben kötelező olvasmány kellene, hogy legyen napjaink *parvenu(e)*, a politikai állásokat betöltő személyei számára). A gyulafehérvári fejedelmi udvar története az utóbbi két évtizedben több szempontból is a szakmai közösségek látókörébe került. A mostani írásból is látható, hogy azok az intézmények, amelyek körülvették az udvart – levéltár, könyvtár, iskola, káptalan stb. – talán azért is, mert vitathatatlan hiány volt az értelmiség számát tekintve, személyzetükben mennyire azonos körre utaltak voltak. A zavar egy-egy requisitor, levéltáros, könyvtáros életrajzában nem véletlen tehát, ahogy nem világos az erdélyi intézménytörténetben a fejedelmi könyvtár, udvari iskolai könyvtár, káptalani könyvtár(?), fejedelmi levéltár, káptalani levéltár stb. szétválása. Jó példa erre Bárdi István és Samarjai Lőkös Péter személye.

Jakó Zsigmond alapos kutatásai ellenére sem mondhatjuk, hogy világos a fejedelmi könyvtár és az udvari skóla bibliotékájának egymáshoz való viszonya. Azt sem tudjuk, hogy Bethlen Gábornak, vagy I. Rákóczi Györgynek ezek mellett volt-e magánkönyvtára Gyulafehérvárt. Mit vitt el magával Brandenburi Katalin a könyvtári anyagból? Az „ország biblothecája”

minden bizonnyal a fejedelmi könyvtár volt. De a személyre vonatkoztatott „ország bibliothecája” vajon lehetett-e a „fejedelem könyvtárosa”? Mellesleg ez utóbbi tiszte Samarjai Lőkös saját magáról nem tudom, hogy mondta volna. De általában is, az egyes, a fejedelmek körüli ügyekben eljáró hivatalnok, a személyi titkár, az udvari hivatal titkára, a könyvtáros, a levéltáros viszonya a fejedelemhez, ennek könyveihez, soha sem kutatott téma.

Egyetlen példa, ami összefügg a Gálfi Emőke dolgozatában említett személyek státusza tisztázhatatlanságával: egy, ma magántulajdonban lévő Schedel *Világkrónika* (Nürnberg, 1494) példányból kiderül, hogy azt Rákóczi Zsigmond fejedeleme-ként 1607-ben szerezte meg (kapta ajándékba megválasztásakor?). 1656-ban Nagyenyeden Samarjai Lőkös Péter „*Georgij Rakoczi secundi sed et primi litterarum secretiarum conservator*”-ként jegyzi bele tulajdonlását „*manu propria*”. Gondolhatunk sok mindenre: a család valamelyik tagja ajándékba adta neki, valamilyen alkalomkor (magam nem látom ezt valószínűnek, szerintem nagyot nézett volna, ha például nászajándékba a fejedelemtől egy könyvet kap); ellopta, Gálfi

Emőke is említ esetet, amikor Bárdival együtt tisztázniuk kellett elszámolási ügyeket.

A példával csak vissza akarok utalni az ügyintézők, a tisztségviselők, és az udvar vezetője gyakorlati viszonyának tisztázatlanságára. Ebből következhetett már a kortársak körében is egy olyan helyzet, hogy – különösen a visszaemlékezésekben – nem a dokumentálható tisztséget tulajdonítják az illetőnek, aki példának okáért a fejedelem körül mozgott.

De távolra kerültünk Gálfi Emőke könyvétől. Az előzőekben sorra vettem, hogy azzal a halhatlan nagy, szorgalmas és pontosan, következetes módszertannal elvégzett munkával, amelynek alapján ma kézbe vehetjük a gyulafehérvári káptalan fejedelemség-kori levélkeresőinek életrajzeit, magának a hiteleshelynek a történetét, számos történeti diszciplína művelőjének tett szolgálatot. A munkája jól illeszkedik egy kívülről mindenképpen tervezettnek, építkezőnek látszó erdélyi történetírásba, amelynek keretében sorra veszik az egyes fejedelemség kori intézmény történetét.

MONOK ISTVÁN

SZÁMUNK SZERZŐI

ÁCS PÁL, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
acspali@gmail.com

BORVÖLGYI GYÖRGYI, Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet,
Könyvtártudományi Szakkönyvtár, *borvolgyi.gyorgyi@oszk.hu*

BUDA ATTILA, ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet,
buda.attila@gmail.com

CSORBA DÁVID, Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely,
Debrecen, *csdavid75@gmail.com*

FARKAS GÁBOR FARKAS, Országos Széchényi Könyvtár, *gfarkas@oszk.hu*

FÖRKÖLI GÁBOR, MTA-ELTE, Humanizmus Kelet-Közép-Európában Kutatócsoport
(„Lendület”), *gabor.forkoli@gmail.com*

FÜLEP KATALIN, Országos Széchényi Könyvtár, *katalinfulep38@gmail.com*

GYÖRY L. JÁNOS, Debreceni Egyetem Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézet,
Debrecen, *gyorilj@refint.drk.hu*

HEGYKÖZI ILONA, Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet,
Könyvtártudományi Szakkönyvtár, *hegykozi@oszk.hu*

KASZA PÉTER, SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék,
petrusfalx@gmail.com

KÖRMENDY KINGA, MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport,
kingakarak@gmail.com

MONOK ISTVÁN, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Kulturális Örökség és Humáninformációtudományi Tanszék, *monok@bibl.u-szeged.hu*

NEMES ERZSÉBET, *drnemese@gmail.com*

P. VÁSÁRHELYI JUDIT, Országos Széchényi Könyvtár, *pvj@oszk.hu*

PIRGER ORSOLYA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
pirgerorsi@gmail.com

RAUTENBERG, URSULA, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg,
Institut für Buchwissenschaft, Lehrstuhl für Buchwissenschaft,
ursula.rautenberg@fau.de

TUBAY TIZIANO, ELTE BTK IDI, Európai és magyar reneszánsz doktori program,
doktori hallgató, *tubay.tiziano@gmail.com*

SZEBELÉDI ZSOLT, MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport
és MTA-DE Lendület- Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport,
opimius@freemail.hu

Folyóiratunknak ez a száma
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.
